

ПЕРЕГОВОРИ І МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP

Modernising Master's Training on Criminal Justice
CRIMHUM

NEGOTIATIONS AND MEDIATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Lviv
Ivan Franko National University of Lviv
2022

Authors:

*Iryna Gloviuk, Andrii Lapkin, Marta Mazur, Vasyl Nor,
Oleksandr Torbas, Anush Tumanyants, Tetiana Tsvina*

Edited by:

Vasyl Nor, Marta Mazur

Удосконалення магістерської програми
з кримінальної юстиції

ПЕРЕГОВОРИ І МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Навчальний посібник

За редакцією
доктора юридичних наук, професора Василя НОРА,
кандидата юридичних наук, доцента Марти МАЗУР

Львів
ЛНУ ім. Івана Франка
2022

УДК [343.13:347.965.42](075.8)

П 27

Авторський колектив:

І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нор,
О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна

Рецензенти:

КУЧИНСЬКА Оксана Петрівна, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

БАСИСТА Ірина Володимирівна, доктор юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Серія заснована у 2020 році

Видання підготовлено в рамках проекту Програми Європейського Союзу ERASMUS+ «Модернізація магістерських програм для майбутніх суддів, прокурорів, слідчих з урахуванням європейських стандартів у сфері прав людини» (598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-SBVI-JP)

Переговори і медіація у кримінальному провадженні :

П 27 навч. посібник / [І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нор, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Василя Нора, канд. юрид. наук, доц. Марти Мазур. – Електрон. вид. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – 328 с. – (Удосконалення магістерської програми з кримінальної юстиції).

ISBN 978-617-10-0805-2 (серія)

ISBN 978-617-10-0806-9 (електрон. вид.)

Навчальний посібник допоможе майбутнім фахівцям ознайомитися з теорією та практикою одних із найпоширеніших альтернативних способів вирішення конфліктів (спорів) – переговорами і медіацією, сприятиме у їх розумінні та застосуванні у кримінальному провадженні.

Нормативна база і правозастосовна практика в посібнику аналізуються станом на 1 жовтня 2022 року.

Посібник призначений для студентів, що навчаються за спеціальністю 081 «Право», аспірантів, викладачів закладів вищої юридичної освіти, а також для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, представників інших юридичних професій.

УДК [343.13:347.965.42](075.8)

ISBN 978-617-10-0805-2 (серія)
ISBN 978-617-10-0806-9 (електрон. вид.)

© Гловюк І. В., Лапкін А. В., Мазур М. Р.,
Нор В. Т., Торбас О. О., Туманянц А. Р.,
Цувіна Т. А., 2022

ЗМІСТ

Про проєкт	7
Передмова	10
Розділ 1. Концепція відновного правосуддя у кримінальному провадженні	13
1.1. Поняття та принципи відновного правосуддя	13
1.2. Форми відновного правосуддя у кримінальному провадженні	37
Розділ 2. Особливості здійснення переговорів та медіації у кримінальних провадженнях	49
2.1. Поняття та суть переговорів, їх роль у кримінальних провадженнях	49
2.2. Поняття та суть медіації у кримінальному провадженні	59
2.3. Міжнародні стандарти та іноземний досвід здійснення медіації стосовно кримінальних правопорушень	72
2.4. Принципи здійснення медіації стосовно кримінальних правопорушень	91
2.5. Медіаційний процес та правовий статус медіатора	103
2.6. Участь адвоката у процедурі медіації	128
Розділ 3. Провадження на підставі угод як особливий порядок кримінального провадження в Україні	145
3.1. Міжнародні стандарти та іноземний досвід кримінального провадження на підставі угод	145

3.2.	Поняття та види угод у кримінальному провадженні, умови та порядок їх укладення.....	156
3.3.	Особливості досудового та судового провадження на підставі угод	181
3.4.	Особливості реалізації функції захисту та забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод...	205
Розділ 4.	Кримінальне провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності	221
4.1.	Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності	222
4.2.	Порядок кримінального провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності....	252
4.3.	Забезпечення прав учасників кримінального провадження при звільненні від кримінальної відповідальності	263
Розділ 5.	Особливості застосування психологічних знань у вирішенні кримінального конфлікту під кутом зору відновного правосуддя	275
5.1.	Поняття та основні ознаки конфлікту як психологічного феномену. Класифікація конфліктів	275
5.2.	Причини виникнення конфлікту, його структура та стадії розвитку (динаміка) конфлікту	284
5.3.	Характеристика конфліктної поведінки та основні стратегії поведінки у конфлікті.....	296
5.4.	Управління конфліктом. Сутність та способи (форми) завершення конфлікту	301
	Список використаних джерел.....	309
	Предметний покажчик	323
	Відомості про авторів	325

Про проєкт
598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-SVNE-JP
«Модернізація магістерських програм для майбутніх суддів,
прокурорів, слідчих з урахуванням європейських стандартів
в сфері прав людини»

Програма Європейського Союзу ERASMUS+ спрямована на підтримку діяльності у сфері освіти, перепідготовки, молоді та спорту. ERASMUS+ об'єднав існуючі раніше сім програм: програми безперервного навчання (Erasmus, Leonardo da Vinci, Comenius та Grundtvig), програму «Молодь у дії», 5 програм міжнародного співробітництва (Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink, програма для співпраці з промислово розвиненими країнами). Раніше існуюча з 1990 р. TEMPUS (Транс-європейська програма мобільності для навчання в університетах) підтримувала модернізацію вищої освіти і створювала простір для співробітництва в країнах – партнерах Європейського Союзу протягом більше 25 років.

Програма ERASMUS+ створює для студентів, співробітників та волонтерів потенціал для мобільностей в інші країни з метою покращення своїх навичок та можливостей працевлаштування. Вона дозволяє організаціям працювати в транснаціональному партнерстві та ділитися інноваційними практиками в галузі освіти, професійної підготовки та підтримки молоді.

Спираючись на успіх програми в період 2014–2020 рр., ERASMUS+ у період 2021–2027 рр. активізує зусилля на розширенні можливостей більшого кола учасників, приділяючи особливу увагу якісній взаємодії і сприяючи більш інклюзивним освіті та навчанню, які покликані формувати і розвивати компетенції, необхідні для динамічно змінюваних демократичних суспільств, згуртованих навколо цінностей міжкуль-

турного взаєморозуміння та розвитку горизонтів можливостей для особистісного та соціально-освітнього і професійного розвитку.

Проекти зі створення потенціалу в галузі вищої освіти, яким є CRIMHUM, є транснаціональними проектами співробітництва, на основі багатосторонніх партнерських відносин, насамперед між закладами вищої освіти держав ЄС і держав-партнерів.

Мета таких проектів полягає у наданні підтримки державам-партнерам у:

- модернізації, інтернаціоналізації та розширенні доступу до вищої освіти;
- вирішенні проблем, з якими стикаються їх вищі інститути та система освіти;
- активізації співпраці з Європейським Союзом;
- добровільній конвергенції з розвитком Європейського Союзу в галузі вищої освіти, а також заохочення контактів між людьми та міжкультурного порозуміння.

Конкретна мета ERASMUS+-проєкту 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-SBHI-JP (CRIMHUM) полягає в тому, щоб створити комплексну, засновану на правах людини підготовку фахівців у сфері кримінального правосуддя шляхом модернізації спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації.

У межах реалізації спільної мети проєкту здійснюються такі завдання

- структурна та концептуальна модернізація навчального плану спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації (профілізації), поєднана з поглибленням навичок викладання і навчання на основі європейських науково-освітніх методик та розробкою і впровадженням новітніх навчально-методичних посібників;

- підвищення професійної та дидактичної кваліфікації викладачів держав-партнерів
- зміцнення ресурсної бази модернізованих магістерських програм.

Сталий розвиток проєкту в Україні забезпечується створенням на ґрунті CRIMNUM можливостей для вдосконалення існуючих та розробки нових магістерських програм за підтримки низки європейських університетів з Австрії, Німеччини, Литви, Франції і Хорватії в трьох українських університетах: Львівському національному університеті імені Івана Франка, Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого, Національному університеті «Одеська юридична академія».

Координатори проєкту

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Підтримка Європейською Комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, що відображає погляд лише авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, яка в ній міститься.

ПЕРЕДМОВА

Правнича освіта в Україні до відновлення її незалежності та прийняття нового кримінального і кримінального процесуального законодавства була спрямована на формування у молодого покоління правників (як, до речі, і практикуючих) традиційно карального підходу до вирішення кримінальних деліктів – притягнення винної особи до кримінальної відповідальності у кожному випадку вчинення нею таких правопорушень та призначення їй судом відповідного покарання. При цьому інші варіанти вирішення кримінального конфлікту, зокрема між винною особою та потерпілим, на загал фактично не застосовувались, окрім невеликих за своїм масивом кримінальних правопорушень, віднесених до приватного обвинувачення. Але як засвідчила законодавча та правозастосовча практики переважної більшості демократичних держав, ефективність такого підходу для контролю за кримінальними правопорушеннями та нейтралізації їх негативних наслідків була більш ніж сумнівною.

З відновленням незалежності України та її інтеграційними прагненнями стати членом Європейського Союзу визначальним підходом у контролі за кримінальними правопорушеннями, особливо кримінальними проступками і нетяжкими злочинами, стало т. зв. відновне правосуддя, характерне в останні десятиліття для демократичних держав, особливо для держав Європейського Союзу. В його основу покладено примирення конфліктуючих сторін, насамперед усунення винною особою заподіяної потерпілій стороні майнової та/або моральної шко-

ди, що досягається переважно за допомогою переговорів та медіації. Примирення ж конфліктуючих сторін дало можливість законодавцеві ввести альтернативні виключно кримінальному покаранню способи вирішення кримінального правопорушення, а саме: відмову в притягненні винної особи до кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження (зокрема у справах приватного обвинувачення), звільнення винної особи від кримінальної відповідальності, укладення угоди між винною особою і потерпілим про примирення, укладення між винним і публічним обвинувачем (прокурором) угоди про визнання винуватості. Всі ці альтернативи істотно впливають на вирішення судом кримінального провадження та обрання міри покарання обвинуваченому. В основі практично всіх перелічених альтернатив кримінальній відповідальності та покарання лежать переговори і медіація, як окрема форма досягнення примирення сторін кримінального правопорушення та вирішення кримінального провадження. Високу ефективність медіації, зокрема, підтвердили як пілотні програми запровадження досудової, а також судової медіації, так і реалізація новітнього вітчизняного матеріального (кримінального) і кримінального процесуального законодавства, що регулює альтернативні способи вирішення кримінальних правопорушень, а нещодавно прийнятий Закон України «Про медіацію» дав можливість істотно розширити реалізацію досудової і судової медіації за умови внесення необхідних доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства (КПК України).

Цей навчальний посібник підготований авторським колективом провідних українських науковців та практиків Львівської, Одеської та Харківської правничих шкіл у межах проєкту ERASMUS+ CRIMHUM¹ з метою допомогти сформувати

¹ ERASMUS+ проєкт 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-SBHE-JP (CRIMHUM), метою якого є створення комплексної, заснованої на правах

та реалізувати магістерські програми підготовки майбутніх правників (у тому числі в сфері відновного правосуддя), освоїти їх і реалізовувати на практиці, що дасть можливість істотно покращити доступ до правосуддя, забезпечити права та законні інтереси сторін кримінального правопорушення, а також зменшити навантаження на органи правопорядку і суди.

Цей посібник також може стати у нагоді і працівникам органів правопорядку (насамперед органам досудового розслідування), прокурорам, адвокатам, суддям та всім, хто вбачає у переговорах і медіації можливості ефективного вирішення кримінального провадження для його сторін, суспільства і держави.

Василь Нор,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та
криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

людини програми підготовки фахівців для кримінального правосуддя шляхом модернізації спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПЦІЯ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Поняття та принципи відновного правосуддя

- 1 Тривалий період розвитку державно організованого суспільства в глобальному вимірі панувала ілюзія здійснювати боротьбу (контроль) зі злочинністю за допомогою каральних методів за схемою: жоден кримінальний делікт не може залишитись безкарним; чим більший ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального делікту – тим суворіша міра покарання має бути його виконавця; тільки кримінальне покарання здатне виправити злочинця і бути засобом попередження злочинних проявів як його особисто, так і інших членів спільноти у майбутньому.
- 2 Проте реалії соціального життя поступово почали змінювати фактично класичний погляд на «беззастрежне та суворе покарання злочинців», як лише єдиний засіб (спосіб), що здатний реально вплинути на реадaptaцію самого правопорушника, на рівень злочинності у цілому, на нейтралізацію негативних наслідків майнового і морального характеру для потерпілих (жертв) злочинних діянь.
- 3 На думку багатьох дослідників кримінального покарання, у різних правових системах особливо такого виду, як позбавлення волі на значні строки, вкрай негативно позначається як на

особистості самого засудженого, так і на його сім'ї, родині, лягає нелегким фінансовим тягарям для держави і суспільства. Позбавлення волі винної особи особливо на довгі строки здебільшого не виконує свого сподіваного призначення – виправлення її та ресоціалізацію. Радше навпаки перебування у специфічних умовах в оточенні кримінального контингенту зі своєрідною субкультурою здатні негативно впливати на засудженого – деморалізовувати його, підсилювати його установку і відчуження від законослухняності суспільного життя. За таких обставин правопорушник часто схильний вбачити причину свого покарання та пов'язаних із ним обмежень і тяжкостей не у своїй злочинній поведінці, а у державі (в особі її органів, які здійснюють контроль за злочинністю), ставленні до нього суспільства та навіть у жертві (потерпілому) свого злочинного діяння, чим і формує своє відчуження від них.

З іншого боку, з боку жертви злочину (потерпілого), навіть ⁴ суворе покарання правопорушника не завжди і неповною мірою приносить йому моральну сатисфакцію, а у разі заподіяння йому ще й майнової шкоди – її швидке і повне відшкодування. Тому природно, що людство шукало і знаходило у своєму історичному розвитку, крім каральних, ще й альтернативні способи вирішення кримінальних конфліктів, за основу яких брали знаходження компромісу між інтересами правопорушника, з одного боку, та потерпілого і громади чи держави, з іншого.

Тож, кризові явища традиційної концепції «беззаперечного і ⁵ суворого покарання» за вчинення кримінальних правопорушень і втілення її у соціально організоване життя одночасно породило з'явлення у соціальній і правовій доктрині, а за її допомогою закріплення у позитивному праві нових ідей, пов'язаних із реакцією суспільства та держави на злочинні прояви, насамперед ті, що не становлять великої суспільної небезпеки. Сутність цих ідей полягала у знаходженні і закріпленні у матеріальному

та процесуальному кримінальному праві, інших нормативних актах альтернативних традиційній концепції кримінального покарання способів вирішення кримінальних конфліктів, які б мали позитивний ефект як для їх сторін (правопорушника і потерпілих), так і для суспільства та держави. Такі способи реакції на вчинені кримінальні правопорушення знайшли свою реалізацію у концепції «відновного правосуддя», яка охоплює різні легітимні способи врегулювання кримінальних деліктів на ґрунті примирення його сторін, в основу якого, як правило, покладено відшкодування правопорушником потерпілому заподіяної майнової шкоди та (або) компенсації моральної шкоди.

6 Такий підхід до врегулювання кримінального конфлікту не лише урівноважує інтереси потерпілої особи та суспільства і держави, але й забезпечує ресоціалізацію правопорушника – усвідомлення ним своєї вини, готовність до загладжування заподіяної шкоди (відшкодування збитків чи усунення її іншим способом), формування установки на недопущення протиправної поведінки у майбутньому. Він забезпечує активну участь усіх сторін для вирішення кримінального конфлікту: правопорушника, потерпілого, суспільства (громаду) та державу.

7 Термін «відновне правосуддя», яке широко використовується у правовій доктрині та нормативно-правових актах, свою етимологічну основу має в англійському словосполученні «**restorative justice**». У ньому слово «**restorative**» (від «**restore**») має декілька споріднених значень: відновлювати; повертати до попереднього стану; реставрувати; реконструювати; відроджувати. Що ж стосується слова «**justice**», то воно насамперед в українському перекладі звучить як справедливість та правосуддя. Тож, етимологія відновного правосуддя зосереджена насамперед не на порушенні нормативної заборони, а на усуненні її негативних наслідків – відновленні

попереднього (до порушення) становища потерпілої особи (жертви правопорушення).

Одне з найперших і широко визнаних не лише правничою спільнотою, а й представниками інших сфер знань про соціальне буття, визначення поняття «відновне правосуддя» належить британському кримінологу **Тоні Маршаллу (Т. Marshall)**. За ним «відновне правосуддя – це процес, відповідно до якого всі сторони, учасники кримінального правопорушення зустрічаються для колективного вирішення питання, що робити з наслідками правопорушення та їх впливом на майбутнє»¹.

Інший дослідник відновного правосуддя австрійський соціолог-криміналіст **Джон Брайтвейт (J. John Braithwaite)** звертає увагу, що у наведеному понятті відновного правосуддя не має пояснення, «що саме та кого слід відновлювати, а також воно не містить визначення основних цінностей відновного правосуддя, які полягають у тому, щоб залучити громаду..., щоб навчити усвідомлювати цінність прощення, відповідальності, вибачення та виправлення». При цьому вчений наголошує, що відновне правосуддя передбачає відновлення належного фізичного стану та емоційного стану жертви, правопорушника та громади, щоб надати морального уроку, у тому, щоб відновити належний фізичний та емоційний стан жертви, правопорушника та громади².

Один із фундаторів і ідеологів відновного правосуддя американський професор соціолог **Говард Зер (H. Zehr)** підтримав визначення його поняття в інтерпретації Тоні

¹ **Marshall T.** Criminal Mediation in Great Britain 1980–1996. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 1996. 4 (4). P. 37; **Marshall T.** Restorative Justice. An Overview. London : Home Office, Research. Development & Statistics Directorate, 1999. 36 p.

² **Braithwaite J.** Restorative Justice and Responsive Regulation (Studies in Crime and Public Policy). Oxford: Oxford University Press Inc. 2002. P. 11.

Маршала, але при цьому відзначив, що відновне правосуддя – це процес, до якого в міру можливості залучаються сторони конкретного правопорушення, які спільно аналізують і визначають заподіяну шкоду та зобов'язання для усунення негативних наслідків правопорушення. Для розуміння відновного правосуддя та його відмінностей від правосуддя (судочинства) офіційного варто навести порівняльну ілюстрацію цього автора (табл. 1), яка наочно демонструє їх відмінності¹.

Таблиця 1

Традиційне правосуддя–Відновне правосуддя

Традиційне правосуддя	Відновне правосуддя
Встановлення вини у центрі уваги	Розв'язання проблеми в центрі уваги
Зосередженість на минулому	Зосередженість на майбутньому
Потреби вторинні	Потреби первинні
Ключовим фігурантом є держава та порушник	Ключовим фігурантом є потерпілий та правопорушник
Страждання потерпілих ігнорується	Страждання потерпілих проголошено і визнано
Держава діє активно; злочинець – у пасивному стані	Злочинець бере участь у розв'язанні ситуації
Викриття і засудження правопорушника	Викриття і засудження злочину
Зв'язок правопорушника з громадою слабшає	Інтеграція правопорушника з громадою посилюється
Стосунки між правопорушником та потерпілим не беруться до уваги	Стосунки між правопорушником та потерпілим – у центрі уваги

¹ Див: **Зер Г.** Зміна об'єктивна: новий погляд на злочин та правосуддя / пер. з англ. М. Яковлева. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 224 с.; **Zehr H.** Little Book of Restorative Justice: Revised and Updated (Justice and Peacebuilding). Part of: Justice and Peacebuilding. Good Books; 2nd Edition, 2015. 112 p.

За визначенням Інституту Миру і Порозуміння (ІМіП), який 11
функціонує в Україні, відновне правосуддя – це процес, який
дозволяє особам, яким було завдано шкоди злочином, та осо-
бам, які несуть відповідальність за таку шкоду, активно брати
участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку зі скоєнням
правопорушенням.

Якщо звернутися до Рекомендацій СМ/Rec (2018) 8 Комітету 12
міністрів державам-членам щодо відновного правосуддя
у кримінальних справах, то у них відновне правосуддя
визначається як процес, який дозволяє особам, яким було
завдано шкоди злочином, та особам, які несуть відповідальність
за цю шкоду, у випадку їх добровільної згоди, активно брати
участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку зі скоєнням
правопорушень, за допомогою безсторонньої третьої сторони,
яка має спеціальну підготовку – посередника¹.

Не дивлячись на те, що це визначення відновного пра- 13
восуддя більше зорієнтоване на одну з його форм – медіацію
(посередництво третьої сторони – медіатора), його сутність
визначена достатньо чітко і воно повно охоплює й інші форми
відновного правосуддя.

Тож, з урахуванням наведених підходів до розуміння від- 14
новного правосуддя можна дати таке визначення його поняття:
**відновне правосуддя – це соціальний процес, під час якого
сторони кримінального правопорушення, а також можливо
й інші особи, яких воно торкнулося (правопорушник, потер-
пілий, їх представники, представники громад (суспільства),
за власною ініціативою чи органів кримінальної юстиції,
самі безпосередньо або за участю посередника (медіато-**

¹ Рекомендація СМ/Rec(2018)8 Комітету міністрів державам-членам стосовно відновного правосуддя у кримінальних справах / ухвалено Комітетом міністрів 3 жовтня 2018 року. URL : <http://ipcg.org.ua/upload/Recommendation-CM-Rec20188-UKR-upd.pdf>

ра) спільно обговорюють і вирішують, у який спосіб можна відновити становище, яке існувало до вчинення правопорушення, як усунути його негативні наслідки та як вибудувати мирні стосунки між сторонами на майбутнє, досягнувши у такий спосіб їх примирення, та вирішення кримінального конфлікту.

15 Відновне правосуддя – це не окремий вид правосуддя у традиційному значенні цього слова. Радше, це дещо інший підхід до розуміння злочину, його наслідків і покарання. Воно не замінює офіційне правосуддя, а лише доповнює його, залучаючи сторони кримінального конфлікту до досягнення між ними порозуміння (примирного) та його основи.

16 Відновне правосуддя – це спроба, радше важіль, який дає можливість значною мірою перебороти природний людський (а також, суспільно-державний) консерватизм щодо боротьби (контролю) зі (за) злочинністю (кримінальними правопорушеннями), який фокусується на «непримиренній боротьбі з нею». Відновний же підхід зосереджує увагу на потребах і зобов'язаннях, спричинених правопорушенням. У ньому центр уваги фокусується на інтересах потерпілої сторони, при цьому правопорушника заохочують до осмислення того, якої шкоди він завдав, та необхідності взяти на себе відповідальність за вчинені дії. В результаті соціальні зв'язки у спільноті відновлюються на засадах миру та порозуміння.

17 В основі відновного правосуддя як теорії (концептуального підходу), так і правотворчої та правозастосовчої практики лежить підхід, згідно з яким кримінальне правопорушення (злочин) є не лише суспільно небезпечним діянням, але й діянням, що порушує права та інтереси конкретної людини, потерпілого (його жертви) – заподіює їй різного роду шкоду. Оскільки у цьому випадку виникає кримінальний конфлікт індивідуального характеру, то і спосіб його вирішення та мета

мають бути спрямовані не стільки на кримінальну репресію, стільки на його нейтралізацію (згладжування), насамперед за допомогою примирення сторін кримінального конфлікту та усунення заподіяної шкоди. Власне, відшкодування завданих потерпілій особі збитків або усунення шкоди іншим способом (надання взамін пошкодженої іншої речі, її ремонт та ін.) є акцесорним елементом примирення сторін кримінального конфлікту.

Сутність відновного правосуддя, яке передбачає альтернативні способи вирішення кримінальних деліктів, визначає і його цілі та завдання, зокрема:

- 1) забезпечити права та законні інтереси потерпілого, правопорушника, а також інтереси суспільства і держави у його процесі;
- 2) досягти примирення потерпілого з правопорушником на основі визнання останнім своєї вини у вчиненому, вибачення та каяття за вчинене;
- 3) усунути заподіяну вчиненим провпорушенням майнову та моральну шкоду.

При цьому відновне правосуддя своєю метою має вирішити й інші, також важливі завдання кримінальної юстиції, зокрема:

- 1) спрощення та удосконалення діючої (офіційної) моделі кримінального провадження, чим уникнути надмірного навантаження на суди;
- 2) демократизацію та гуманізацію кримінальної юстиції;
- 3) профілактику кримінальних провпорушень та усунення подальшої криміналізації правопорушників;
- 4) забезпечення широкої доступності до правосуддя та підвищення довіри до нього.

Тож, відновне правосуддя передбачає активне залучення жертв, правопорушників та інших осіб, що зазнали впливу злочинних дій, а також громади до процесу правосуддя.

Зрештою, відновний процес спрямований насамперед не стільки на покарання правопорушника, скільки, на налагодження стосунків між сторонами кримінального конфлікту, відновлення належного порядку в громадах та реінтеграцію правопорушників у суспільство, на запобігання скоєння ним правопорушень у майбутньому. Власне, у рамках відновного правосуддя повніше, ніж у рамках карального правосуддя, задовольняються особисті (сторін кримінального конфлікту) та суспільно-державні інтереси, зокрема: інтереси потерпілої особи, оскільки усувається завдана їй шкода; інтереси правопорушника, оскільки до нього застосовується не стільки покарання, скільки альтернативні йому заходи впливу, а якщо і покарання, то узгоджене сторонами кримінального правопорушення; інтереси громади та суспільства в цілому, оскільки конфлікт вичерпується мирно й відновлюється стан соціальних зв'язків (відносин), який існував до вчинення правопорушення.

²¹ Відновне правосуддя має істотний вплив не лише на ефективність самого правосуддя, а й на стан суспільства, у якому воно впроваджується. Але воно, як уже відзначалось, не замінює собою загальнозстановлену форму провадження у кримінальних справах, а лише доповнює її, залучаючи сторони кримінального конфлікту для досягнення між ними порозуміння та примирення на основі усунення негативних наслідків вчиненого кримінального правопорушення, насамперед для потерпілого, та збереження миру і спокою у відповідному суспільному середовищі (громаді, колективі тощо).

²² Відновне правосуддя як ідея та її втілення у законодавчу та правозастосовчу практику різних правових систем почала реалізовуватися на початку 70-х років минулого століття. При цьому її фундатори й апологети спиралися на практику правового життя давніх корінних народів Нової Зеландії, Австралії, Канади,

Північної Америки, а також на окремі судові експерименти мирного врегулювання кримінального конфлікту того часу. Так, за словами англійського дослідника Гая Мастерса, перша спроба застосування цього способу вирішення кримінального конфлікту була зроблена у 1974 році в Канаді, коли внаслідок встановлення факту вчинення вандалізму на цвинтарі член громадської організації запропонував судді, щоб 22 потерпілих зустрілися із правопорушниками та обговорили можливості врегулювання конфлікту, зокрема, як можуть бути відшкодовані заподіяні злочинні наслідки. Після проведеної зустрічі сторони домовилися про те, у який спосіб будуть відшкодованні втрати потерпілих¹.

Після такої спроби, у 1975 році у містечку Китченері в Канаді було організовано «Проект примирення між потерпілим та правопорушником», сутністю якого стала можливість зустрічі зі сторонами з метою примирення. Своєю чергою в Європі ідея відновного правосуддя насамперед у формі медіації (посередництва) почала впроваджуватися лише в середині 80-х років ХХ століття².

Проте не можемо не визначати, що витoki примирювального (відновного) підходу в регулюванні кримінальних конфліктів ми знаходимо не лише в соціально-правовій сфері життя інших народів чи то Заходу, чи Сходу, і навіть не в давньоримських юристів, що за загальним правилом вважається одним із аргументів важливості та соціальної цінності такого регулювання суспільних відносин у випадку їх деформації антигуманною, а згодом і протиправною, поведінкою, а й у сфері врегулювання

¹ **Землянська В. В., Ільковець Л. Б., Седегін В. Б.** Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України : посібник. Київ. 2008. С. 12.

² **Нестор Н. В.** Поняття, принципи та форми відновного правосуддя. *Форум права*. 2010. № 2. С. 131.

суспільних відносин українського етносу. Власне, що не лише кара (фізичні та моральні (психічні) страждання) чекали порушника насамперед природних прав і свобод інших членів суспільства (громади), а з ними і суспільного миру та спокою, а насамперед необхідність їх відновлення правопорушником, а у випадку неможливості реального відновлення – загладжування прийнятним способом.

25

На українських землях, спадкоємцем яких стала держава Україна, традиція мирного врегулювання правових конфліктів, у тому числі й у публічно-правовій сфері, простежується з найдавніших часів. Вона знайшла своє закріплення насамперед у звичаєвих нормах (нормах звичаєвого права), а згодом і матеріальне-правове та процесуальне закріплення й у нормах позитивного права, і стала невід’ємним інститутом врегулювання окремих видів кримінально-правових конфліктів на ґрунті відновного правосуддя¹.

¹ Комплексні дослідження історії виникнення та розвитку (генези та еволюції) відновного (примирювального) вирішення конфліктів між членами спільноти, у тому числі й кримінального характеру, на землях українського етносу здійснювали українські правники: зокрема **Бедрій М.** Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження : монографія. Львів : Галицький друкар. 2014. 263 с.; **Гайворонська І. М.** Примирення сторін кримінального конфлікту за Литовськими статутами. *Наук. Записки НаУКМА*. 2009. № 2 (30). С. 24–27; **Гриб А. М., Михайлов О. М.** Ставлення та розвиток інституту примирення на українських землях (IX ст. – 1917 р.) : монографія. Одеса : 2018. Фенікс. 212 с.; **Дубовик О. І.** Історико-порівняльний аналіз європейських моделей відновного правосуддя : дис. ... канд. юрид. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, (підрозділ 3.1 Становлення альтернативного правосуддя в Україні (с. 138–158)) . Київ, 2018; **Микитин Ю. І.** Відновне правосуддя в українському провадженні: Міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2010; **Крестовська Н., Микитин Ю.** Історичні витоки альтернативного вирішення конфліктів (спорів) (підрозділ 2.1). *Медіація у професійній діяльності юриста* : підручник / за ред. Наталі Крестовської, Луїзи Раманадзе. Одеса : Екологія, 2019. С. 62–73;

Стислий огляд вітчизняних правових джерел та їх історичних досліджень дає підставу констатувати, що еволюція правового регулювання примирення конфліктуючих сторін (правопорушника і потерпілого) у випадку вчинення кримінальних правопорушень безумовно бере свій початок ще до права Київської Русі, і її вираженням було накладення на правопорушника, у випадку вчинення ним забороненої у суспільстві поведінки, відшкодування заподіяної шкоди, а також (згодом) штрафних санкцій на користь держави (її очільника). Такий підхід бере свій початок ще до християнських часів і був пов'язаний з укоріненими у суспільство звичаями та освяченими релігійними нормами. Звичаєве право ж відповідало (й відповідає) правовій свідомості будь-якого народу. Навіть найтяжчий злочин – убивство, який вимагав за розповсюдженням для більшості народів звичаєм кровної помсти, на території українського етносу поступово виходив із вжитку, змінюючись ритуальним примиренням (у слов'янських народів – «по корою») родичів жертви з убивцею за участю його родичів, почесних представників общин та грошовим викупом¹.

Нестор Н. В. Правове регулювання примирення: історичний огляд. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2010. № 2. С. 165–168; **Падох Я.** Суди й судовий процес старої України: нарис історії / післяслово Б. Т. Цюцюра. Нью-Йорк. 1990. 128 с.; **Старченко Н.** Честь кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга пол. XVI–XVII ст.). Київ : Laurus, 2014. 510 с.; **Шандра В. С.** Совісні суди в Україні / остання чверть XVIII – сер. XIX ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. 266 с.

Окремі історичні аспекти примирення та примирних процедур досліджували також **Ю. П. Зузуляк**, **С. Г. Ковальова**, **О. В. Сокальська** та інші вітчизняні дослідники.

¹ Заслуговує уваги у цьому контексті і примирення конфліктуючих сторін у випадку вбивства на теренах Галицької Русі ще до впливу польського права (1435 рік), описаних львівським істориком права професором П. Домбковським. Тут примирення відбувалося за таким ритуалом: винний ставав на коліна (вклякав) перед потерпілим (родичем) і у цій позі просив

27 Тож, інститут примиренням винного у вчиненні кримінального правопорушення з потерпілою особою (за посередництва інших осіб) без застосування покарання та інших заходів кримінально-правового впливу був характерним для права українського етносу. Його прояви знаходимо у праві Київської Русі (князівської доби), яке знало примирення сторін кримінального делікту з компенсацією завданої правопорушником шкоди потерпілому грошовим еквівалентом, а нерідко ще й виплатою штрафу на користь князя.

28 У нормативних актах литовсько-русько-польської доби (Литовсько-руської держави) на землях українського етносу (особливо у Третьому Литовському статуті 1588 року) примирення в публічно-правовій сфері суспільного життя, насамперед для шляхетського стану, набуло вже статусу цілісного правового інституту у формі «полюбовного» (примирювального) судочинства, норми якого регулювали коло кримінальних правопорушень, щодо яких було можливе примирення (укладення мирової угоди), суб'єктів примирення, стадії провадження, на яких можливе було примирення, порядок оформлення та зміст мирової угоди, гарантії її виконання тощо.

29 Полюбовні (приятельські) суди за означенням могли набувати різних форм, здійснюватися за різними схемами, мати різну кількість учасників, різну тривалість тощо, але мали завжди одну мету – замирення конфліктуючих сторін через досягнення певного компромісу між ними. При цьому необхідна добровільність примирення з обох сторін нерідко маскувалася тиском на них з боку судової системи й шляхетської спільноти¹.

пробачення за свій вчинок. Потерпілий тримав над головою винного оголену шаблю, виконуючи різні рухи, які могли вбити винного і при цьому говорив над ним, що він його пробаचाє (Dąbkowski P. Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w w.15 i 1 p.16. Lwów, 1898. 55 s.).

¹ Старченко Н. Честь крові і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга пол. XVI–XVII ст.). Київ : Laurus, 2014. 510 с.

Поширеною була практика примирних процедур («єднання») 30 в діяльності і копних судів. Копне право допускало можливість укладення між сторонами кримінального конфлікту мирової угоди на будь-якій стадії копного процесу, але в присутності копного суду («копи»). Потерпілий мав право примиритися із засудженим копним судом навіть під час виконання ним рішення про смертну кару. При цьому, як правило, взамін за спрощення винний сплачував потерпілому певну грошову суму¹. Пізніше, вже на етапі козацько-гетьманської доби (Козацької держави, Гетьманщини) «полюбовне» вирішення конфліктів всередині січової громади було характерним для суду кошового отамана (Усенко І. Б., Худояр Л. В.).

Детальне врегулювання інститут примирення конфлік- 31 туючих сторін дістав у Кодексі українського права 1743 року «Правах, за якими судиться малоросійський народ» (Глава 7 артикул 25). І не дивлячись на те, що цей правовий акт козацької держави офіційно не набув юридичної сили, проте його норми застосовували на практиці, у тому числі і мирного врегулюван- ня кримінальних деліктів.

Навряд чи можна також стверджувати, що ідея відновного 32 правосуддя чи, принаймні, його елементи була повністю ігнорована вітчизняним кримінальним і процесуальним законодавством та практикою його застосування як у радянський період, так і пострадянський. КПК УРСР 1960 року надавав можливість досягнути примирення між сторонами кримінального конфлікту, уклавши ними мирову угоду, наслідком якої було закриття кримінального провадження, але лише у кримінальних справах приватного обвинувачення, які стосувалися декількох невеликої тяжкості складів злочинів. З прийняттям нового кримінального законодавства України

¹ **Бедрій М.** Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-праве дослідження : монографія. Львів : Галицький друкар, 2014. 263 с.

(КК 2001 року) відновне правосуддя було розширено інститутом звільнення винного у вчиненні кримінального правопорушення (злочину невеликої тяжкості) від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям винного та примирення з потерпілим. Законом від 15 квітня 2008 року таке примирення і відповідно звільнення винного від кримінальної відповідальності було поширено і на злочини середньої тяжкості, вчинені з необережності. Чинний на той час кримінальний процесуальний закон (КПК 1960 року) врегулював порядок звільнення винної особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям та з її примиренням з потерпілим. (ст. 7-2, ст. 8 КПК 1960 року).

33 З прийняттям нового кримінального процесуального закону (КПК України 2012 року) сфера відновного правосуддя у кримінальному провадженні була ще більше розширена за рахунок примирення сторін кримінального конфлікту. Тож, ідея відновного (примирного) правосуддя, яка пов'язана з гуманним способом вирішення кримінального конфлікту між його сторонами, а саме – допомогти ресоціалізуватися правопорушникові, а також захистити права та законні інтереси потерпілого – не була повною новелою для вітчизняної правової системи. Вона була характерною для українського етносу і його права на всіх етапах його розвитку, хоч і по-різному за своєю широтою та формами реалізації була втілена у його правове життя. Сучасне кримінальне матеріальне і процесуальне право України сприйняло і реалізує ідею примирювального правосуддя, яке буде удосконалюватися, й першочергово за рахунок введення до кримінального провадження такої моделі (форми) відновного правосуддя, як медіація, закон про яку був прийнятий 16 листопада 2021 року, і який встановив можливість використання медіації, як форми примирення, між сторонами кримінального правопорушення у кримінальному провадженні¹.

¹ Детальніше див. **Розділ 2**.

Вважаємо, що й у випадках відмови потерпілого (у ³⁴ передбачених законом випадках і його представника) від обвинувачення у порушеному кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, що тягне за собою закриття кримінального провадження (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК), окрім кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (ст. 126-1 КК України), домінує факт примирення між сторонами кримінального провадження, який має вирішальний вплив на завершення кримінального провадження.

У всіх перелічених випадках примирення підозрюваного ³⁵ чи обвинуваченого з потерпілим на визначених законом підставах і умовах є підставою для закриття кримінального провадження або призначення судом обвинуваченому узгодженого сторонами покарання. Необхідно визначити, також ту обставину, що певний потенціал примирення сторін кримінального конфлікту, як елемент відновного правосуддя, безпосередньо або опосередковано закладений і у низці інших норм вітчизняного кримінального матеріального та процесуального права. Йдеться, зокрема про врахування при призначенні покарання обвинуваченому такої пом'якшуючої обставини, як добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1; ч. 2 ст. 66 КК України). У цьому контексті можна говорити також про звільнення від кримінальної відповідальності або покарання особи за наявності встановлених законом про кримінальну відповідальність підстав та умов у зв'язку з: втратою такою особою суспільної небезпеки чи зміни обстановки (ст. ст. 48, 74 КК України); передачею винного на поруки відповідному колективу (ст. 47 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності або покарання неповнолітнього із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру (ст. ст. 97, 106 КК України) або звільнення

від покарання з випробуванням (ст. 104 КК України). У всіх цих випадках презюмується наявність елементів дієвого каяття винної особи та примирення з потерпілим, що є характерним для відновного правосуддя.

36 **На сучасному етапі примирювальне (відновне) правосуддя реалізується у вітчизняному кримінальному судочинстві у таких провадженнях.**

37 1. У провадженні про звільнення судом підозрюваного/обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, а також з примиренням винного з потерпілим у випадку вчинення ним вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень пов'язаних з корупцією, а також порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (ст. 45, 46 КК України, ст. 285, 286 КПК України).

38 2. У провадженні на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим у випадках вчинення ним кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у провадженнях у формі приватного обвинувачення (ст. 468, ч. 3 ст. ст. 469 КПК України).

39 3. У провадженні у формі приватного обвинувачення у вчиненні понад 45 кримінальних правопорушень, передбачених у статті 477 КПК України, серед яких є не лише кримінальні проступки, нетяжкі злочини, а й тяжкі (останні з особливостями конфліктуючих сторін), але між потерпілим і підозрюваним/обвинуваченим досягнута угода про примирення.

40 Програми відновного правосуддя, які мають своєю метою примирення, можуть здійснюватися у різних формах, на різних

етапах регулювання кримінального конфлікту (ще за рамками кримінального провадження, на його початку, під час нього), але вони **реалізуються на основі відповідних засад (принципів)**. У науковій літературі, змістом якої є дослідження відновного правосуддя, було чимало спроб сформулювати його основні засади. Так, на думку Віри Земленської, однієї з ранніх ініціаторів відновного правосуддя в Україні, основу принципів відновного правосуддя мають становити такі шість ключових положень:

- **пріоритетність надання підтримки та забезпечення зцілення жертви/потерпілого.** У програмах відновного правосуддя цей принцип забезпечується шляхом особливої уваги до почуттів потерпілої сторони, особливостей процесу, що запобігають повторній віктимізації жертви та ін.;
- **правопорушники несуть відповідальність за свої дії,** але ж не в розумінні покарання, а в розумінні усвідомлення наслідків власної поведінки та активних дій з боку правопорушника, спрямованих на виправлення завданої шкоди;
- **активна участь у розв'язанні ситуації всіх осіб, на яких вплинула подія злочину.** Це означає, що правопорушник та особи, які потерпіли та зазнали прямого впливу від злочинних дій правопорушника, за їх бажанням, повинні отримати можливість безпосередньої участі у реагуванні на такі злочинні дії: оцінити наслідки та вплив злочину на їх власне життя, визначити найбільш дієві шляхи виправлення цих наслідків та запобігання повторення такого у майбутньому та, нарешті, забезпечити виконання (або підтримку у виконанні) досягнутих домовленостей;
- **громада сприяє реінтеграції жертви та правопорушника** – це один із найважливіших принципів відновного правосуддя, що сприяє ефективному попередженню вчи-

нення повторних злочинів (особливо у ситуації соціального сирітства неповнолітніх правопорушників). У таких випадках координатор програми намагається залучити представників громади, що небайдужі до життя дитини, та спроможних надати їй підтримку тим чи іншим шляхом;

- **запобігання повторного вчинення злочину у майбутньому.** Будь-яка програма відновного правосуддя має своїм завданням не лише реагування на злочин, а й розуміння існуючих причин того, що трапилось. Тому, ведучий програми (медіатор) обов'язково повинен своїми запитаннями сприяти обговоренню цього питання та визначенню можливих шляхів усунення факторів (у житті правопорушника), що сприяли вчиненню злочинних дій;
- **добровільність участі у відновному процесі всіх зацікавлених сторін.** Будь-який процес відновного правосуддя буде ефективним лише тоді, коли сторони беруть у ньому участь через власне рішення щодо доцільності такого підходу. Навіть коли суд, або прокурор, або слідчий приймає рішення про спрямування справи на програму відновного правосуддя, координатор або ведучий програми повинен переконатися у добровільній згоді всіх брати у ній участь. У разі відсутності такої згоди з боку правопорушника або потерпілої сторони (або у разі невизнання правопорушником своєї відповідальності за скоєне) ведучий повинен припинити програму та поінформувати про це орган системи правосуддя, що прийняв рішення про ініціювання програми відновного правосуддя¹.

¹ Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.

Інша дослідниця відновного правосуддя Ольга Дубовик 41
виділяє такі його чотири основні принципи¹.

Перший принцип стосується відшкодування завданої 42
шкоди та справедливості. Йдеться про те, що потерпілий та
його потреби мають стати центральними в процесі правосуддя,
оскільки шкоду завдано конкретній людині, становище якої має
бути відновлене.

Другий принцип передбачає, що правопорушник повинен 43
прийняти відповідальність за свій вчинок, тобто брати до уваги
потреби потерпілого – усвідомити свою провину й відшкодувати
завдані збитки; ліквідувати мотивацію правопорушника
до вчинення злочинів. Відповідальність витлумачується як
«відповідь» порушника на власні дії, що спричинили шкоду
іншому, тобто дії особи, що мають на меті виправити наслідки
протиправної поведінки. Відправною точкою є шкода, яка була
завдана, та її відшкодування самим правопорушником, а не
формальне порушення закону.

Третій принцип – самовизначення сторін. Він ґрунтується 44
на припущенні про прагнення людей домовитися і передбачає
делегування сторонам права на самостійне ухвалення рішення.
Потерпілі від злочину повинні мати можливість повною мірою
брати участь у процесі, якщо вони того побажають. Відновне
правосуддя прагне до реінтеграції всіх зацікавлених сторін,
відкриває двері для ефективної участі тих, хто, як правило, не
має голосу у традиційних системах кримінального правосуддя:
злочинців, потерпілих, їх сімей і сусідів. Результати прийнятого
рішення повинні бути справедливими і зрозумілими для
всіх учасників. Роллю уряду при цьому є збереження всього
громадського порядку і підтримання справедливості.

¹ **Дубовик О. І.** Перспективи впровадження відновного правосуддя в Україні. *Вісник Запорізького національного Університету. Юридичні науки.* 2015. № 1 (2). С. 51–56.

45 **Четвертим принципом** відновного правосуддя є залучення до процесу найближчого соціального оточення та представників місцевої громади (наприклад, сім'я, школа, гурток тощо). Зміцнення спільноти, для запобігання подальшого збитку, сприяє зціленню потерпілого та допомагає правопорушникові виправити скоєне, змінити свою поведінку, перевиховатися, а також попереджує поширення злочинності серед інших членів громади. Відновне правосуддя орієнтоване на майбутнє. У центрі уваги – не покарання, а те, як створити здорове та безпечне середовище для суспільства, як забезпечити залучення та розширення прав і можливостей постраждалих громад у рамках процесу відправлення правосуддя.

46 Принципи окремих програм відновного правосуддя, зокрема медіації, безпосередньо закріплені у відповідних нормативних актах. Так рамкове рішення Комітету міністрів РЄ «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року, що зобов'язувало всі держави-члени ЄС прийняти закони, які б забезпечували проведення відновного правосуддя у формі медіації у кримінальних справах, виділило такі основні її засади: 1) добровільна участь у процесі медіації; 2) її конфіденційність; 3) нейтральність посередника (медіатора). Відповідно й прийнятий Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року у ст. 4 закріплює такі принципи медіації: добровільність; конфіденційність; нейтральність незалежність та неупередженість медіатора; самовизначення та рівність прав сторін медіації¹.

47 **Керуючись сутністю та призначенням відновного правосуддя, можна визначити загальні засади, які лежать у його основі при реалізації будь-яких його програм.** Такими засадами, вважаємо, є:

¹ Детальніше див. Розділ 2, Підрозділ 2.4.

1. **Доступність до програм відновного правосуддя у кримінальних провадженнях.** 48
Рамковим рішенням Ради Європи «Про становище жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року держави-учасниці Європейського Союзу зобов'язувалися поширити посередництво у кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-яких угод між жертвою та правопорушником, досягнутих у процесі посередництва; гарантувати доступ до альтернативних способів врегулювання кримінально-правових конфліктів; сприяти впровадженню різних реституційних програм у практику.
2. **Пріоритетність надання підтримки та забезпечення зцілення жертви/потерпілого.** 49
У програмах відновного правосуддя цей принцип забезпечується шляхом особливої уваги до почуттів потерпілої сторони, особливостей процесу, що запобігають повторній віктимізації жертви та ін.;
3. **Рівність прав сторін у процесі реалізації програми відновного правосуддя;** 50
4. **Прийняття правопорушником відповідальності за спричинену шкоду,** що передбачає визнання ним власної провини, каяття за вчинене, та готовість до її відшкодування чи усунення іншим прийнятним для потерпілого способом; 51
5. **Активна участь у розв'язанні ситуації щодо всіх осіб, на яких вплинула подія кримінального правопорушення.** 52
Це означає, що правопорушник та особи, які потерпіли та зазнали прямого впливу від протиправних дій, за їх бажанням, повинні отримати можливість безпосередньої участі у реагуванні на такі дії: оцінити наслідки та вплив на їх власне життя, визначити найбільш дієві шляхи

виправлення цих наслідків та запобігання повторення такого у майбутньому та, нарешті, забезпечити виконання (або підтримку у виконанні) досягнутих домовленостей;

53

6. Добровільність участі у відновному процесі усіх зацікавлених сторін. Будь-який процес відновного правосуддя буде ефективним лише за умови добровільної згоди сторін на їх участь у процесі примирення. Цей принцип проявляється також у тому, що як потерпілий, так і правопорушник можуть відмовитися від цього процесу на будь-якому його етапі, наслідком чого стане продовження кримінального провадження на загальних підставах;

54

7. Конфіденційність – всі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь-яку інформацію, що стала їм відома під час реалізації програми відновного правосуддя, без згоди іншої сторони. Ця інформація не може мати впливу на подальший хід провадження у разі недосягнення примирення;

55

8. Запобігання повторного вчинення правопорушення у майбутньому. Будь-яка програма відновного правосуддя має своїм завданням не лише реагування на правопорушення, а й досягнення розуміння причин того, що трапилось. Тому посередник (особливо медіатор) обов'язково повинен сприяти обговоренню цього питання та визначенню можливих шляхів усунення факторів (у житті правопорушника), що сприяли вчиненню протиправних дій;

56

9. Неупередженість та об'єктивність посередників у процесі реалізації програми примирення.

57

Необхідно відзначити, що під час реалізації деяких програм відновного правосуддя, наприклад, медіації, у їх основі лежать ще й інші, або більш деталізовані засади¹.

¹ Детальніше див. Розділ 2, Підрозділ 2.4.

Отже, завданнями відновного правосуддя як нової форми правосуддя є забезпечення прав та законних інтересів всіх сторін кримінального правопорушення, швидке та неупереджене вирішення кримінального конфлікту між сторонами на основі їхньої узгодженої поведінки та усвідомлених рішень, забезпечення максимальної доступності та простоти здійснення кримінального процесу, а також профілактика злочинності та уникнення подальшого вчинення кримінальних правопорушень винними. Основні програми відновного правосуддя ґрунтуються на основних принципах, до яких насамперед належить: добровільність, конфіденційність, неупередженість, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди та доступність всіх учасників кримінального конфлікту до участі у програмах відновного правосуддя. 58

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає особливість відновного правосуддя?
2. Що розуміють під відновним правосуддям?
3. Що лежить в основі ідеології і концепції відновного правосуддя?
4. На кого спрямовано відновне правосуддя?
5. Чим концепція відновного правосуддя відрізняється від традиційного правосуддя?
6. Чи була характерною для українського етносу традиція мирного врегулювання кримінальних конфліктів?
7. На яких засадах (принципах) ґрунтується відновне правосуддя?

1.2. Форми відновного правосуддя у кримінальному провадженні

59 Відновне правосуддя може реалізовуватися як за межами кримінального провадження, так і у його рамках. За рамками кримінального процесу воно реалізується, за загальним правилом, при вчиненні кримінальних правопорушень, провадження щодо яких відбувається у формі приватного обвинувачення. У справах приватного обвинувачення порозуміння між сторонами кримінального конфлікту, примирення їх, як правило виключає звернення потерпілого до органів правопорядку із заявою (скаргою) про притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, а отже, й виключає саме кримінальне провадження.

60 Що стосується кримінального провадження, то у його межах Резолюцією економічної та соціальної ради ООН «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальному судочинстві» від 24 липня 2002 року¹ виокремлено і рекомендується до реалізації три основні форми відновного правосуддя: 1) сімейні конференції; 2) кола правосуддя; 3) медіація. Незважаючи на те, що у різних правових системах вони мають певні відмінності у назві, відрізняються формою реалізації, всі вони мають єдину мету – примирення конфліктуючих сторін і відновлення попереднього стану, насамперед потерпілої сторони. Окремі з названих форм відновного правосуддя не є характерними для України, проте й вони можуть тут використовуватися і давати позитивний результат. Тож, *проведемо загальний аналіз окремих форм реалізації програм відновного правосуддя.*

¹ Основні принципи ООН щодо впровадження програм відновного правосуддя у кримінальних справах. URL : <http://ipcg.org.ua/upload/bazovi-printsipi-oon-ukr.pdf>

1. Сімейні конференції (family group conferencing). Ця форма бере свій початок з Нової Зеландії і зародилася під впливом філософії племені Маорі. Населення цієї країни свого часу було невдоволене тодішньою системою правосуддя і під впливом стрімкого розвитку правопорушень, насамперед злочинів серед неповнолітніх, був прийнятий закон «Про дітей, молодь та їх сім'ї», який передбачав, що порушені кримінальні справи передаються поліцією та судами для вирішення на конференції. 61

На думку Д. Маерса, головним завданням конференції є своєрідний вплив на правопорушника з метою усвідомлення ним скоєного, а також спрямування його на шлях виправлення¹. 62

Конференції мають певну подібність з медіацією, адже процедура їх проведення також передбачає зустріч потерпілого з правопорушником, у якій участь можуть брати родичі кожної зі сторін, а також адвокат чи юрист, якого призначає суд. Відмінність її від медіації полягає в тому, що процедура останньої не потребує участі членів родини чи інших осіб, окрім посередника (медіатора). 63

Якщо йдеться про Нову Зеландію, то проведення конференцій покладається на Департамент соціального забезпечення, який може запрошувати працівників поліції. Як показує практика цієї країни, усі присутні учасники конференції обговорюють ситуацію, що склалася, а також шукають шляхи надання допомоги правопорушнику. Після обговорення правопорушник та його родина залишають кімнату для прийняття рішення стосовно подальших дій правопорушника для відшкодування завданих збитків. За результатами сімейних конференцій готуються рекомендації для ювенальних судів 64

¹ **Маерс Д.** Международный обзор программ восстановительного правосудия: (специальное издание для участников конференции «Формирование украинской модели восстановительного правосудия». Киев, 2004. С. 67.

стосовно рішення щодо неповнолітнього правопорушника¹. Проте суд може і відхилити та не взяти до уваги результати проведеної конференції та призначити покарання самостійно. Якщо ж суд приймає рішення конференції, кримінальна справа закривається, а до правопорушника застосовуються заходи, що були нею прийняті².

65 Українська дослідниця відновного правосуддя О. І. Дубовик сімейні конференції вважає унікальною формою здійснення правосуддя, зважаючи на два основні припущення. Перше з них стосується почуттів сорому і провини, адже правопорушник відчуває сильніший сором і власну провину, коли до процесу правосуддя залучені важливі для нього люди – члени сім'ї, які підтримують його. Це сприяє формуванню бажання виправити скоєне зло, отже і прийняттю відповідальності за власні дії – це друге припущення³.

66 Практика застосування сімейних конференцій у Новій Зеландії засвідчує, що великий відсоток потерпілих погоджується і навіть бажає проводити такі конференції. Це можна пояснити тим, що потерпілі також зацікавлені у тому, щоб поставити правопорушників на шлях виправлення. Проте певна частина потерпілих стверджує, що участь у сімейних конференціях завдала їм шкоди і є неефективним способом виправлення злочинців. Але, незважаючи на недоліки цієї форми відновного правосуддя, у 80 % випадків проведення їх призводить до закриття кримінального провадження⁴.

¹ Дубовик О. І. Теоретико-правові аспекти відновного правосуддя. *Права і громадянське суспільство*. 2015. Вип. 2. С. 11.

² Маєрс Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия: [специальное издание для участников конференции «Формирование украинской модели восстановительного правосудия». Киев, 2004. С. 69.

³ Дубовик О. І. Теоретико-правові аспекти відновного правосуддя. *Права і громадянське суспільство*. 2015. Вип. № 2. С. 12.

⁴ Малярєнко В. Т. Перебудова кримінального процесу У країни в контексті європейських стандартів: [монографія]. Київ : Юрінком Інтер, 2005. С. 409.

Після успішного впровадження у законодавство Нової Зеландії сімейних конференцій, цю форму відновного правосуддя вирішили запозичити й інші країни, зокрема Австралія. Окрім того, на початку 1990-х років з'явився метод Вага, як вид сімейних конференцій. Відмінність від «новозеландської форми» полягала лише в тому, що її процес координує спеціально підготований офіцер поліції і основним завданням якої, є не виправлення злочинця чи пошук шляхів надання йому допомоги, а відшкодування збитків, які були завдані скоєним злочином¹. Такий вид конференцій має ще назву «громадських», адже участь у них можуть брати і посадові особи, уповноважені передавати справу на програму відновного правосуддя, наприклад, представник поліції, суддя, вчителі, керівник за місцем роботи правопорушника тощо.

Аналізуючи досвід застосування конференцій в Україні, варто сказати, що практика їх застосування майже відсутня. Як вбачається впровадження такої форми відновного правосуддя, як конференції, в Україні є непростим та доволі довгим процесом. Для цього необхідне сприйняття її суспільством. До того ж ефективно застосування цієї моделі можливе лише щодо неповнолітніх, які вчинили менш суспільно небезпечні діяння у місцевостях з невеликою кількістю населення, або у шкільних колективах. Тож, впровадження конференцій має певні переваги та недоліки. Перевагою було б те, що у процесі могла брати участь велика кількість осіб, зокрема й близькі для правопорушника люди, які своєю участю якоюсь мірою могли сприяти тому, щоб поставити винного на шлях виправлення. Проте, з іншого боку, не кожна особа має бажання, аби її близькі люди втручалися у цей процес. Власне, недоліком застосування сімейних, громадських конференцій в Україні також є те, що

¹ Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.

у них бере участь велика кількість людей, серед яких можуть бути близькі родичі, посадові особи, вчителі, окремі з яких швидше будуть засуджувати правопорушника, а не сприяти його виправленню. Тому в умовах сьогодення такого роду форма відновного правосуддя є складною та мало реальною для втілення у програми відновного правосуддя в Україні, хоч їх і не можна заперечувати чи виключати.

69 **2. Кола правосуддя (Sentencing Circles).** Кола є однією з форм відновного правосуддя, яка вважається найдієвішою з огляду на можливість створення завдяки їм надійної мережі підтримки для правопорушника, що дозволяє йому поновити свій попередній стан у суспільстві. Інколи вони іменуються «кола підтримки» чи «мирові кола». На відміну від розглянутої вище форми відновного правосуддя, кола дають змогу залучати у процес більшу кількість осіб.

70 Країнами походження цієї форми відновного правосуддя є Канада та Сполучені Штати Америки. Саме у 80-х роках ХХ століття на офіційному рівні почали застосовуватися кола правосуддя, які зберігають свою ефективність і до сьогодні.

71 Зародженню цієї моделі, відновного правосуддя слугувало своєрідне уявлення про людину та її місце у суспільстві. Зокрема, те, що людина повинна жити серед людей і не може жити ізольовано від світу. Головна ціль кіл спрямована на те, щоб конструктивно вирішити конфлікт та налагодити зв'язок між правопорушником і членами громади.

72 З початку свого існування кола розвивалися у двох загальних напрямках: **кола зцілення**, які полягали у врегулюванні конфлікту, та **кола правосуддя**, які обмежуються наданням рекомендації судовим органам щодо вирішення конкретної ситуації. Загалом обидва напрямки відрізняються лише персональним складом запрошених учасників та їх роллю. Кола зцілення були започатковані для реагування

на інцест та зґвалтування, і завданням яких було відновити людську гідність та усунути причину процвітання насильства у суспільстві. Своєю чергою кола правосуддя передбачають участь професійних працівників правоохоронних органів, а також потерпілих, правопорушника та їхніх сімей. Такі кола спрямовані на вирішення конфлікту у співпраці громади та правоохоронних органів¹.

У Канаді, де на офіційному рівні порядок проведення кіл був включений у Кримінальний кодекс, таку форму відновного правосуддя розглядали спочатку як альтернативний спосіб призначення покарання, як доповнення до традиційних правил розгляду кримінальних справ. Проте, з часом, практика показала, що застосування кіл дає позитивний результат особистісних змін правопорушників та запобігання повторних злочинів². 73

За загальним правилом кола складаються з 4-х стадій, кожна з яких відрізняється процедурою та особами, які беруть у них участь. На першій стадії визначається, чи доцільно проводити кола. Якщо ініціатором кола є правопорушник, він має письмово визнати свою вину у формі заяви, яку потім направляє до суду. Вирішуючи, проводити кола чи ні, комітет громадського правосуддя має враховувати думку потерпілої сторони. У випадку позитивного рішення щодо проведення кола, правопорушник повинен розробити план дій, який спрямований на усунення шкоди, завданої злочином і виправлення своєї поведінки. Як правило, такий план стає частиною договору, а згодом і частиною рішення кола, і в подальшому навіть елементом вироку суду. 74

¹ Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.

² **Праніс К.** Кола примирення. Від злочину до повернення в громаду / [пер. з англ.] ; К. Прані, Б. Стюарт, М. Уедж. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. С. 41.

Характерно, що на кола можуть направлятися усі кримінальні справи, незалежно від тяжкості вчиненого злочину¹.

75 Наступний етап полягає у підготовці до проведення кола. На цій стадії обираються так звані «хранителі кола», які займаються організаційною та роз'яснювальною роботою.

76 Третій етап – проведення кола та прийняття відповідного рішення для винесення вироку. Залежно від організаційної побудови, структурно кола відновного правосуддя поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішнє коло складається з потерпілого, правопорушника та їхніх родичів. Зовнішнє коло утворюють представники громади, суду, прокуратури, захисту, служби пробації. На цьому етапі усі учасники збираються разом та намагаються дійти до спільного рішення.

77 Остання стадія полягає у відстеженні результату комітетом громадського правосуддя, який повідомляє про це суд. Суд своєю чергою бере до уваги результати кола і в багатьох випадках вони стають основою ухваленого в подальшому судом вироку².

78 Особливістю кіл є те, що вони включають різноманітні підходи для вирішення кримінальних справ, відмінних від традиційної процедури. Так, при проведенні кіл залучають членів місцевої громади, участь яких дає змогу правопорушнику об'єднатися з ними. Кола сприяють зустрічі потерпілого та правопорушника, а також близьких для кожної зі сторін людей. При цьому забезпечується справедливий розгляд справи. Справедливість у процесі проведення кіл забезпечується через надання кожному учаснику рівних можливостей під час обговорення та прийняття рішення. При обговоренні у колі використовується так званий «мовник» (окремий предмет),

¹ Микитин Ю. І. Сімейні конференції і кола як форми відновного правосуддя. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 44. С. 81.

² Там само. С. 81, 82.

який і надає можливість кожному учаснику сказати свою думку. Процедура кола має певні правила, яких зобов'язані усі дотримуватися, зокрема:

- «мовник» завжди рухається по колу за годинниковою стрілкою;
- учасник отримує право говорити лише тоді, коли йому в руки потрапив «мовник» або якщо він отримав дозвіл від «хранителя кола»;
- коли «мовник» потрапив до учасника в руки, а він не має, що сказати, «мовник» передається далі по колу, а учасник має право зберігати мовчання;
- жоден з учасників не має права піти з кола, поки воно не завершилося;
- точного часу проведення кола не існує, адже все залежить від того, чи висловилися усі учасники та чи сказали вони те, що хотіли. Остаточне рішення з приводу конфлікту не може бути прийняте, поки всі не висловляться¹.

Серед переваг «мовника» можна виділити те, що він дозволяє уникнути сутичок між учасниками, адже говорити може тільки той, хто тримає «мовник». За допомогою цього предмета забезпечується дотримання не лише принципу справедливості, а й принципу рівності, адже він надає усім учасникам рівне право на висловлення власної думки. Наступною перевагою є те, що «мовник» створює сприятливі умови для прийняття спільного рішення. 79

Говорячи про переваги кіл, як форми відновного правосуддя, варто зазначити про можливість створення ними відкритого діалогу між потерпілим та правопорушником із залученням членів громади та органів державної влади. Це дає змогу 80

¹ **Микитин Ю. І.** Сімейні конференції і кола як форми відновного правосуддя. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 44. С. 82.

розглянути ситуацію зі всіх боків. Для правопорушника перевагою такої процедури є те, що йому надається неабияка підтримка зі всіх сторін, чого немає при традиційному розгляді справи. Для нього участь у колі є результатом визнання вини та усвідомлення ним скоєного, каяття та виправлення. Кола відновного правосуддя допомагають уникнути таврування, яке посилює почуття несприйняття та відторгнення, а також дозволяє налагодити зв'язок із суспільством.

81 Очевидно, що у проведенні кіл мав би брати участь і психолог, який би допоміг віднайти контакт між потерпілим та правопорушником. Кожен з них має поставити себе на місце іншого: потерпілий має усвідомити, чому правопорушник вчинив той чи інший злочин, а правопорушник – відчутти на собі усі ті переживання, які відчуває потерпілий у цій ситуації.

82 Кола мають важливе значення і для місця злочинності у суспільстві загалом, дозволяють прослідкувати причини вчинення того чи іншого виду злочинів, чому їх вчиняють, що зумовлює їх вчинення, а також дають змогу сформуванню превентивний підхід.

83 Практика застосування кіл у Сполучених Штатах Америки та Канаді вказує на те, що така форма може застосовуватися незалежно від виду злочину, навіть при вчиненні тяжких та із застосуванням насильства. На наш погляд, така практика є мало реальною в умовах сьогодення в Україні, адже при вчиненні злочинів, пов'язаних із насильством, потерпілому завдається тяжка психологічна травма, яка потребує тривалого лікування. Тому й не випадково, що за чинним законодавством України угода про примирення щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних, зокрема, з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілої сторони (абз. 2, ч. 1 ст. 469 КПК України). Не дивлячись на те, що така форма відновного правосуддя в Україні не застосовується (принаймні

нам невідомо), вона може застосовуватися при вчиненні крадіжок, хуліганства і подібних кримінальних правопорушень, але ніяк не тяжких тілесних пошкоджень, розбоїв, зґвалтувань тощо. До того ж, для ефективного досягнення цілей кіл має бути створений спеціально уповноважений орган чи підрозділ, до компетенції якого входила б організація проведення такої процедури, а також догляд за дотриманням усіх правил¹.

3. Медіація (Mediation). Медіація одна з найбільш 84
розповсюджених форм відновного правосуддя, один з
альтернативних способів розв'язання правового конфлікту
між його сторонами за допомогою (участю) третьої сторони –
медіатора, у тому числі і в Україні.

У правовій літературі терміни «медіація» і «посередництво», як 85
альтернативні способи врегулювання правових конфліктів, вжи-
ваються як тотожні, як синоніми. Проте не всі дослідники віднов-
ного правосуддя з цим погоджуються. Так, на слушну думку Анни
Біцай, їх не варто ототожнювати. Посередництво як форма врегу-
лювання конфлікту відома ще з часів первісного ладу суспільства.
Її провадили у різні часи різні авторитетні представники спільноти.
Медіація ж у сучасному розумінні здійснюється професіональним
посередником – медіатором, який володіє спеціальними знаннями
у сфері медіації, тобто має професійну кваліфікацію, і намагається
врегулювати конфлікт на професійній основі².

¹ За даними дослідників відновного правосуддя Романа Коваля та Наталії Пилипів впровадження в Україні відновного правосуддя у формі «форумів громадського правосуддя» та «кіл примирення» трапляється нечасто. Автори відзначають, що дані про них фактично відсутні. (Коваль Р., Пилипів Н. Стан впровадження відновного правосуддя в Україні. *Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень*. 2012. № 1–4 (18). С. 44.

² Детальніше див.: Біцай А. В. Участь адвоката в медіації: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Яновицької. Київ : Алерта, 2017. С. 15–19.

86 Ця форма може мати різні організаційні форми, моделі, види, але їх ознаки (властивості), як способу врегулювання правового конфлікту між різним його суб'єктами й у кримінальному провадженні, є назагал є однаковими. Ця форма відновного правосуддя є найбільш прийнятною і доцільною завдяки її гнучкості (на будь-якій стадії провадження), можливості оперативно усунути негативні наслідки кримінального провадження і досягнути мети – примирення сторін конфлікту й усунути його негативні наслідки¹.

Запитання для самоконтролю

1. У яких формах можлива реалізація відновного правосуддя?
2. Що варто розуміти під такою формою реалізації відновного правосуддя, як сімейні конференції (family group conferencing)? Які її характерні ознаки?
3. Що варто розуміти під такою формою реалізації відновного правосуддя, як кола правосуддя (sentencing circles)? Назвіть характерні ознаки?
4. У чому полягає відмінність між медіацією і названими вище формами реалізації відновного правосуддя?
5. Яка роль міжнародно-правових актів (ООН, Ради Європи, Євросоюзу) у впровадженні примирювальних форм у кримінальному судочинстві?
6. У які провадження у кримінальному судочинстві України втілена ідея відновного правосуддя або його елементи?

Рекомендована література

Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін. ; під ред. У. Гелльманна, В. В. Луцика. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.

Біцай А. В. Участь адвоката в медіації : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Яновицької. Київ : Алерта, 2017. 260 с.

¹ Детальніше про медіацію у кримінальних провадженнях **див. Розділ 2.**

Дубовик О. І. Історико-порівняльний аналіз європейських моделей відновного правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 219 с.

Землянська В. В., Ільковець Л. Б., Седегін В. Б. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України : посібник. Київ. 2008. 200 с.

Зер Г. Зміна об'єктивна: новий погляд на злочин та правосуддя / пер. з англ. М. Яковлева. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 224 с.

Коваль Р. Стан впровадження відновного правосуддя в Україні. Відновне правосуддя в Україні. *Щоквартальний бюлетень*. 2012. № 1–4 (18). С. 44–57.

Blankley K. M., Weston M. Understanding Alternative Dispute Resolution. USA : Carolina Academic Press, 2017. 259 p.

Daniel W. Van Ness, Karen Heetderks Strong, Jonathan Derby, L. Lynette Parker. Restoring Justice: An Introduction to Restorative Justice, Sixth Edition. Routledge, 2022. 240 p.

Hass-Wisecup A. Y., Saxon C. E. Restorative Justice: Integrating Theory, Research, and Practice. USA : Carolina Academic Press, 2021. 352 p.

Marshall T. Restorative Justice. An Overview. London : Home Office, Research. Development & Statistics Directorate, 1999. 36 p.

Zehr H. Little Book of Restorative Justice: Revised and Updated (Justice and Peacebuilding). Part of: Justice and Peacebuilding. Good Books; 2nd Edition, 2015. 112 p.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕГОВОРІВ ТА МЕДІАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

2.1. Поняття та суть переговорів, їх роль у кримінальних провадженнях

Двоє працівників патрульної поліції, які прибули на виклик, з'ясували, що під час вечірки у студентському гуртожитку відбулася сутичка, в результаті якої один із студентів вдарив іншого.

Поліцейські запропонували студенту, який був винуватцем бійки, перебував у стані алкогольного сп'яніння та почав висловлюватися нецензурною лайкою, проїхати з ними до відділу поліції, на що останній погодився.

В автомобілі патрульної поліції студент поводитися зухвало, продовжуючи висловлюватись нецензурною лайкою, намагався вийти з авто. Студент не реагував на вимогу одного з патрульних заспокоїтись та, усвідомлюючи, що до нього із законною вимогою звертається працівник поліції, з метою заподіяння працівникові правоохоронного органу тілесних ушкоджень під час виконання ним службових обов'язків, наніс патрульному рукою два удари в обличчя, спричинивши легкі тілесні ушкодження, які призвели до короточасного розладу здоров'я, що кваліфікується як злочин, передбачений ч. 2 ст. 345 Кримінального кодексу України (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу).

В подальшому потерпілий та обвинувачений погодилися на переговори з метою укладення угоди про примирення.

Проведіть симуляцію переговорів щодо досягнення угоди про примирення між потерпілим (поліцейським) та обвинуваченим (студентом).

Переговори (*negotiation*) є найпростішою формою 87
альтернативного вирішення спорів, що становить собою
процедуру, в якій беруть участь дві або більше сторін без
залучення інших третіх нейтральних осіб (посередників) з
метою напрацювання домовленостей зі спірних питань, що
становлять для них інтерес, вироблення шляхів вирішення
спору між ними.

Переговори лежать в основі всіх консенсуальних способів 88
врегулювання спорів, включаючи медіацію. У літературі для
характеристики переговорів як альтернативного способу
вирішення спору використовуються такі категорії, як моделі
переговорів, стратегії переговорів та стадії переговорів.

Під **моделлю переговорів** варто розуміти сукупність 89
певних стандартів, що відображають модус поведінки сторін під
час переговорів. Відповідно до усталених у літературі підходів
виокремлюють дві основні стратегії переговорів – **змагальну**
(*adversarial, distributive bargaining*) та **інтегративну** (*integrative, problem-solving approach*).

Змагальна стратегія передбачає, що учасники сконцентро- 90
вані на своїх позиціях та інтересах, незважаючи на інтереси та
потреби іншої сторони. Це найбільш поширена стратегія веден-
ня переговорів щодо правових питань, коли кожна зі сторін
намагається «максимізувати» свої вигоди (вигоди свого клієн-
та) та отримати перемогу і найбільш вигідне для себе рішення.
У такому випадку виграш однієї зі сторін означає програш іншої

сторони і навпаки. Це по суті позиційні торги, під час яких сторони сприймають ситуацію однобоко, виключно беручи до уваги свою позицію, незважаючи на інтереси та потреби іншої сторони, тобто наявний підхід «win-lose» (виграв-програв). Критика змагальної стратегії зводиться до того, що остання впливає на якість можливих результатів переговорів, адже вона не дає змоги сторонам досягти домовленостей, що найкраще задовольнятимуть інтереси обох сторін через можливі маніпуляції з боку сторін та відсутність ефективної комунікації між ними¹.

91 **Інтегративна стратегія** передбачає погляд на спір як на спільну проблему сторін, а також орієнтується на необхідність врахування інтересів усіх учасників спору. Зазначена стратегія передбачає необхідність з'ясування точок дотику між сторонами та зближення їхніх позицій на основі справжніх інтересів сторін. На відміну від змагальної моделі, яка спрямована на максимізацію індивідуальних вигод у результаті вирішення спору, зазначена стратегія направлена на максимізацію спільного виграшу від вирішення спору. Останнє допомагає сторонам напрацювати більшу кількість варіантів рішень з урахуванням їхніх інтересів, що можуть потенційно задовольнити обидві сторони. Зазначений підхід спрямований на «win-win» (виграв-виграв) результат, за якого виграють обидві сторони². Інтегративна модель ведення переговорів лежить в основі сучасних консенсуальних способів альтернативного вирішення спорів.

92 Варто зазначити, що на практиці означені стратегії переговорів часто використовуються у сукупності для досягнення максимального ефекту на різних стадіях переговорного процесу та щодо різних спірних питань залежно від характеру спору,

¹ **Herman G. N., Cary J. M., Kennedy J. E.** *Legal Counseling and Negotiating: A Practical Approach*. Matthew Company and Co, 2001. P. 152–154.

² *Ibid.* P. 152–155.

важливості спору для заявника, особливостей суб'єктів конфлікту тощо.

Відповідно до усталених у літературі підходів виокремлюються дві моделі переговорів: позиційні переговори («переговори-суперництво») та переговори за інтересами («переговори-співробітництво»).

Модель позиційних переговорів передбачає, що кожна зі сторін починає переговори з відстоювання одного конкретного рішення (або позиції) щодо проблеми. Щоб максимізувати свій виграш, кожна сторона зазвичай займає крайню позицію і приховує інформацію про рівень або точку, на якій вона готова домовитися. Домовленості можна досягти лише тоді, коли сторони послідовно поступатимуться новими позиціями. Прихильники переговорів, заснованих на інтересах, стверджують, що в процесі відстоювання, а потім відмови від низки позицій, сторони можуть забути про причини, через які вони спочатку зайняли цю позицію (тобто, щоб задовольнити свої потреби або інтереси). Як наслідок, досягнута угода іноді може не відображати навіть інтереси жодної зі сторін¹.

Така модель критикується у літературі, адже загалом може бути зведена до так званих «позиційних торгів». Так, якщо йдеться про переговори стосовно питання, що має певний грошовий вимір, то сутність позиційних переговорів буде зведена до того, що на початку сторони сформулюють та оголосять кожна свою позицію («ціну»), а надалі кожен буде відстоювати свою позицію, в результаті домовленість може бути досягнута лише тоді, коли досягнення угоди було необхідним для обох сторін та вони були готові до поступок. Проте якщо

¹ **Wolski B.** The New Limitations of Fisher and Ury's Model of Interest-Based Negotiation: Not Necessarily the Ethical Alternative. *James Cook University Law Review*. 2012. Vol. 19. P. 129–130.

хоча б одна зі сторін не виявляє готовності до поступок, то такі переговори не дають результату.

96 Друга **модель переговорів – переговори за інтересами, або «переговори-співробітництво»**, – базується на бажанні сторін досягти згоди між собою. У переговорах, заснованих на інтересах, увага приділяється потребам або інтересам сторін, причинам, чому вони зайняли ту чи іншу позицію, а не самій позиції. Обґрунтуванням для фокусування на інтересах є те, що для кожного інтересу може існувати кілька можливих рішень, які могли б його задовольнити. Акцент на інтересах, які на відміну від позицій сторін, як правило, не є протилежними, дає змогу обрати найкращий варіант вирішення спору¹.

97 Зазначена модель переговорів отримала також назву **гарвардський метод ведення переговорів** (Harvard Negotiation Method), який інколи називають моделлю «*принципових переговорів*» (*principled negotiation*). Зазначений метод був представлений у праці Р. Фішера та В. Урі.

98 В його основі лежать такі основні положення:

- 1) принцип «відокремлення людей від проблем», коли фокус уваги сторін переводиться на спільну проблему між сторонами; йдеться про об'єктивізацію проблеми, коли сторони усвідомлюють, що мають спільну проблему та бажають працювати над її вирішенням, замість суб'єктивізації проблеми, яка призводить до сприйняття протилежної сторони як проблеми;
- 2) принцип акцентування уваги саме на інтересах сторін, а не на їх позиціях;
- 3) генерування різноманітних варіантів вирішення проблеми та подальший спільний пошук у ході

¹ **Wolski B.** The New Limitations of Fisher and Ury's Model of Interest-Based Negotiation: Not Necessarily the Ethical Alternative. *James Cook University Law Review*. 2012. Vol. 19. P. 130.

переговорів взаємовигідного альтернативного рішення з урахуванням інтересів обох сторін;

- 4) застосування об'єктивних критеріїв для вирішення спору у випадку, коли сторони сперечаються та не можуть дійти згоди, застосування «справедливого стандарту» як мірила, яке обидві сторони вважають прийнятним¹.

Отже, в моделі переговорів за інтересами сам переговорний процес розглядається як процес конструювання, досягнення і збереження в силі справедливих і практичних домовленостей (угод). При цьому справедливість у процесі таких переговорів визначається і вимірюється суб'єктивно, з погляду конкретних заінтересованих сторін, адже ніхто, окрім учасників спору, не може знати краще про їхні справжні інтереси та вигідні домовленості. Відтак, коли сторони спору доходять до взаємно прийнятної угоди, остання сприймається як справедлива, якщо вони вважають її такою. Тільки сторони спору можуть знати, що є справедливим для них, в їх конкретній ситуації і в певний період часу. В основі такої моделі лежить право сторін вирішувати, що для них справедливо і прийнятно².

У юридичній літературі наявні різні думки **стосовно етапів (стадій) переговорів**. Так, Ч. Кравер виокремлює такі стадії переговорів, як підготовча, вступна, інформаційна, оцінна стадії, стадія кооперації та завершальна стадія³.

Поряд із цим у деяких джерелах запропоновано виокремлювати і більш детальні етапи переговорного процесу, зокре-

¹ **Fisher R., Ury W.** Getting to Yes. Negotiating Agreement Without Giving In. New York : Penguin Books, 1983.

² **Lincoln W. F.** In Pursuit of Promises: The Practitioner's Course in Collaborative Negotiations and Cooperative Problem Solving. National Center Associate, Inc., Yashon Island. Washington, 1995. P. 54.

³ **Craver Ch. B.** The Negotiation Process. *American Journal of Trial Advocacy*. 2003. Vol. 27. P. 271.

ма: 1) виступи сторін; 2) прояснення інтересів; 3) визначення «порядку денного», тобто переліку проблемних питань, які необхідно обговорити; 4) висунання пропозицій; 5) прийняття рішення та формулювання кінцевої угоди (домовленості); 6) виконання домовленості¹.

102 На наш погляд, у найбільш загальному вигляді можна говорити про такі етапи переговорного процесу, як: а) підготовка до переговорів, що полягає у діях сторін із організації переговорного процесу, збирання інформації, формування сильних та слабких моментів власної позиції та позиції іншої сторони, з'ясування власних інтересів та інтересів іншої сторони тощо; б) власне переговори (переговорна сесія); в) постпереговорний етап, який передбачає виконання домовленостей сторонами, моніторинг виконання тощо.

103 Власне, **переговори (переговорна сесія) охоплює такі стадії:**

- Виступи сторін та визначення їхніх позицій;
- Формування переліку проблемних питань, що мають бути обговорені;
- Безпосереднє врегулювання розбіжностей шляхом зближення позицій сторін та переходу від позицій до інтересів сторін;
- Напрацювання варіантів вирішення спору та їх обговорення;
- Досягнення кінцевої угоди та її оформлення.

104 На практиці можуть мати місце прямі переговори (переговори, які відбуваються між сторонами безпосередньо), а також переговори між представниками сторін, зокрема юристами. У літературі виокремлюють такі переваги участі

¹ Громадянська освіта: онлайн курс. Як подолати шлях від конфлікту до порозуміння? URL : https://www.citizen.in.ua/topic-yak_podolati_shlyax_vid_konfliktu_do_porozuminnya-ua

професійних представників у переговорах щодо правового спору:

- фахівці, які представляють інтереси сторін при переговорах, повинні прагнути недопущення виникнення нових конфліктів;
- забезпечується конфіденційність проведеної процедури примирення;
- роз'яснення конфліктуючим сторонам їхніх прав і відповідальності, а також вигоди досудового вирішення конфлікту;
- від досудового розгляду можна відмовитися в будь-який момент;
- скорочення або збільшення строків процедури примирення;
- економія витрат¹.

Зазначені теоретичні положення щодо переговорів можуть ¹⁰⁵ бути використані під час провадження у кримінальних справах у декількох площинах.

Так, кримінальне законодавство України містить норми ¹⁰⁶ щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема, за умови примирення винного з потерпілим. Відповідно до положень ст. 46 КК України особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, окрім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують

¹ **Васильєв С. В.** Переговори як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів: питання теорії. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 2. С. 28–29.

увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Крім того, щире каяття, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, що може свідчити про примирення з потерпілим, виступає також обставиною, яка пом'якшує покарання (ч. 1 ст. 66 КК України), а також враховується при вирішенні питання про застосування більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України) та при вирішенні питання про звільнення від відбування призначеного покарання (ч. 4 ст. 74 КК України), а також про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України).

107 Вбачається, що у кримінальних справах техніки прямих переговорів за інтересами можуть бути застосовані при провадженні на підставі угод, зокрема угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим (Глава 35 КПК «Кримінальне провадження на підставі угод»). Така угода може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, за винятком кримінального провадження щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Така угода може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. При цьому КПК України дозволяє проводити домовленості стосовно угоди про примирення як самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, так і захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

108 Крім того, гарвардська модель переговорів, або модель «переговорів за інтересами», була покладена в основу інших

альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, що наразі може використовуватися під час здійснення правосуддя в кримінальних справах на підставі Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року¹.

Запитання для самоконтролю

1. Яке місце займає переговорний процес у кримінально-правовій сфері?
2. Які моделі переговорів Вам відомі? Які недоліки та переваги кожної із таких моделей?
3. Які стратегії переговорів Вам відомі? Які недоліки та переваги кожної із таких стратегій?
4. З яких стадій складається переговорний процес? Охарактеризуйте кожен етап.
5. Яка роль переговорів під час застосування угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим?

¹ Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

Крім того, одним із прикладів такого застосування є пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

2.2. Поняття та суть медіації у кримінальному провадженні

Сидоренко Олена, 16 років, перебуваючи поблизу будинку № 5 по вул. Квітневій в м. Львові в компанії зі старшими друзями ввечері голосно слухали музику, галасували. Ружицький Ігор, який проживав у цьому будинку неодноразово до них звертався і просив не шуміти. Не витримавши такої зухвалої поведінки, він вийшов на вулицю до компанії, вимагав, щоб вони вимкнули музику і погрожував викликати поліцію. Олена, під час конфлікту, який зав'язався на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, не маючи намір на спричинення тілесних ушкоджень, кинула склянню пляшкою, що знаходилась на землі, в голову Ружицького Ігоря, і травмувала потерпілого, зокрема він отримав рану у надбрівній ділянці голови зліва, синець на шкірі верхньої повіки лівого ока, множинні садна в ділянці лиця зліва та в ділянці лівої вушної раковини та шиї зліва, що кваліфікуються як легкі тілесні ушкодження, вчинила кримінальний проступок, передбачений ч. 1 ст. 125 КК України.

Чи може бути вирішений цей кримінальний конфлікт за допомогою медіації? Які переваги, на Ваш погляд, можуть отримати сторони конфлікту, якщо звернуться до процедури медіації?

109 Медіація є одним із найпоширеніших альтернативних способів вирішення конфліктів (спорів) у світі. Впровадження медіації в Україні наразі є одним із найбільш актуальних напрямків реформування системи доступу громадян до справедливого правосуддя та ефективним засобом зниження ймовірності конфліктності в суспільстві загалом.

110 Під позасудовим вирішенням спорів, опираючись на прийняте в англо-американському мовному просторі поняття **Alternative Dispute Resolution (ADR)**, розуміють процедури,

у яких конфлікти вирішуються позасудово за участі третьої сторони. Уперше термін «альтернативне вирішення спорів» став застосовуватися в США для позначення гнучких і неформальних процедур урегулювання конфліктів, які виникли на противагу складному та громіздкому офіційному правосуддю, стали його альтернативою. Серед методів альтернативного вирішення спорів (далі – АВС) – переговори, третейське судочинство, медіація, міжнародний арбітраж та ін. Усі ці процеси були розроблені й удосконалені для того, щоб допомогти залученим у конфлікти сторонам прийти до обопільної згоди в рішенні справи. У процедурах АВС сторони можуть самі брати участь у формулюванні рішення. А із втручанням третьої нейтральної сторони забезпечується об'єктивний підхід до справи¹.

Теоретичні основи поняття медіації були розроблені Гарвардською школою. Однак, що таке «медіація», фахівці досі розуміють по-різному. Так, у США під класичною процедурою медіації розуміють саме процедуру, коли сторони, що сперечаються (фізичні чи юридичні особи), вибирають нейтрального посередника, який допомагає знайти взаємовигідне вирішення проблеми. Крім класичного поняття «медіації», у Європі під цим терміном часто розуміється ще й «примирення за допомогою судді або арбітра». Тоді як синонім до медіації наводять слово «conciliation», яке в юридичному змісті означає примирення сторін. Однак примирення – лише один із можливих наслідків медіації².

На думку **Фрідріха Глазла (Friedrich Glasl)**, відомого експерта та консультанта з діагностики конфліктів, багато видів

¹ **Леко Б., Чуйко Г.** Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.

² **Леко Б., Чуйко Г.** Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.; **Мазур М. Р., Дмитренко А. А.** Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. С. 273–277. (Серія ПРАВО ; вип. 67).

конфліктів можна розділити за рівнями (стадіями) їх ескалації. Форма реагування та рівень ескалації суперечки визначає, чи можуть сторони брати участь у медіації. Якщо розбіжності тільки виникли, тобто ще немає достатньо серйозного «порушення» у відносинах, рішення можна шукати і знаходити шляхом переговорів. У цьому випадку немає достатнього стимулу для залучення третьої сторони, професійного помічника у вирішенні спорів (медіатора). **Медіація стає необхідною, коли конструктивний діалог вже неможливий без втручання третьої сторони.**

113

Отже, **передумовами для початку медіації є:**

- вмотивованість всіх учасників конфлікту та їх добровільна участь у вирішенні конфлікту;
- відповідальність за себе (кожен учасник може представляти самого себе);
- готовність прийняти розбіжності в думках (відкрите обговорення конфлікту та поточної ситуації);
- зацікавленість у розв'язанні конфлікту¹.

114

Медіація у кримінальному провадженні відповідно до міжнародно-правових документів розглядається як:

- гнучкий, всеохоплюючий, орієнтований на пошук рішення процес, який є додатковим або альтернативним способом вирішення кримінальних справ у системі традиційного судочинства і спрямований на врахування інтересів і залучення зацікавлених осіб до процесу; визнання законних інтересів потерпілого, які виникли внаслідок злочину; діалог потерпілого з правопорушником з метою відшкодування моральних та матеріальних збитків; розвиток почуття відповідальності у правопорушника та надання йому можливості для виправлення (*Рекомендація*

¹ **Леко Б., Чуйко Г.** Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.

Комітету міністрів Ради Європи № R (99) 19 від 1999 року «Про медіацію у кримінальних справах»¹;

- у більш загальному вигляді медіація – процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора (*Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року*)².

Український законодавець визначає **медіацію** як позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів³. 115

Метою медіації є обговорення та пошук найкращого способу вирішення складних конфліктних (проблемних) ситуацій. Обговорення має охоплювати різні, навіть несумісні, погляди та думки щодо самої події та варіантів вирішення конфліктної ситуації. Результатом успішної медіації є конкретна домовленість, досягнута під час такого обговорення. Рішення, прийняті під час процедури медіації, можуть бути закріплені в угоді тільки в тому випадку, якщо кожна сторона конфлікту їх визнає і з ними погоджується. 116

Основними характерними рисами медіації є:

 117

1. Медіація – особливий видом переговорів, що мають певну структуру;

¹ Про медіацію у кримінальних справах: Рекомендація Ради Європи № R(99)19 від 15 вересня 1999 р. *Відновне правосуддя в Україні: Щоквартальний бюлетень*. 2005. С. 53–56.

² Про положення жертв у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р. URL : https://issuu.com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr

³ Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

2. Участь медіатора є обов'язковою;
3. Медіатор не є представником жодної зі сторін;
4. Медіатор сприяє сторонам у проведенні переговорів і досягненні взаємоприйняттого рішення;
5. Медіатор не досліджує докази і не встановлює факти;
6. Медіатор не примушує сторони до прийняття певного рішення та не надає поради щодо можливих варіантів рішень;
7. Медіатор не виносить обов'язкового для сторін рішення;
8. Активна роль самих сторін у переговорах щодо самостійного пошуку можливих рішень¹.

118 Медіація має суттєві відмінності від судового порядку вирішення конфлікту та інших альтернативних способів урегулювання конфліктів, зокрема від переговорів (див. табл. 2).

119 Поширеною формою вирішення будь-яких конфліктів (спорів) завжди було звернення до суду. Однак на цей час ця форма втрачає свою ефективність, оскільки судові справи розглядають роками, люди витрачають багато енергії та фінансових ресурсів тощо. **Тому ефективною альтернативою судовому процесу стає медіація, яка має такі переваги:**

- **економія часу.** Медіація може тривати від декількох годин до декількох тижнів (або в окремих складних випадках, можливо, декілька місяців), тоді як судовий процес може тривати кілька років.
- **економія фінансових ресурсів.** Витрати на медіацію є значно меншими, аніж звернення до суду, сплата судового збору, оплата послуг адвокатів. Крім того, за довгі роки судового розгляду спір, який має свою вартість, може значно знецінитися. Послуги медіації,

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романько. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

як правило, оплачують обидві сторони конфлікту, тоді як у судовому процесі кожна зі сторін оплачує послуги адвоката окремо, а судові витрати розподіляються між сторонами відповідно до чинного законодавства України;

Таблиця 2

Суд–Медіація–Переговори

Суд	Медіація	Переговори
Сторони конфлікту та суддя (колегія суддів)	Сторони (можливо із представниками) та медіатор	Часто участь беруть не сторони, а представники
Рішення для сторін приймає третя сторона	Рішення – продукт роботи сторін	Рішення зазвичай нав'язується сильнішим
Рішення приймається лише щодо предмета спору	Рішення часто виходить за межі первинного предмета спору («збільшення пирога»)	Рішення переважно приймається щодо предмета спору (але може і виходити за ці межі)
Законодавчо встановлена процедура	Гнучкий процес, що базується на ефективній структурі етапів процесу	Довільний (часто хаотичний, без чіткої структури) процес
Публічний процес	Конфіденційний процес	Конфіденційний процес

- **неофіційність процедури** дає змогу сторонам бути більш залученими, аніж у судовому процесі, який містить велику низку правил і процедур. Дату і тривалість кожної зустрічі (сесії) сторони погоджують, що додає їм упевненості в подальшій якісній результативності цієї процедури. Теми, які обговорюються в медіації, також обираються самими сторонами конфлікту, а не нав'язуються судом¹;

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилук, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романце. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

- **баланс інтересів та орієнтованість рішення на інтереси та потреби сторін.** Інтереси обох сторін визнаються рівнозначними за важливістю;
- **гнучкість і контроль.** Під час медіації сторони конфлікту, на відміну від судового розгляду, контролюють увесь хід переговорів. Це означає, що вони мають значно більше прав голосу в переговорах і сильніший контроль щодо результату. Гнучкість у медіації також передбачає, що переговори рухаються так, як це буде зручно та комфортно для сторін;
- **добровільність.** Ніхто не примушує жодну зі сторін ні до участі в медіації, ні до якого-небудь рішення, оскільки рішення ухвалюється добровільно, а не нав'язане ззовні;
- **можливість збереження стосунків** у майбутньому між сторонами, нова співпраця тощо.
- **конфіденційність та збереження репутації.** Одним із провідних принципів медіації є конфіденційність. На відміну від судового процесу, який є відкритим, медіація надає учасникам можливість нерозголошення інформації за її межами. Своєю чергою конфіденційність участі в медіації забезпечує збереження репутації для обох сторін конфлікту;
- **сталість результату.** Медіація дозволяє знайти рішення, які задовольняють обидві сторони конфлікту, що майже неможливо отримати в суді, керуючись нормами права. Усі досягнуті домовленості в медіації є реальними для виконання, оскільки обидві сторони обопільно досягли згоди і прийняли спільне рішення для врегулювання конфлікту.

120

Медіація у кримінальному судочинстві, порівняно із загальним судовим порядком розв'язання «кримінально-правових конфліктів» має низку переваг. До них, зокрема, **варто віднести**¹:

¹ **Леко Б., Чуйко Г.** Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.

- процедура медіації оптимізує судовий процес, вона звільняє суди від навантаження у зв'язку з розглядом певної категорії справ;
- медіація дає можливість зменшити кількість апеляційних і касаційних скарг;
- зменшиться кількість осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі;
- вона дає можливість для жертви та правопорушника самим брати участь у вирішенні власної справи та впливати на ухвалення рішення активно;
- медіація надає можливість уникнути розголосу через те, що процедура є конфіденційною;
- медіація дає можливість сторонам впливати на рішення, що приймається в справі, допомагає зняти емоційне напруження;
- медіація дає можливість винному повернутися до нормального життя й таким способом значно більшою мірою дозволяє виконати реабілітуючу функцію правосуддя;
- потерпілий відчуває підтримку, що він не є покинутим;
- більш ефективно вирішення проблеми відшкодування моральної та/або матеріальної шкоди; зняття емоційної напруги в цьому конфлікті;
- у потерпілого з'являється можливість не лише отримати компенсацію чи визначити її характер, а й зрозуміти, що значить злочин для того, хто його здійснив, його причини; це впливає на зменшення страху; та ін.

Класифікація видів медіації. Вона дає змогу сформулювати системне уявлення про зазначену консенсуальну процедуру, сферу її застосування і взаємодію з різними видами юридичної практики, а також визначити місце медіації в системі способів альтернативного вирішення спорів¹.

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.:

¹²² Одним із найбільш поширених критеріїв класифікації є **категорія спорів, щодо яких проводиться медіація**. На підставі цього можна виокремити медіацію в корпоративних спорах, сімейну медіацію, медіацію в трудових спорах, медіацію у земельних спорах, медіацію в спорах, що виникають із цивільних правовідносин, медіацію в спорах із суб'єктом владних повноважень, відновну медіацію або медіацію у кримінальному провадженні (застосовується для врегулювання конфліктів між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим у **межах кримінального провадження**).

¹²³ Якщо спочатку медіація розглядалася як автономний спосіб альтернативного врегулювання спорів, то із часом ефективність цієї процедури зумовила **інтеграцію медіації як технології в діяльність різноманітних органів**, що здійснюють правозастосовну діяльність. Відповідно до цього виокремлюють:

1. Приватну (зовнішню) медіацію, що є самостійним альтернативним способом врегулювання правових спорів та розглядається як окремий вид професійної діяльності;

2. Інтегровану медіацію, яка ніби «вбудована» в діяльність компетентних органів, зокрема, медіацію у судовій чи нотаріальній сферах, медіацію в межах діяльності інших органів. При цьому варто зазначити, що медіація може інтегруватися в діяльність відповідних органів двома шляхами: по-перше, як самостійна процедура, по-друге, як технологія врегулювання конфлікту. Наприклад, у першому випадку медіація інкорпорована в судовий процес як самостійна процедура, що здійснюється спеціально уповноваженими особами і може бути застосована на будь-якому етапі судового провадження. Водночас, хоча закон і покладає на суддю обов'язок сприяти

Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романько. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

сторонам у вирішенні спору, він не забороняє самому судді використовувати певні медіаційні техніки та навички під час судового розгляду¹.

Залежно від способу взаємодії процедури медіації саме із судовим провадженням, виокремлювати: 124

1. Позасудову медіацію, тобто приватну медіацію в спорі, що не переданий на розгляд суду, яка є самостійним способом альтернативного вирішення спорів, існує паралельно із судовим провадженням та проводиться незалежними приватними медіаторами;

2. Присудову медіацію, тобто медіацію, яка проводиться ніби при суді, є інтегрованою в судове провадження, використовується для вирішення спорів, що, як правило, уже стали предметом судового розгляду, за згодою сторін або за призначенням чи рекомендацією судді.

Ще одним критерієм для виокремлення видів медіації, інтегрованої в судове провадження, можна назвати **стадію судового провадження, на якій проводиться ця процедура**. 125
З огляду на це, можна виокремити:

1. Досудову медіацію, яка проводиться до звернення до суду та може бути обов'язковим досудовим порядком урегулювання спору, невикористання якого унеможливорює порушення провадження в суді;

2. Медіацію в суді першої інстанції, яка може проводитися під час підготовчого провадження або розгляду справи по суті до ухвалення рішення суду;

3. Медіацію в судах вищих інстанцій при перегляді судового рішення в апеляційній чи касаційній інстанції;

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилук, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романьке. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

4. Медіацію у виконавчому провадженні, або **постсудову медіацію**, що проводиться під час добровільного або примусового виконання судового рішення.

126 Наступним критерієм для розрізнення видів медіації можна вважати **ступінь її обов'язковості**, відповідно до чого можна виокремити:

1. **Добровільну (необов'язкову) медіацію¹;**
2. **Обов'язкову медіацію.**

127 **Добровільна медіація.** У більшості країн медіація передбачена як добровільний альтернативний метод вирішення конфліктів (спорів), використання якого залежить виключно від волі сторін спору (конфлікту). У таких випадках суддя або інша уповноважена особа може запропонувати або рекомендувати сторонам звернутися до медіатора, але остаточне рішення про застосування процедури залишається за сторонами.

128 **Обов'язкова медіація.** За своїм змістом цей вид медіації полягає в обов'язковому обміні інформацією сторін з медіатором, метою якого є оцінка можливості використання медіації як альтернативного способу вирішення конфлікту (спору), після чого сторони можуть обрати або укласти про участь у медіації, або відмовитися від неї. Тож, право сторін конфлікту відмовитися від медіації залишається абсолютним у будь-якому випадку.

¹ **Добровільність** є одним із основних принципів медіації. Проте принцип добровільності наразі зазнав еволюційного тлумачення під впливом загальносвітових тенденцій інтеграції медіації у судове провадження. І наразі законодавство держав може передбачати обов'язкове застосування медіації перед зверненням до суду, а тому акцент у тлумаченні принципу добровільності має бути зміщений на добровільність виходу з процедури медіації. Детальніше див.: Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

Залежно від підстави надання медіації обов'язкового характеру, можна виокремити: ¹²⁹

- медіацію як обов'язкову досудову процедуру, визначену законом;
- обов'язкову медіацію за призначенням судді.

Медіація як обов'язкова досудова процедура. За ¹³⁰ законодавством окремих країн медіацію розглядають як обов'язковий досудовий порядок вирішення спору, невикористання якого унеможлиблює відкриття провадження в справі. Першою державою в європейському регіоні, яка законодавчо закріпила схоже положення, стала Італія. Там медіація виступає обов'язковим досудовим порядком, зокрема, у спорах, що стосуються майнових прав, прав співвласників кондомініуму, спорах щодо медичної недбалості тощо.

Обов'язкова медіація за призначенням судді. У деяких ¹³¹ державах застосування медіації визнається обов'язковим у випадку, якщо суддя скеровує сторони на медіацію. Наприклад, у штаті Північна Кароліна у США суддя може направляти сторону на медіацію самостійно. У цьому виді медіації вирішальне значення має здатність/вміння судді діагностувати конфлікт (спір) на медіабельність. Окрім того, деякі держави застосовують підхід, коли медіація призначається як обов'язкова за рішенням суду, незважаючи на заперечення іншої сторони, якщо хоча б одна зі сторін звернулася до суду з відповідним проханням (Англія та Уельс, Канада)¹.

Окрім зазначених критеріїв, можна також запропонувати ¹³² й інші критерії класифікації медіації. Так, виокремлюються за критерієм оплатності послуг медіатора: оплатна та

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилук, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романьке. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

безоплатна медіація; а за **суб'єктом, що ініціює процес:** медіація, ініційована сторонами, та медіація, ініційована іншими особами.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «медіація»?
2. Яке визначення поняттю «медіація» наведене у Законі України «Про медіацію»?
3. Розкрийте, у чому полягає зміст медіації.
4. Назвіть характерні ознаки медіації.
5. Назвіть переваги медіації як альтернативи судовому процесу.
6. У чому полягає відмінність медіації від переговорів?
7. Які класифікації медіації Вам відомі?

2.3. Міжнародні стандарти та іноземний досвід здійснення медіації стосовно кримінальних правопорушень

Сьогодні медіація є дуже поширеним механізмом у правових системах багатьох країн. Кожна держава має власне правове регулювання процедур медіації та підходи до розуміння і застосування цих інструментів на практиці. Однак важливість медіації також спонукала до розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері. В результаті такої співпраці було розроблено низку документів, що встановлюють міжнародні стандарти проведення процесу медіації.

Вище означені міжнародні стандарти можна поділити на два основні види залежно від джерела їх закріплення:

- 1. Імперативні:** ті, що закріплені у міжнародно-правових актах, які носять обов'язковий характер для держав, що приєдналися до них;
- 2. Диспозитивні:** ті, що закріплені у міжнародних документах, які мають характер так званого «м'якого права» (англ. soft law), водночас не мають обов'язкової юридичної сили і застосування яких залежить від розсуду та волі суб'єктів правовідносин.

Абсолютна більшість документів, які визначають міжнародні стандарти медіації, є диспозитивною. Більшість із них закріплена в рішеннях органів та організацій, які належать до системи Організації Об'єднаних Націй (ООН). Дуже часто такі стандарти та принципи закріплюються в окремих положеннях документів, які присвячені ширшим питанням захисту прав та свобод людини, в тому числі окремих груп населення і термін «медіація» в багатьох випадках у них прямо не використовується,

натомість, застосовується термінологія «посередництво» та ін.¹

136

Одним із найбільш значущих документів для розвитку стандартів процедури медіації, який було прийнято на рівні ООН, є **Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)**, прийняті Резолюцією № 40/22 Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 року. Хоча термін «медіація» безпосередньо не згадується в цих правилах, вони містять рекомендації щодо низки процедур, які мають застосовуватися щодо неповнолітніх, які є медіаційними за своїм характером: відмова від офіційного розгляду справи уповноваженим правоохоронним органом, із тим, щоб обмежити негативні наслідки процедури здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (наприклад, тавро судимості і вироку) (п. 11.1); наділення прокуратури та інших органів, що ведуть кримінальні справи неповнолітніх, повноваженнями щодо прийняття рішень без проведення офіційного слухання справи (п. 11.2); надання уповноваженим органам широкого комплексу заходів впливу (наприклад, рішення про: встановлення опіки, наставництва і нагляду; пробацію; роботу на благо громади; фінансові покарання, компенсацію і реституцію; участь в груповій психотерапії та ін.) (п. 18.1)².

137

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34 (40) від 29 листопада 1985 року, також передбачає гарантії застосування медіаційних

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

² Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): прийняті на 96 пленарному засіданні ООН 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

процедур щодо жертв таких злочинів: «У тих випадках, коли це необхідно, слід використовувати неофіційні механізми врегулювання суперечок, включаючи посередництво, арбітраж і суди загального права або місцеву практику, з тим, щоб сприяти примиренню і наданню відшкодування жертвам» (ст. 7)¹.

У межах міжнародного співробітництва в ході Конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя було розроблено низку міжнародних документів, що визначають стандарти медіації. Зосередимося на тих, які мали найбільший вплив на розвиток міжнародних стандартів медіації у сфері кримінального судочинства.

Такою стала, наприклад, **Каракаська декларація від 15 грудня 1980 року**. У ній містився заклик до постійного пошуку нових підходів і розроблення більш досконалих методів «в галузі попередження злочинності і поводження з правопорушниками» (п. 7). Окремо наголошувалося на значенні сімейних, освітніх та трудових чинників, які мають враховуватися при розробці відповідних програм та політик (п. 8)².

Іншим важливим документом щодо стандартів медіації, який продовжив міжнародне співробітництво в межах вищезгаданих Конгресів, стала **Бангкокська декларація «Взаємодія і відповідні заходи: стратегічні союзи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя» від 25 квітня 2005 року**. У п. 32 цієї Декларації визнавалася важливість подальшого розвитку відновного правосуддя, з метою уникнення «можливих негативних наслідків тюремного

¹ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою: прийнята ООН 29 листопада 1985 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_114

² Каракаська декларація: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 15 грудня 1980 р. Резолюція 35/171. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_964 (Дата звернення: 02.05.2019).

ув'язнення» та зниження навантаження кримінальних судів¹.

¹⁴¹ Значна робота щодо напрацювання стандартів медіації на універсальному рівні ведеться й у рамках органів та організацій системи ООН. Так, Економічна та Соціальна Рада ООН (ЕКОСОП) у своїй діяльності прийняла кілька документів, які містять відповідні положення. Зокрема, такими є резолюції ЕКОСОП²:

1. Розроблення та здійснення заходів посередництва і відновного правосуддя в галузі кримінального правосуддя № 1999/26 від 28 липня 1999 року;
2. Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя № 2000/14 від 27 липня 2000 року;
3. Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в питаннях кримінального правосуддя № 2002/12 від 24 липня 2002 року.

¹⁴² Усі три резолюції були послідовним напрацюванням ЕКОСОП у цьому напрямку, а остання із них – № 2002/12 стала логічним продовженням і підсумком попередніх двох. Зокрема, у ній було констатовано, що: «Програми відновного правосуддя можуть бути застосовані на будь-якому етапі процесу кримінального правосуддя, відповідно до національного законодавства», однак за умови, якщо: є достатньо доказів для звинувачення правопорушника і коли є добровільна згода з боку як потерпілого, так і правопорушника» (пп. 6–7). Також було закріплено стандарти щодо забезпечення презумпції невинуватості,

¹ Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя: Бангкокська декларація ООН від 25 квітня 2005 р. URL : http://www.un.org/russian/events/11thcongress/bangkok_decl.pdf.

² Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романько. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

рівності та безпеки сторін медіаційного провадження та ін. Особлива увага також приділяється питанням забезпечення та розвитку програм відновного правосуддя та необхідним заходам з боку держави (пп. 8–10, Розділи III–IV)¹.

Традиційний підхід у кримінальному та кримінальному процесуальному праві завжди мав у своїй основі публічний характер, згідно з яким кримінальне переслідування зазвичай відбувається незалежно від бажання потерпілого притягнути кримінального правопорушника до відповідальності. В останні роки відбулася суттєва зміна цієї парадигми, яка підкреслила активну роль потерпілого у кримінальному провадженні. Важливим аспектом медіації як альтернативи традиційному кримінальному провадженню є заміна акценту з покарання правопорушника на відновлення суспільних відносин, порушених кримінальним правопорушенням.

Міжнародні стандарти медіації, які є багатосторонніми за своїм характером, існують на універсальному та регіональному рівнях. Видається за доцільне розглянути саме ті стандарти медіації, які були розроблені в ході міждержавного співробітництва в рамках європейських об'єднань².

Насамперед варто відзначити, що розробка відповідних стандартів європейськими державами передусім ведеться переважно в рамках Ради Європи (РЄ) та Європейського Союзу (ЄС) і як у випадку тих міжнародних стандартів, які розроблені в межах ООН, вони, в основі своїй є диспозитивними.

¹ Guidelines for the Prevention of Crime: ECOSOC Resolution 2002/13. URL : https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/resolution_2002-13.pdf

² Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін. ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романько. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

146 Критично важливою у медіаційному контексті є **Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод**, зокрема ст. 6, яка захищає право на справедливий суд. Хоча в положеннях цієї статті прямо не йдеться про гарантії застосування процедур медіації чи посередництва, у її пункті другого, який стосується прав обвинувачених, визначається, що: «Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права...»¹.

147 Як видно із контексту цього положення, воно покликане встановити мінімальні гарантії для обвинувачених, але цей перелік не є вичерпним, що дозволяє стверджувати, що право на справедливий суд, в розумінні конвенції, охоплює і право на застосування медіаційних процедур. Попри те, що предметом більшості цих документів є більш загальні питання і вони містять лише окремі положення, які стосуються медіації, вони мають важливе значення для утвердження медіації як ефективного інструменту врегулювання спорів².

148 Якщо говорити про ті документи, які визначають стандарти медіації, що були прийняті під егідою РЄ, то насамперед варто відзначити низку рекомендацій, підготованих та виданих Комітетом Міністрів цієї організації. Важливим є те, що на відміну від документів, розроблених у рамках ООН, ці Рекомендації стосуються безпосередньо питань та гарантій медіації.

149 Одним із ключових документів є **Рекомендація № R (99)19 Комітету міністрів державам-членам про медіацію в кримінальному процесі від 15 вересня 1999 року**, присвячена посередництву в кримінальних справах. Рекомендація № R (99)19

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Голос України*. 2001. 10 січня, № 3.

² Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романько. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

враховує існування найрізноманітніших форм і підходів до медіації і вказує, що «законодавство повинно сприяти проведенню медіації» та «посередництво в кримінальних справах має бути доступною послугою на будь-якій стадії здійснення правосуддя»¹.

У **Рамковому рішенні Ради Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві»** від 15 березня 2001 року² значна увага приділена медіації в кримінальному провадженні. Медіація в кримінальному провадженні визначається як процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом компетентної особи – медіатора.

Також у документі передбачено: «кожна держава-член Європейського Союзу: повинна докладати зусилля задля сприяння застосуванню медіації в кримінальних справах щодо кримінальних правопорушень, які вона вважатиме як такі, що відповідають таким заходам та має гарантувати прийняття будь-якої угоди, що надходитиме від потерпілого та правопорушника за підсумками застосування процедури медіації». Цим Рішенням країни-члени Європейського Союзу до 22.03.2006 року зобов'язані були ухвалити закони, які забезпечували б впровадження посередництва в кримінальному провадженні та прийняття до розгляду будь-яких угод між правопорушником та потерпілим за посередництвом медіатора³.

¹ Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 15 вересня 1999 року № R(99)19. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_828

² Рамкове рішення Ради ЄС від 15 березня 2001 р. «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві».

³ **Аракелян Р. Ф.** Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2019. 324 с.

152 Вищенаведені документи Ради Європи є основними її напрацюваннями в сфері розроблення стандартів медіації. Проте ці стандарти знайшли своє втілення й у тих документах РЄ, які стосувалися інших питань, проте містять положення щодо стандартів медіації, зокрема такі Рекомендації Комітету міністрів державам-членам РЄ, як¹:

1. Рекомендація № R (85) 11 від 28 червня 1985 року про становище потерпілого в сфері кримінального права і процесу;
2. Рекомендація № R (87) 18 від 17 вересня 1987 року про спрощення кримінального правосуддя;
3. Рекомендація № R (87) 20 від 17 вересня 1987 року про реакцію громадськості на правопорушення неповнолітніх;
4. Рекомендація № R (87) 21 від 17 вересня 1987 року про підтримку потерпілих і про попередження віктимізації;
5. Рекомендація № R (95) 12 від 11 вересня 1995 року стосовно управління системою кримінального правосуддя та ін.

153 Нормативні засади медіації мають не тільки правову, але й етичну складову.

154 **Етичні засади медіації фіксуються у кодексах (правилах) етики** медіатора, які створюються, як правило, організаціями та спільнотами медіаторів. Кодекс етики медіатора оприлюднюється для того, щоби не тільки медіатори могли орієнтуватися на нього у своїй роботі, але й потенційні клієнти мали уявлення про роль медіатора та критерії якості роботи медіатора й отримуваних ними послуг. До Кодексу включаються вимоги до медіатора як особистості та професіонала, вимоги до його діяльності.

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романько. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

Приклади професійних етичних нормативів:

155

- Європейський кодекс поведінки для медіаторів¹, який було розроблено ініціативною групою практикуючих посередників за підтримки Європейської Комісії.
- Кодекс поведінки для третіх нейтральних осіб², розроблений британським Центром ефективного вирішення спорів й узгоджений з Європейським кодексом поведінки для медіаторів.

Сьогодні Україна перебуває на етапі формування вітчизняної традиції медіації, але з упевненістю можна констатувати, що необхідність запровадження інституту медіації у вітчизняну систему права підтримує широке коло фахівців. Така підтримка ґрунтується, насамперед, на позитивних результатах практики застосування посередництва у багатьох країнах світу, які свідчать про його ефективність. До того ж, це відповідає загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, адже процедурі медіації присвячена низка рекомендацій і рішень Ради Європи³.

Інститут медіації (як форма відновного правосуддя) з'явився наприкінці 70-х років у Канаді, Сполучених Штатах Америки та на початку 80-х років у Європі.

Так, однією з перших країн, де була запроваджена медіація, стали США. Саме тут ще на початку 70-х років ХХ століття з'явилися програми примирення винного і потерпілого,

¹ Європейський кодекс поведінки медіатора (European Code of Conduct for Mediators) від 02.06.2004 р. URL : https://decisionlab.com.ua/DLfiles/European_Code_of_Conduct_for_Mediators_UA.pdf

² Code of Conduct for Third Party Neutrals/ Centre for Effective Dispute Resolution (CEDR), 2018 Edition. URL : https://www.cedr.com/about_us/modeldocs/?id=4

³ Біцай А. В. Участь адвоката в медіації : монографія. Київ : Правова єдність : Алерта, 2017. 259 с.

що є однією з найбільш розповсюджених форм відновного правосуддя. На цей момент у США діють сотні програм медіації під різними назвами. Варто зазначити, що у перші роки на медіацію в США спрямовували матеріали по злочинах невеликої тяжкості, вчинені неповнолітніми злочинцями, однак останнім часом все сильніше виявляє себе інша тенденція: на медіацію направляють матеріали про більш тяжкі злочини, при цьому вищевказані норми поширюються як на неповнолітніх, так і на дорослих злочинців¹.

159 Загалом у США діє спеціальна концепція для судів, яка отримала назву «суд з багатьма дверима». Відповідно до цієї концепції суд США розглядається як установа, яка надає можливість вирішення спорів шляхом відкриття різних «дверей». Особа, яка звертається до суду, спочатку викладає всі обставини консультанту суду, який проводить ґрунтовний аналіз справи та рекомендує найбільш слушний варіант вирішення спору («наступні двері»). Після запровадження вищезгаданої концепції в судах альтернативний підхід вирішення спорів кримінально-правового характеру набув широкого розголосу².

160 Першою з європейських країн, яка ініціювала таку форму відновного правосуддя, стала **Велика Британія**³. Програми відновного правосуддя в Англії та Уельсі почали впроваджуватися, починаючи з 1980–1990 років ХХ століття, на рівні органів місцевого самоврядування в обхід нормативно-правовому порядку регулювання.

¹ **Ищенко О. М.** Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. С. 126–129. (Серія : Право ; вип. 39(2)).

² **Симоненко З. В.** Угода про примирення сторін в кримінальному провадженні як елемент відновного правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 7. С. 220–223. (Сер.: Юриспруденція).

³ **Землянська В. В.** Запровадження відновних підходів: зміна погляду на кримінальне судочинство. *Право України*. 2003. № 10. С. 154–156.

Сьогодні у Великій Британії залежно від стадії кримінального провадження виокремлюють судову медіацію та поліцейську медіацію. Судова медіація застосовується відносно всіх категорій кримінальних проваджень. Задля вирішення двох ключових питань кримінального переслідування, питань про винуватість та покарання передбачено тривалий проміжок часу, в межах якого відбувається збір інформації про склад кримінального правопорушення та інформацію, яка характеризує правопорушника. Передбачено право служб пробацій виступати у якості медіаторів між потерпілим та правопорушником задля мотивування останнього вчинити заходи сатисфакції. Якщо медіація закінчується підписанням відповідних угод, то суддя враховує таку угоду при винесенні вироку, яка слугує пом'якшуючою обставиною в кримінальному провадженні. Тож, інтереси сторін кримінального провадження задовольняються в повному обсязі, потерпілий має реальне право участі у вирішенні питання про міру покарання та подальшу кримінальну відповідальність правопорушника, а останній може одержати той розмір компенсації, який самовільно визначить, як обов'язкову умову угоди за підсумками процедури медіації¹.

Як приклад поліцейської медіації можна навести кримінальне процесуальне законодавство Великої Британії, відповідно до положень якого питання про порушення медіаційної справи віднесено до компетенції спеціальних служб медіації, до складу яких входять представники служб пробації, громадських організацій та поліції, які по чергово проводять переговори зі

¹ Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід : навч. посібник. / за ред. О. М. Боброва. Київ : Наш час, 2006. 164 с.; **Аракелян Р. Ф.** Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2019. 324 с.

сторонами кримінального правопорушення задля спонукання їх до компромісу. У разі досягнення сторонами спільного взаємоприйняттого рішення кримінальне провадження не порушується, а поліція стосовно правопорушника виносить попередження¹.

¹⁶³ У **Німеччині, Фінляндії** процедура медіації регламентована окремими законодавчими актами у сфері ювенальної юстиції та ініціюється суддею або прокурором й визнається альтернативою традиційному кримінальному правосуддю. Кримінально-правові норми про медіацію між потерпілим та правопорушником закріплені в кримінальному процесуальному кодексі Бельгії, Фінляндії та в кримінальному кодексі Німеччини².

¹⁶⁴ Так, у 2005 році у **Фінляндії** був прийнятий закон «Про медіацію у кримінальних та окремих цивільних справах», який передбачав належне фінансування з Державного бюджету процедур медіації, організацію державного керівництва, моніторингу та контролю в цій сфері, створення належних умов для майбутнього організаційно-методичного забезпечення та навчання медіаторів.

¹⁶⁵ Зі середини 2006 року на всій території Фінляндії функціонували служби медіації, які надавали послуги з медіації та сприяли забезпеченню правового захисту громадян. Відповідно до положень законодавства про медіацію всі громадяни Фінляндії мали гарантоване право на одержання якісних медіаційних послуг незалежно від місця їхнього проживання. Законодавча основа функціонування інституту медіації мала

¹ **McCold P.** Restorative Justice Handbook. Washington, DC : Prison Fellowship International. 1998. 23 p.

² **Пушкарь П. В.** Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Академія адвокатури України. Київ, 2005. 23 с.

уніфікований характер та сприяла надійнішому гарантуванню та захисту прав сторін кримінального правопорушення. Інститут медіації мав на меті: письмове закріплення факту визнання правопорушником своєї вини за вчинене кримінальне правопорушення та згоду на виплату репарацій; публічне вибачення, примирення сторін кримінального конфлікту. Після завершення медіаційних процедур медіаційні центри інформують прокурора про підсумки процесу медіації та здійснюють контроль над практичним виконанням договірних умов з боку правопорушника. Важливим є дотримання принципу добровільної участі в процесі медіації на будь-якій стадії процедури медіації.

Рішення про направлення кримінального провадження ¹⁶⁶ на процедуру медіації приймають поліція та прокурор після цього служба, центр медіації. Так, охоче направляються на процедуру медіації кримінальні провадження, в яких кримінальні правопорушення вчинені неповнолітніми особами або молоддю. В кожному національному провінційному офісі функціонує п'ять офісів, які відповідають за організацію, належне забезпечення та доступ до медіаційних послуг на всій території провінції. Законодавчо закріплене право державних провінційних офісів укладати договори з органами місцевого самоврядування, юридичними особами приватного права на надання медіаційних послуг на засадах аутсорсингу¹.

Можливість проведення медіації в кримінальних справах ¹⁶⁷ передбачена також законодавством **Бельгії**. Медіація може бути ініційована за заявами сторін, які беруть участь у кримінальному провадженні. Суд та органи прокуратури зобов'язані поінформувати сторони про можливість

¹ **Walters J.** Building Alternatives to Custody: Lessons from the Czech Republic and Other European States. Walters J. *Perspectives on Probation, Criminal Justice and Civil Renewal*. Vista, 2004. 75 p.

застосування медіації. У разі ініціювання медіації прокурором він надсилає копію пропозиції медіатору, який звертається до сторін кримінального правопорушення з метою одержання їх згоди на участь у процедурі медіації. Якщо відповідь на звернення медіатора не надходить протягом восьми днів, то він звертається повторно. При цьому законодавчо визначені умови проведення медіації: якщо є серйозні ознаки вини; якщо молода особа не заперечує фактів; коли визначено потерпілого; коли сторони погоджуються взяти участь у медіації¹.

¹⁶⁸ Наприклад, починаючи з 2003 року, в 13 районах Фландрії (одна із земель Бельгії) впроваджується інститут медіації між потерпілим та правопорушником. Так, прокурор чи суддя у разі наявності певних підстав, які не врегульовані законодавчо щодо неповнолітніх правопорушників, вирішують питання про можливість застосування медіації між потерпілим та правопорушником й скеровують справу місцевим службам медіації. В законі «Про захист неповнолітніх» 1965 року закріплено загальне положення, яке дозволяє направити кримінальне провадження щодо неповнолітнього правопорушника під нагляд соціальної служби за певних умов. До служб медіації надходять на розгляд кримінальні провадження від прокурорів та від ювенальних суддів, питання щодо додержання законодавчих приписів в розрізі забезпечення виконання рішень покладено на фламандські районні суди².

¹⁶⁹ Доцільно також проаналізувати досвід **Швейцарії**, де медіація розвинулась завдяки руху громадських організацій, які сприяли прийняттю 2001 року відповідного Закону. Згідно із його вимогами, дозволяється делегування прокуратурою

¹ Victim-Offender Mediation with Juveniles in Belgium: Victim-Offender Mediation Organisation and Practice in the Juvenile Justice Systems: materials of the conference (Sept., 2002). Bologna, Italy. 232 p.

² Ibid.

повноважень і передачу кримінальних справ присяжному медіатору з кримінальних справ. З переліку Державної ради Генеральний прокурор вибирає медіатора, який має значний досвід розв'язання саме такого конфлікту, склав присягу в установленому порядку. Він направляє медіатору копію кримінальної справи та інформує сторони письмово, що в їх випадку він вирішив спробувати вирішити їх конфлікт шляхом переговорів, доручивши справу медіатору, який зв'яжеться із ними. Процес медіації конфіденційний, а за її результатами медіатор лише інформує прокурора про те, що вона завершена і надсилає прокурору вільну й обмірковану сторонами угоду, або ж надсилає повідомлення, що медіація не дала результатів. Кінцеве процесуальне рішення за результатами медіації, зокрема про закриття кримінального провадження чи скерування його до суду, приймає також прокурор¹.

В **Іспанії** медіація застосовується переважно у сфері ювенальної юстиції та є засобом перевиховання неповнолітніх злочинців. Вона покликана, з одного боку, реінтегрувати злочинця в суспільство, а, з іншого, запропонувати належну компенсацію жертві злочину. Як правило, медіація не застосовується у тяжких злочинах.

Відповідно до прийнятого 2007 року в **Португалії** Закону №21/2007 «Про медіацію» передбачається можливість передачі тільки певної категорії кримінальних проваджень на медіацію, зокрема кримінальних правопорушень щодо особи чи власності, які належать до категорії проваджень

¹ **Сальберг А.-К.** Посередництво: від розриву до зв'язку : матеріали конференції «Становлення відновного правосуддя у світі та Україні. Роль прокуратури у відновному правосудді». Київ : Український Центр порозуміння, 2007. С. 20–21; **Басиста І. В.** Прогалини чинного КПК щодо унормування кримінальних проваджень на підставі угод. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2013. С. 297–309. (Серія юридична ; вип. 4).

приватного чи приватно-публічного обвинувачення, максимальне покарання за вчинення яких не перевищує п'яти років позбавлення волі. Медіація не застосовується відносно кримінальних правопорушень осіб, які не досягли 16 років та кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та недоторканості, а також у випадку застосування спрощених процедур розгляду кримінального провадження. Процедура медіації може бути ініційована прокурором на будь-якій стадії досудового розслідування. Сторони процедури медіації також мають право звернутися з проханням про проведення медіації для врегулювання спору. Якщо сторони процедури медіації не знайдуть взаємоприйняттого рішення і не досягнуть мирової угоди, уповноважена посадова особа поновлює провадження на загальних підставах. З іншого боку, укладення мирової угоди та/або досягнення взаємоприйняттого рішення у кримінальному провадженні свідчить про те, що потерпілий відмовився від кримінального обвинувачення проти правопорушника. Якщо обвинувачений не виконує покладені на нього зобов'язання у визначений строк, потерпілий зберігає право звернутися з клопотанням про нове відкриття кримінального провадження¹.

¹⁷² У **Польщі**, як і в більшості країн Європи, медіація спочатку застосовувалась на практиці, а вже потім була закріплена на законодавчому рівні².

¹⁷³ Розвиток медіації в Польщі починається в 1994–1995 роках, коли Польський центр медіації разом із вісьмома окружними судами за підтримки Міністерства юстиції Польщі організував експериментальну програму з медіації у справах

¹ **Аракелян Р. Ф.** Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2019. 324 с.

² Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця : зб. статей. Київ : Арт-Бюро, 2004. 228 с.

з неповнолітніми правопорушниками¹. Формально медіація запроваджена в кримінальну систему Польщі в 1997 році. Протягом перших років медіація проводилася лише на стадії підготовчого судового провадження. У 1998 році лише 18 справ було скеровано на медіацію, але у 2000 році таких справ уже було 722 138².

Медіація в Польщі має досить широку сферу застосування.¹⁷⁴ Однак найчастіше медіація застосовується саме у сфері кримінального судочинства. Це пов'язано перш за все з тим, що процедура медіації вперше були передбачені в Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах Польщі. Медіація в кримінальному процесі може відбуватися на будь-якій стадії кримінального провадження. Залежно від стадії, суддя або прокурор можуть передати кримінальний конфлікт на медіацію (звісно, окрім самих сторін конфлікту). В останньому випадку сторони повинні добровільно та усвідомлено висловити свою згоду на участь у процедурі медіації.

Проводити медіацію в кримінальному процесі в¹⁷⁵ Польщі мають право установи та заклади, які відповідають встановленим вимогам (створені з метою виконання завдань у сфері медіації, включені в судовий реєстр установ та осіб, які мають право на проведення медіації), а також повірені особи не молодше 26 років, які мають громадянство Польщі, повну цивільну дієздатність, вільно володіють польською мовою, не мають судимості, володіють необхідними вміннями та знаннями в галузі психології, педагогіки, соціології, реабілітації або права та можуть поручитися за власне виконання обов'язків.

¹ **Мачужак Я. В.** Медіація як ефективний засіб для перевиховання та попередження злочинності серед неповнолітніх. *Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень*. 2005. № 4. С. 63–65.

² **Землянська В. В.** Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.

176 Отже, медіація в Польщі є досить розвинутим правовим інститутом та одним із ефективних альтернативних способів вирішення спорів (адже, згідно з даними Польського центру медіації – близько 85–90 % спорів, переданих на медіацію, завершуються укладенням угоди між сторонами про врегулювання конфлікту)¹.

177 **Досвід зарубіжних держав** у застосуванні медіації для вирішення кримінально-правового конфлікту **дає змогу зробити висновок про наявність двох моделей медіації.**

178 Ці моделі відрізняються залежно від передумов до виникнення медіації та впровадження її в правозастосовчу практику:

- 1) англо-саксонська модель, у межах якої медіація є проявом теорії відновної юстиції; розглядається як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту, тому, як правило, не має чіткого законодавчого закріплення (до вказаної групи держав можуть бути віднесені Велика Британія, США, Канада, Нова Зеландія та інші країни);
- 2) континентальна модель, в рамках якої медіація є процесуальним інститутом і, як правило, закріплена в законодавстві; ця модель медіації втілює собою одну з можливих альтернатив кримінальному переслідуванню (до цієї групи країн відносяться Франція, Німеччина, Португалія, Австрія, Норвегія та інші держави).

¹ **Юрійчук І.** Медіація в Польщі: коротко про головне. URL : <https://law.chnu.edu.ua/mediatsiia-v-polshchi/>

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні міжнародні нормативно-правові акти, які покликані сприяти впровадженню відновного правосуддя як у Європі, так і загалом у світі.
2. Яке значення Рекомендації № R (99)19 Комітету міністрів державам-членам про медіацію в кримінальному процесі від 15 вересня 1999 року?
3. На яких стадіях кримінального судочинства можливе проведення програм відновного правосуддя у Великій Британії?
4. Охарактеризуйте розвиток відновного правосуддя у Польщі.
5. Які особливості функціонування програм відновного правосуддя у Фінляндії?

2.4. Принципи здійснення медіації стосовно кримінальних правопорушень

В ніч з 4 на 5 лютого поточного року двоє молодих дівчат Оля (20-ти років), яку десять років тому удочерила власниця квартири, і Ксенія (15-ти років) вчинили квартирну крадіжку. Дівчата зустрілися у дворі близько 22 години, випили пива і вирішили обікрасти квартиру. Вони винесли з квартири комп'ютер, музичний центр, гроші, а також інші дрібніші речі: спиртні напої, косметику, фотоапарат, фен.

Власниця квартири, повернувшись вранці зі зміни, виявила, що квартира пограбована і заявила в поліцію. Було розпочате досудове розслідування, у ході якого дівчатам було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1, 3 ст. 185 КК України. Цивільний позов був пред'явлений на суму 8 000 грн.

Дівчата визнали свою вину. Потерпілою була визнана власниця квартири – Валентина Іванівна, жінка 53 років, яка працює оператором.

Сторони погодилися на процедуру медіації. В якості медіатора був запрошений захисник-адвокат Ольга.

Підозрювані та потерпіла брали активну участь у процедурі, охоче розповідали про почуття та емоції, слухали, працювали над варіантами рішення. Однак, коли вже все, здавалося, успішно завершилось, Ксенія відмовилася від участі у процедурі, пояснивши, що хотіла просто пересвідчитись, чи система працює.

На знання яких принципів медіації розрахована задача?

Чи може адвокат бути медіатором?

Чи має право сторона медіації відмовитись від участі у процедурі медіації? Якщо відповідь на попереднє запитання позитивна, то на якому етапі така відмова можлива?

179 Засади відновного правосуддя, його основоположні ідеї як концепції альтернативного реагування на кримінальне правопорушення: зцілення жертви, відповідальність

правопорушника за вчинені ним дії, відшкодування шкоди, гармонізація потреб потерпілого, правопорушника та суспільства, зумовлюють необхідність виокремлення принципів здійснення медіації (як однієї із його форм) саме стосовно кримінальних правопорушень.

Принципи здійснення медіації – це той правовий фундамент, ¹⁸⁰ на якому ґрунтується вся процедура.

У Рекомендаціях № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи ¹⁸¹ державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, прийнятих Комітетом міністрів на 679-й зустрічі представників Комітету від 15 вересня 1999 року, наголошено на п'яти основних принципах здійснення медіації стосовно кримінальних правопорушень:

- 1) медіація у кримінальних справах повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу; сторони також можуть відмовитися від своєї згоди на будь-якому етапі проведення медіації;
- 2) будь-які обговорення під час зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін;
- 3) медіація у кримінальних справах має бути доступним заходом;
- 4) медіація у кримінальних справах має бути допустимою на будь-якій стадії правосуддя;
- 5) медіація є незалежною та автономною в рамках кримінальної юстиції.

Наведені європейські стандарти імплементовані у ¹⁸² вітчизняне законодавство з прийняттям Закону України «Про медіацію», частиною 1 статті 4 якого визначено: «Медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності,

незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації»¹.

183 **Принципи медіації умовно можна поділити на дві групи:**

I. Інституціональні: а) доступність програм медіації, б) допустимість здійснення медіації на будь-якій стадії процесу, в) незалежність та автономність медіаційних служб;

II. Організаційні: а) добровільність участі сторін медіації, б) самовизначення та рівності прав сторін медіації, в) нейтральність та неупередженість медіатора, г) конфіденційність процедури медіації.

184 Розглянемо їх більш докладно.

Інституціональні принципи

А) Доступність програм медіації.

185 Принцип доступності програм відновного правосуддя, в тому числі й медіації, означає, що держави, приєднавшись до низки міжнародних документів², зокрема, Рамкового рішення Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року, яким, зокрема, зобов'язано всі держави Європейського Союзу поширювати посередництво у кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-яких угод між жертвою та правопорушником,

¹ Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

² «Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя у питаннях кримінального правосуддя», затверджені Резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН № 2002/12 від 24 липня 2002 року; Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 р.; Рекомендація Rec (2006)8 «Надання допомоги потерпілим від злочинів» від 14 червня 2006 р. та ін.

досягнутих у процесі посередництва¹, повинні гарантувати доступ до альтернативних способів врегулювання кримінально-правових конфліктів, сприяти впровадженню різноманітних реституційних програм на практиці. У цьому аспекті особливої актуальності набуває необхідність забезпечення реалізації конституційного положення щодо права кожного на захист своїх прав і свобод від порушень та протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (ч. 6 ст. 55 Конституції України).

Чинниками, які визначають доступність медіації, є: (а) право знати про можливості врегулювання кримінально-правового конфлікту за допомогою медіації; (б) встановлення реальної можливості отримання послуг медіатора; (в) покладання на суб'єктів, які ведуть процес, обов'язку інформувати зацікавлені сторони про таку можливість та сприяти її реалізації; (г) надання захисниками та представниками рекомендацій і порад своїм клієнтам щодо доцільності (коли це можливо) альтернативного розв'язання спору тощо. 186

Неприпустимі будь-які обмеження права особи на участь у процесі медіації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. 187

Медіація повинна проводитися мовою, яку розуміють сторони. За необхідності сторони повинні мати можливість користуватися послугами перекладача. 188

Задля загальної доступності медіації важливим фактором виступає її вартість, яка має бути розумною. 189

¹ «Про становище жертв злочинів у кримінальному судочинстві»: Основне положення рішення Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р.

Б) Допустимість здійснення медіації на будь-якій стадії процесу.

190 Програми відновного правосуддя можуть ефективно функціонувати в різних формах. Визначення стадії або етапу окремої стадії кримінального провадження, на якому видається можливим здійснення процедури медіації, залежить від національного законодавства. Особливості правових систем (зокрема, континентальної та англосаксонської) обумовлюють існування трьох основних моделей співвідношення медіації та кримінального процесу:

- 1) медіація як частина кримінального процесу;
- 2) медіація як альтернатива кримінальному процесу;
- 3) медіація як паралельний інститут щодо кримінального процесу.

191 Перша модель передбачає, що на певній стадії кримінального процесу провадження зупиняється і справа направляється на процедуру медіації. Якщо сторонам вдається укласти медіаційну угоду, то її текст додається до матеріалів справи, та, надалі: а) прокурор може винести постанову про закриття кримінального провадження, б) суд враховує результати медіації при ухваленні остаточного рішення.

192 Правова природа другої моделі полягає в тому, що кримінальний конфлікт ще на досудовому етапі кримінального провадження виводиться за його межі. У більшості європейських держав прокурор або суд наділені дискреційними повноваженнями стосовно передачі справ на медіацію. Як правило, це випадки, коли злочин було вчинено вперше, невеликої тяжкості, правопорушник готовий відшкодувати шкоду або останнім є неповнолітній.

193 І, нарешті, третя модель запроваджує можливість використання медіаційних процедур паралельно кримінальному провадженню, а саме, під час призначення покарання або під час реального відбування покарання.

Так, у країнах англосаксонської системи права на стадії 194
винесення вироку служба пробації готує свій звіт та саме
на цьому етапі може бути ініційована процедура медіації,
результати якої також включаються до звіту офіцера пробації.

Потреба у примиренні виникає не лише при вирішенні 195
питання щодо призначення покарання, а й безпосередньо
при його виконанні, враховуючи, що відновне правосуддя
спрямоване, в тому числі, на моральне виправлення особи, яка
вчинила кримінальне правопорушення та була засуджена за
це. Отже, медіація може бути підставою для застосування до
засуджених умовно-дострокового звільнення від відбування
покарання та заміни невідбутої частини покарання більш
м'яким покаранням.

В) Незалежність та автономність медіаційних служб.

Автономність служб медіації означає їх незалежність та 196
самостійність при реалізації своїх функцій. Медіація жодним
чином не підміняє офіційне правосуддя. Утім, її застосування
значно розширює варіативність вирішення кримінально-
правового конфлікту та сприятиме більш ефективному
досягненню мети правосуддя. При цьому за державними
органами та їх посадовими особами, які ведуть кримінальне
провадження, залишається право на оцінку результатів медіації.

Організаційні принципи

А) Добровільність участі сторін медіації.

Принцип добровільності впливає зі самої природи 197
консенсуальних процедур. Медіація у кримінальному
провадженні може мати місце тільки тоді, коли учасники
процесу дійшли до розуміння значення процесу та добровільно,
внаслідок вільного волевиявлення, погодилися на її проведення.
Саме добровільна згода є необхідною умовою і певною мірою
запорукою успіху будь-якої медіаційної процедури. При цьому

сторони мають право відмовитися від участі у процедурі медіації на будь-якому етапі її проведення.

198 Зауважимо, що у вітчизняному кримінальному процесі існують інститути, застосування яких також можливе лише за згодою учасників процесу: кримінальне провадження на підставі угод (глава 35 КПК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України, § 2 глави 24 КПК України).

199 Принцип добровільності повинен складати й основу діяльності самого медіатора, оскільки: а) психологічна атмосфера є тією детермінантою, яка зумовлює успішність медіаційного процесу; б) коли медіатор під час процедури медіації доходить до переконання про відсутність бажання сторін вирішити конфлікт, про неможливість конструктивної роботи в рамках цієї процедури, він має право її припинити.

200 Відмітимо, що реалізація розглядуваного принципу саме у кримінальному провадженні має певні особливості. Йдеться, про беззаперечну умову початку процедури примирення – визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини та готовність відшкодувати заподіяну шкоду. Водночас, треба звернути увагу, що згоду на участь у медіаційній процедурі не слід ототожнювати з визнанням вини у кримінальному процесуальному сенсі. Враховуючи нормативний зміст такої загальної засади кримінального провадження, як презумпція невинуватості, органи досудового розслідування, прокурор та суд, у випадку участі підозрюваного, обвинуваченого у медіаційній процедурі, не вправі вважати доведеним факт його винуватості. Більш того, невиконання угоди, досягнутої в рамках процедури медіації, не може розглядатися як обставина, що обтяжує покарання.

Б) Самовизначення та рівності прав сторін медіації.

201 Сторони медіації мають право самостійно: (а) обирати медіатора (медіаторів) та/або суб'єкта, що забезпечує

проведення медіації; (б) визначати перелік питань, які обговорюватимуться, варіанти врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації, строки та способи її виконання, інші питання щодо конфлікту (спору) та проведення медіації.

Рішення за результатом медіаційних процедур приймається 202 виключно сторонами медіації. Водночас якщо: а) стороною медіації є неповнолітня особа, або б) особа, цивільна дієздатність якої обмежена, – вона приймає рішення з дотриманням вимог вітчизняного законодавства з урахуванням обсягу її дієздатності.

Медіація проводиться на засадах рівності сторін. Сторонам 203 медіації має бути надано рівні можливості під час проведення медіації. Зобов'язання медіатора повинні бути однаковими стосовно всіх сторін медіації.

В) Нейтральність медіатора.

При здійсненні своєї діяльності медіатори є незалежними 204 і підкоряються лише нормам вітчизняного законодавства. Медіатор повинен виконувати свої обов'язки неупереджено, ґрунтуючись на потребах та бажаннях учасників процесу медіації, не займати позицію однієї зі сторін. Він не має права нав'язувати свою думку щодо сутності порозуміння між сторонами, але може спрямовувати медіацію в напрямку досягнення примирення між ними.

Нейтральність медіатора повинна забезпечуватися 205 можливістю заявлення сторонами йому відводу на будь-якому етапі медіації або самовідводу, за наявності обставин, які могли б вказувати на його упередженість.

Водночас варто мати на увазі, що на відміну від цивільних 206 справ, у кримінальному провадженні сторони медіації не рівноправні, адже на підозрюваного, обвинуваченого покладається обов'язок відшкодування заподіяної шкоди,

що своєю чергою можна розглядати як певний виклик нейтральності медіатора. Безумовно, медіатор не може нейтрально відноситися до кримінального правопорушення як негативного соціального явища, однак від його майстерності та професіоналізму залежить можливість досягнення балансу між осудом вчиненого суспільно небезпечного діяння та допомогою потерпілому у відновленні нормальної життєдіяльності, а підозрюваному, обвинуваченому – у ресоціалізації.

207 Утім, це не означає, що вимоги потерпілого до правопорушника можуть бути неспівмірними тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, розміру заподіяної шкоди та іншим суттєвим обставинам. Усі домовленості, до яких доходять сторони в ході медіації, повинні містити розумні умови і зобов'язання, які відповідають цілям і задачам захисту прав і законних інтересів особистості, суспільства і держави.

Г) Конфіденційність процедури медіації.

208 Інформація, отримана в процесі медіації, є конфіденційною та не може бути використана в майбутньому, за винятком випадків, коли на це погоджуються сторони. У параграфі 30 Рекомендації Ради Європи № R 19, як виняток, звернуто увагу на можливість та обов'язковість порушення принципу конфіденційності у разі, якщо така інформація містить відомості про можливість вчинення тяжкого злочину в майбутньому¹. Окрім цього, Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради Європи про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21 травня 2008 року також визначає винятки з принципу конфіденційності: а) коли це необхідно для громадського порядку в зацікавленій державі-члені,

¹ Рекомендація №R (99) 19 (від 15. 09. 1999 р.) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про медіацію в кримінальних справах». *Відновне правосуддя в Україні: Щоквартальний бюлетень*. 2005. № 1–2. С. 50–53.

особливо для забезпечення захисту першорядних інтересів дітей або для запобігання будь-якого посягання на фізичну або психологічну безпеку людини; б) коли оприлюднення змісту угоди, досягнутої за допомогою посередництва, необхідно для того, щоб здійснити або виконати цю угоду¹.

Після закінчення процедури медіації медіатор може 209 повідомити:

(а) про результати самої процедури: досягнуто згоди між сторонами або ні;

(б) зміст самої угоди, тобто зобов'язання сторін, умови їх виконання та інші обставини.

Однак, медіатор не вправі:

(а) розголошувати хід проведення процедури;

(б) позиції та доводи сторін;

(в) давати оцінку поведінці сторін у ході зустрічі;

(г) повідомляти іншим учасникам процедури медіації обставини, які стосуються лише однієї із сторін, без її згоди тощо.

Розглядуваний принцип набуває особливого значення у разі, 210 якщо сторони в ході медіації не дійшли порозуміння, тобто угода не була досягнута. Щоб уникнути можливого впливу результатів невдалої медіаційної процедури на подальший хід провадження, у разі недосягнення угоди, медіатор повинен бути наділений правом повідомити про результати процедури, але не про причини недосягнення згоди, а також про доводи і позиції сторін.

Медіатор належить до кола осіб, які наділені так званим 211 абсолютним імунітетом свідка, тобто його не можна допитувати як свідка про обставини, які стали йому відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди.

¹ Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради Європи про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a95

У разі порушення принципу конфіденційності медіатор повинен нести відповідальність, встановлену законом.

Під час вирішення кейсу необхідно керуватися положеннями статей 4, 5, 7 Закону України «Про медіацію», розділу II Рекомендації № R (99) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Системний аналіз зазначених нормативно-правових актів дозволяє зробити такі висновки.

1. Участь адвоката в процедурі посередництва як медіатора відрізняється певною специфікою від виконання ролі медіатора іншими особами, оскільки адвокат є кваліфікованим юристом, який надає правничу допомогу на професійній основі, несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків, в тому числі – за порушення адвокатської таємниці. Адвокат може виступати медіатором, реалізуючи свої функції з надання юридичної допомоги, однак ця діяльність несумісна з представництвом інтересів однієї зі сторін, які беруть участь у процесі медіації.

2. Стосовно другого запитання, варто зазначити, що незважаючи на те, що в ситуації, яка склалася за умовами задачі, можна було б пожалітися, що велика та складна робота зведена нанівець через підліткові примхи. А чи він подумав про іншу сторону, яка теж працювала над ситуацією? Та хіба так роблять? Якщо узявся, то треба доводити до кінця... Насправді, Ксенія просто реалізувала своє право відмовитися від участі у процедурі медіації на будь-якому етапі її проведення, яке вона має в силу принципу добровільності участі сторін медіації, та який лежить в основі природи консенсуальних процедур.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте систему принципи медіації та надайте її класифікацію.
2. Розкрийте зміст принципу доступності програм медіації.
3. На якій стадії кримінального провадження можливе здійснення медіації?
4. Охарактеризуйте принцип незалежність та автономність медіаційних служб.
5. Які гарантії нейтральності та неупередженості медіатора передбачені у законодавстві?
6. Розкрийте зміст принципу добровільності участі сторін медіації.
7. Охарактеризуйте принцип самовизначення та рівності прав сторін медіації.
8. Як забезпечується конфіденційність процедури медіації?

2.5. Медіаційний процес та правовий статус медіатора

213 *2.5.1. Правовий статус медіатора.* Закон України «Про медіацію» визначає медіатора як спеціально підготовану нейтральну, незалежну, неупереджену фізичну особу, яка проводить медіацію (п. 2 ч. 1 ст. 1). У теорії процесуального права під медіатором розуміють спеціально підготовану третю нейтральну особу, яка, здійснюючи загальне керівництво процедурою медіації, допомагає сторонам врегулювати спір та досягти максимально ефективних домовленостей, однак не наділена повноваженнями на ухвалення рішення по суті спору.

214 Статус та вимоги до медіатора можуть визначатися на законодавчому рівні або в деонтологічних нормах професійної практики. Як свідчить досвід іноземних держав, основні вимоги до медіаторів найчастіше пов'язані із такими критеріями, як вік, наявність певного обсягу дієздатності, відсутність судимості, наявність освіти, проходження спеціального навчання з медіації та отримання відповідного документа про це¹.

¹ Водночас у деяких зарубіжних державах існує розподіл медіаторів на професійних (акредитованих) та непрофесійних (неакредитованих). Так, відповідно до ст. 9 Закону Республіки Казахстан медіатором може бути незалежна, неупереджена, незаінтересована в результатах справи фізична особа, обрана за взаємною згодою сторін медіації та включена до реєстру медіаторів, яка надала згоду на виконання функції медіатора. При цьому діяльність медіатора може здійснюватися як на професійній, так і непрофесійній основі. В Австрії існує поділ на акредитованих та неакредитованих медіаторів. Акредитовані медіатори мають бути занесені до реєстру, який веде Міністр юстиції. Право бути зареєстрованим у списку медіаторів мають особи, які досягли 28-річного віку, мають професійну кваліфікацію, заслуговують на довіру та застрахували свою цивільно-правову відповідальність відповідно до вимог, встановлених у законі. При цьому такі особи мають пройти навчання теоретичним основам медіації від 200 до 300 годин, а також мати від 100 до 200 годин практики (Див. докладно: Mediation in EU countries: Austria. URL :

Відповідно до Закону України «Про медіацію» медіатором ²¹⁵ може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Медіатором не може бути особа, яка має судимість, особа, цивільна дієздатність якої обмежена, або недієздатна особа (ч.ч. 1–2 ст. 9).

На необхідності спеціальної підготовки медіаторів ²¹⁶ наголошено у міжнародних актах. Так, у п. 16 Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради про деякі аспекти медіації в цивільних і комерційних справах зазначено, що для забезпечення взаємної довіри щодо конфіденційності, строків позовної давності і строків дії прав, а також визнання і виконання угод, досягнутих за результатами медіації, державам-членам ЄС слід всіма засобами, які вони вважають прийнятними, сприяти навчанню медіаторів та впровадженню ефективних механізмів контролю якості послуг медіації¹. У п. 1.1 Європейського кодексу поведінки медіаторів також вказано, що посередники повинні бути компетентними і добре обізнаними щодо процедури медіації. Це передбачає відповідне навчання, безперервне оновлення знань і практики медіації згідні зі стандартами і принципами їх акредитації².

Незважаючи на те, що законодавство різних держав ²¹⁷ встановлює різні вимоги до навчання медіаторів, загалом спостерігається тенденція до збільшення годин навчання та обов'язкове виокремлення практичної компоненти у такому навчанні. Зазначені тенденції відображені й у законодавстві

https://e-justice.europa.eu/content_mediation_in_member_states-64-at-en.do?member=1).

¹ Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради про деякі аспекти медіації в цивільних і комерційних справах від 21.05.2008 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text

² European Code of Conduct for Mediators, 02.06.2004. URL : https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20090128130552_adr_ec_code_conduct_en.pdf

Україні. Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про медіацію» базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора охоплює теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок. Така підготовка здійснюється суб'єктами освітньої діяльності, і по завершенню такої підготовки видається відповідний сертифікат. Підготовка медіаторів, крім базової, може включати спеціалізовану підготовку відповідно до програми навчання, розроблених суб'єктами освітньої діяльності. Зазвичай спеціалізована підготовка медіаторів охоплює підготовку в сімейних спорах або у кримінальних справах.

218 За результатами навчання та підтвердження набутих компетентностей видається відповідний сертифікат, до якого додається перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей.

219 Особливу увагу у цьому контексті доцільно звернути на порядок відбору медіаторів для участі у програмах присудової медіації¹. Зарубіжний досвід показує, що до таких медіаторів

¹ **Присудова медіація** (court-related mediation, court-annexed mediation) – один із видів медіації, що проводиться після звернення особи до суду та інтегрована у судочинство, на відміну від позасудової медіації, що проводиться без звернення до суду. На наш погляд, можна виокремити декілька моделей присудової медіації: 1) зовнішня присудова медіація (external court-annexed mediation) (або «зближена» медіація чи приватна медіація в рамках судового процесу) – різновид присудової медіації, за якої суддя передає справу на розгляд медіатору, що обраний сторонами та не є суддею або іншим працівником суду, а займається наданням медіаційних послуг приватно та зареєстрований як медіатор; 2) внутрішня присудова медіація (internal court-annexed mediation) – різновид присудової медіації, що проводиться ніби «всередині» суду, яка поділяється на три різновиди залежно від того, хто саме виступає медіатором: а) інший суддя суду, де розглядається справа, який не входить до складу суду, що розглядає зазначену справу, та має сер-

можуть висуватися додаткові критерії, як-от: стаж роботи, визнання та авторитет серед колег, юридична освіта, спеціальне навчання з окремих напрямків медіації (сімейні спори, корпоративні спори, бізнес-медіація тощо), або спеціальне навчання у більшому обсязі годин порівняно з базовим курсом медіації, тощо.

Права та обов'язки медіатора. Статус медіатора також ²²⁰ визначається сукупністю прав та обов'язків, якими він наділений у межах проведення процедури медіації. Медіатор має право: 1) самостійно визначати методику проведення медіації, за умови дотримання вимог закону, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора; 2) отримувати від сторін конфлікту (спору) інформацію про такий конфлікт (спір) в обсязі, необхідному та достатньому для проведення медіації; 3) на відшкодування витрат, здійснених для підготовки до медіації та її проведення, а також на оплату послуг за здійснення заходів з підготовки до медіації та/або її проведення у розмірі та формі, передбачених договором про проведення медіації, правилами проведення медіації або законодавством; 4) збирати та поширювати знеособлену інформацію про кількість, тривалість та результативність проведених ним медіацій; 5) відмовитися від участі в медіації. Законом, договором про проведення медіації або правилами проведення медіації можуть бути передбачені й інші права медіатора (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про медіацію»).

тифікат медіатора; б) працівник суду, що не є суддею, наприклад, працівник апарату суду, помічник судді тощо, в) спеціальні медіатори, які працюють на постійній основі у центрі медіації, що знаходиться при суді. (Детальніше див. Цувіна Т. А. Впровадження інституту присудової медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства* : зб. наук. праць. Матер міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 липня 2017 р.). Київ : ВД Дакор, 2017. С. 195–200).

221 Медіатор може надавати послуги з медіації на платній чи безоплатній основі, за наймом, через суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, через об'єднання медіаторів або індивідуально. Медіатор проводить медіацію індивідуально як фізична особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, або як фізична особа-підприємець. Медіатор, який проводить медіацію індивідуально, може відкривати рахунки в банках, мати печатку, штампи, бланки із зазначенням свого прізвища, імені та по батькові (за наявності). Водночас у класичній моделі фасилітативної медіації медіатор не має права надавати поради сторонам щодо вирішення спору та пропонувати свої варіанти його вирішення. Медіатор може проводити медіацію одноособово або медіація може проводитися кількома медіаторами (ко-медіація).

222 Поряд із цим, медіатор несе і певні обов'язки, зокрема: 1) здійснювати підготовку до медіації та її проведення відповідно до цього законодавства, правил проведення медіації та кодексу професійної етики медіатора; 2) під час підготовки до медіації надавати сторонам конфлікту (спору) для ознайомлення кодекс професійної етики, якого він дотримується у своїй діяльності; 3) не розголошувати інформацію, яка стала йому відома під час підготовки та проведення медіації; 4) повідомляти сторони медіації до початку та під час проведення медіації про особисті обставини, відносини медіатора з однією із сторін медіації в будь-якій сфері, крім медіації, про конфлікт інтересів, які можуть викликати обґрунтований сумнів у його нейтральності, незалежності та неупередженості. У такому разі медіатор може проводити медіацію лише за наявності письмової згоди всіх сторін медіації та відповідно до свого внутрішнього переконання щодо дотримання ним принципу нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора; 5) припинити проведення медіації у разі виникнення суперечності між особистими

інтересами та обов'язками медіатора, яка може вплинути на його нейтральність, незалежність та неупередженість під час проведення медіації, а також за наявності інших обставин, що унеможливають його участь або вимагають припинення його участі в медіації; 6) інформувати сторони та інших учасників медіації про їхні права та обов'язки, принципи і правила проведення медіації, структуру процедури медіації, можливість отримання консультацій у відповідних спеціалістів (експертів), наслідки укладення договору про проведення медіації та/або угоди за результатами медіації в письмовій чи усній формі, а також про свій професійний досвід та компетенцію; 7) керувати процедурою медіації; 8) підвищувати свій професійний рівень; 9) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та іншими правовими актами, договором про проведення медіації або правилами проведення медіації (ч. 1 ст. 12 Закону України «Про медіацію»).

Одним із найбільш дискусійних питань є питання щодо ²²³ **ведення реєстрів медіаторів**. Міжнародна практика ведення медіаторів є неоднорідною. Так, в окремих державах існує єдиний реєстр медіаторів, ведення якого покладено на органи державної влади, зокрема, міністерство юстиції або верховні суди, або ж існує практика ведення реєстрів різними установами, зокрема, органами самоврядування медіаторів (асоціаціями медіаторів, їх об'єднаннями тощо), центрами, що здійснюють підготовку медіаторів або надають послуги з медіації тощо.

Національне законодавство дозволяє вести реєстри ²²⁴ медіаторів об'єднанням медіаторів та суб'єктам, що забезпечують проведення медіації, з дотриманням вимог закону щодо збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу. До реєстру включаються такі відомості: 1) прізвище, ім'я та по батькові (за наявності) медіатора; 2) освіта; 3) мова (мови) проведення медіації;

4) кількість годин базової підготовки медіатора із зазначенням найменування суб'єкта освітньої діяльності, що здійснив підготовку; 5) спеціалізація медіатора із зазначенням кількості годин спеціалізованої підготовки (за наявності); 6) інформація про підвищення професійного рівня медіатора. Реєстр може містити й інші відомості, визначені об'єднанням медіаторів чи суб'єктом, що забезпечує проведення медіації. Інформація, внесена до реєстрів медіаторів, є відкритою та загальнодоступною. Реєстри медіаторів розміщуються у відкритому доступі в мережі Інтернет (ст. 14 Закон України «Про медіацію»).

225 На Координаційний центр із надання правової допомоги покладається обов'язок формування і ведення реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги¹. Реєстр являє собою базу даних, яка формується та ведеться Координаційним центром, у якій містяться визначені відомості про медіаторів, які можуть залучатися для проведення медіації, що забезпечується центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги (у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх правопорушників²).

226 На нашу думку, доцільним є надання права ведення реєстрів медіаторів широкому колу суб'єктів, які мають у цьому заінтересованість та потребу – організаціям, які забезпечують підготовку медіаторів та надання послуг медіації, об'єднанням

¹ Порядок ведення Координаційним центром з надання правової допомоги Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затверджений Наказом Міністерства юстиції України 28 листопада 2022 року № 5298/5.

² Див. докладно: Порядок реалізації пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» № 172/5/10, 21 січня 2019 р.

медіаторів, судам, іншим державним органам тощо. Зазначений підхід забезпечить транспарентність ведення відповідних реєстрів та зробить їх доступними та максимально наближеними до споживача¹.

Окреме значення в діяльності медіатора мають норми професійної етики медіатора. Європейський кодекс поведінки медіатора (European Code of Conduct for Mediators)² містить загальні етичні стандарти, які висуваються до медіаторів, що стосуються вимоги компетентності медіатора, питань його призначення та оплати послуг (частина 1), вимог незалежності та неупередженості медіатора (частина 2), вимог до процесу проведення медіації та укладення угоди за її результатами (частина 3), а також вимоги конфіденційності (частина 4). Так, відповідно до ст. ст. 1.1–1.2 цього документа медіатор повинен бути компетентним і добре розбиратися в процедурі медіації. Це передбачає належне навчання, безперервне оновлення знань і практики медіації з урахуванням відповідних стандартів і правил акредитації. Медіатор погоджує зі сторонами відповідний час для проведення медіації. Перш ніж призначити зустріч, медіатор зобов'язаний переконатися у власній компетентності для проведення цієї медіації. На прохання сторін, медіатор зобов'язаний надати сторонам інформацію щодо свого досвіду і практики медіації. Відповідно до ст. 2.1 цього документа до

¹ Наприклад, у випадку реалізації різних моделей присудової медіації, доцільно, щоб реєстри (списки) медіаторів, що можуть бути залучені до її проведення, вели суди, при яких відповідна медіація проводитиметься. У такому випадку доцільно, щоб суди надсилали Верховному Суду відомості своїх реєстрів для оприлюднення узагальнених списків медіаторів, що можуть бути залучені до присудової медіації, з метою надання можливості споживачам послуг медіації обирати медіатора у конкретній справі.

² European Code of Conduct for Mediators, 02.06.2004. URL : https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20090128130552_adr_ec_code_conduct_en.pdf

початку медіації медіатор зобов'язаний повідомити сторони про будь-які обставини, які можуть вплинути або можуть розглядатися як такі, що можуть вплинути, на його незалежність, або викликати конфлікт інтересів. Якщо медіацію розпочато, медіатор повинен призупинити медіацію при виявленні вищевказаних обставин тощо.

228 Водночас світова практика демонструє, що об'єднання медіаторів можуть створювати власні кодекси етики медіаторів, а в статутах чи положеннях об'єднань медіаторів визначається порядок притягнення до відповідальності за недотримання норм професійної етики медіатора, який є членом такого об'єднання.

229 Закон України «Про медіацію» покладає на медіатора обов'язок дотримуватися норм професійної етики медіатора та дозволяє об'єднанням медіаторів розробляти власні кодекси професійної етики медіатора чи визнавати або приєднуватися до існуючих кодексів професійної етики медіатора. При цьому в статуті чи положенні об'єднання медіаторів має визнаватися порядок притягнення до відповідальності за недотримання норм професійної етики медіатора, який є членом такого об'єднання (ст. 13).

230 **Проблемним на практиці є питання можливості притягнення медіатора до відповідальності у випадку порушення ним вимог етики медіатора, законодавства або умов договору.** У разі порушення зобов'язань за договором про проведення медіації медіатор несе цивільно-правову відповідальність відповідно до закону. У випадках, передбачених законом, медіатор може нести адміністративну чи кримінальну відповідальність. У разі недотримання норм професійної етики медіатор може нести відповідальність, визначену статутом або положенням об'єднання медіаторів, членом якого він є. Разом з тим, зараз в Україні на практиці не існує ефективних засобів притягнення до відповідальності медіаторів за порушення

правил етики. Ще більш проблематичною у цьому контексті є можливість відповідальності за порушення етичних норм медіаторів, які не належать до жодного об'єднання медіаторів і провадять свою діяльність незалежно.

2.5.2. Медіаційний процес та його загальна характеристика

20 грудня 2021 року близько 15 год Оксана Прокопенко поверталася додому з навчання, проходивши парком біля університету хтось раптово схопив і вирвав з її рук сумку, і швидко побіг далі вулицею.

У сумочці були мобільний телефон, гаманець, небагато готівки і картки, ключі від квартири. Оксана намагалась догнати грабіжника і кликала на допомогу, але все було марно. Дівчина була в паніці і не знала, що робити.

Через декілька днів зловмисника затримали, ним виявився Андрій Петренко (1996 р. н, раніше не судимий), йому було повідомлено про підозру у вчиненні грабежу (ч. 1 ст. 186 КК України).

Сторони домовились про проведення медіації щодо укладення угоди про примирення (глава 35 КПК України).

Проведіть симуляцію медіації щодо досягнення угоди про примирення між потерпілою та підозрюваним.

Медіація є структурованою процедурою. Стадійний характер процедури медіації дає можливість її сторонам з допомогою медіатора опрацювати усі розбіжності, які лежать в основі конфлікту, та знайти оптимальне рішення проблемної ситуації. ²³¹

Процедура медіації, як правило, не регламентується ²³² нормативно-правовими актами, але при тому вона є цілісною, чітко структурованою та водночас гнучкою¹.

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилук, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романдає. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

233 *Цілісність* процедури медіації полягає в тому, що вона є системою взаємопов'язаних елементів, які у своїй сукупності створюють механізм оптимального ненасильницького розв'язання конфлікту, вигідного усім його учасникам.

234 *Структурованість* процедури медіації означає, що вона включає декілька послідовних етапів (стадій). Кількість, назва та змістовне наповнення стадій можуть відрізнятися залежно від виду медіації, концепції медіаторської школи, яка здійснювала підготовку медіатора, об'єднання медіаторів, до якого входить медіатор, та його власного стилю, досвіду та методики роботи.

235 У світі не існує єдиного підходу до визначення структури медіаційної процедури. Різні школи медіації використовують різні підходи. Це можна пояснити тим, що формалізація та теоретизація процедури медіації суперечить самій природі медіації як гнучкого процесу. Як наслідок, назви етапів (стадій) та їх реалізація можуть відрізнятися в різних моделях медіації. Суть процедури медіації залишається незмінною, а вибір моделі – питання медіатора, який несе відповідальність за ефективність процесу медіації¹.

236 **Відомим є підхід виокремлення 3 етапів медіації:** 1) **премедіація** (підготовка до медіації); 2) етап **власне медіації**, який охоплює наступні **4 стадії**: відкриття (початкова стадія), дослідження (робота з інтересами та потребами сторін), торги (пошук та оцінка варіантів рішення) та оформлення домовленостей; 3) **постмедіація**.

237 *Гнучкість* процедури медіації полягає в тому, що її компоненти та етапи, стиль та методика проведення медіатором легко можуть бути підлаштовані під потреби оптимального розв'язання конфлікту. Зокрема, до медіації можуть залучатися

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романько. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

особи, думки та підтримка яких є важливими для сторони медіації. В цьому відмінність медіації від формального судового або іншого юрисдикційного процесу, де коло учасників строго обмежено. Медіація як процедура може носити дискретний характер, з перервами між сесіями, з сепаратними зустрічами медіатора зі сторонами, з можливістю повернутися на попередню стадію, якщо у процесі медіації сторони з'ясували, що не вичерпали «порядок денний» попередньої стадії¹.

Отже, алгоритм проведення медіації охоплює такі етапи: 238

I. Премедіація (підготовка до медіації) – робота з налагодження контактів зі сторонами, організація простору для проведення медіації. 239

Премедіація – це процес, який полягає у встановленні контакту між медіатором та сторонами, та у їх підготовці до медіаційних переговорів. Останнє включає індивідуальні зустрічі медіатора зі сторонами, збір інформації про суть спору, його аналіз з метою визначення можливості та доцільності застосування медіації (визначення медіабельності) та організацію медіації (узгодження часу, місця проведення тощо). 240

Від того, наскільки якісно була проведена премедіація, багато в чому залежить й успішність власне самої процедури медіації в цілому. Премедіація має ключове значення при врегулюванні конфліктів між потерпілими та правопорушниками в межах програм з відновного правосуддя, у сімейній медіації, вирішенні будь-яких інших спорів, які відзначаються високим емоційним напруженням, глибиною й гостротою протиріч між сторонами та потребують ґрунтовної їх попередньої підготовки до конструктивних і продуктивних переговорів. 241

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романдазе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

242 Однак за певних обставин можна знехтувати фазою
премедіації, якщо обидві сторони демонструють стійке й
обопільне бажання розпочати процес, вже мають досвід участі
у процедурі медіації, або якщо у конфлікті емоційна складова
чи міжособистісні стосунки не є настільки важливими як його
змістовні аспекти.

243 Фаза премедіації являє собою комплекс дій як медіатора,
так і власне сторін спору і зазвичай передбачає наступні етапи:

- ініціювання медіації;
- формування у сторін конфлікту розуміння процедури медіації;
- визначення запиту сторін на медіацію;
- збір інформації та попередня діагностика конфлікту;
- підготовка до медіаційних переговорів¹.

244 Головною метою діагностики конфліктної ситуації
є **визначення медіабельності спору**, тобто виявлення
можливості застосування технології медіації з метою його
вирішення.

245 Варто зауважити, що спір у принципі не може розглядатися
як медіабельний за наявності прямої законодавчої заборони на
вирішення певного виду правового спору в порядку медіації
(спори конституційного характеру, щодо визначення обсягу
основних прав і свобод людини, кримінальні конфлікти,
пов'язані зі вчиненням окремих категорій злочинів
тощо)².

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.:
Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Рома-
надзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

² Про медіабельність спорів див. детальніше: Мазаракі Н. Щодо поняття
медіабельності спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018.
№ 12. С. 258–262.

Зазвичай під час фази премедіації медіатор зі сторонами 246 укладають договір про проведення медіації. Це відповідна угода про надання послуг з проведення медіації з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору), укладена сторонами можливого або наявного конфлікту (спору) та медіатором (медіаторами) у погодженій ними усній чи письмовій формі, яка відповідає вимогам закону (ст. 1 Закону України «Про медіацію»).

У договорі про проведення медіації зазначено: 247

- 1) відомості про медіатора (медіаторів), сторони медіації, а також про суб'єкта, що забезпечує проведення медіації (за наявності);
- 2) строки та місце проведення медіації;
- 3) мова (мови) проведення медіації;
- 4) предмет конфлікту (спору);
- 5) права та обов'язки учасників медіації;
- 6) умови та порядок оплати послуг медіатора (медіаторів) та відшкодування витрат на здійснення підготовки до медіації та її проведення;
- 7) умови конфіденційності інформації та наслідки її розголошення учасниками медіації;
- 8) відповідальність медіатора (медіаторів) та сторін медіації за порушення умов договору про проведення медіації;
- 9) порядок та підстави припинення медіації.

Сторони медіації та медіатор (медіатори) можуть визначати 248 й інші умови договору про проведення медіації (ст. 20 Закону України «Про медіацію»).

II. Етап медіації (проведення медіації), який включає такі 249 стадії:

1. Відкриття (початкова стадія). 250

Основні завдання початкової стадії: 251

- Формування у сторін конфлікту розуміння процедури медіації.

- Зменшення тривоги у сторін;
- Визначення основних організаційних аспектів.
- Підписання договору про проведення медіації¹.

252 Перша зустріч розпочинається зі вступного слова медіатора. Медіатор знайомить учасників з процедурою медіації, її принципами та правилами, встановлює разом зі сторонами зручний для них порядок проведення медіації, відповідає на запитання сторін. Основною метою вступного слова є підготовка сторін до переговорів, зняття напруги, створення довірливої атмосфери.

253 Медіатор разом зі сторонами має узгодити основні правила проведення медіації. До них можна віднести: тривалість процесу, перерви під час проведення переговорів; можливість висловлюватися по черзі, не перебиваючи один одного; ввічливе та поважне ставлення один до одного та до медіатора; можливість ставити запитання після висловлювання іншого учасника; тощо.

254 Після визначення правил проведення медіації медіатор визначає свою роль і функції. Фокусує увагу на принципах медіації, зокрема конфіденційності процесу, добровільності, своїй незалежності та нейтральності, а також на тому, що рішення приймаються самими сторонами конфлікту.

255 Далі медіатор пропонує сторонам розповісти про ситуацію, яка склалася (сторони по черзі висловлюють свою позицію щодо спору). Цей етап є базовим у побудові діалогу між сторонами. Завданням етапу є надати сторонам можливість щиро і повно висловитися стосовно конфліктної ситуації та їх ставлення до неї. Медіатор допомагає сторонам почути та зрозуміти одна одну й у такий спосіб спрямовує сторони на формулювання важливих для них питань. Так відбувається збирання тем для обговорення сторонами медіації.

¹ * Як вже зазначалось раніше, угода про проведення медіації може бути підписана на етапі премедіації.

Теми для обговорення – це узагальнений результат основних 256 питань, які потрібно розглянути для врегулювання конфлікту.

Варто звернути увагу, що у визначенні тем для обговорення 257 медіатор бере активну участь і допомагає сторонам відфільтрувати усю інформацію. Для формулювання тем необхідно дотримуватися таких критеріїв¹: нейтральність оцінки проблемної ситуації; нейтральність щодо сторін конфлікту; відкритість до рішення; лаконічність тощо.

Робота медіатора зі сторонами відбувається у формі 258 індивідуальних чи спільних зустрічей.

У подальшому, на наступній стадії, медіатор працює разом зі 259 сторонами на виявлення їх справжніх інтересів і потреб – того, що насправді є для них важливим. Медіатор допомагає сторонам розпізнати власні інтереси і потреби, які можуть ховатися за їх позиціями. Він формулює інтереси та потреби сторін у позитивному дусі, як відкриті та прийнятні для обговорення з обох сторін.

2. Стадія дослідження (виявлення інтересів, потреб 260 сторін).

Однією з найголовніших і найважчих стадій під час 261 проведення медіації є робота з виявлення інтересів та потреб сторін. Складність цього процесу полягає в тому, що сторони зазвичай можуть висувати вимоги щодо однієї проблеми, а насправді бажати вирішення іншої. Тобто вони таким способом приховують один перед одним реальні потреби та інтереси за своїми позиціями. Водночас запорукою успішного вирішення конфлікту та прийняття рішення між конфліктуючими сторонами є наявність достатнього обсягу інформації, щоб зрозуміти реальні проблеми та зробити відповідні висновки.

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романца. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

Головними цілями медіатора в роботі з інтересами та потребами сторін є:

1. Допомогти сторонам розпізнати свої істинні інтереси;
2. Створити належні умови для вільного прояву своїх емоцій;
3. Зробити можливим слухання один одного й розуміння інтересів іншого;
4. Підготувати основу для пошуку варіантів вирішення конфлікту¹.

262 Перш за все, для того, аби зрушити сторони від позицій, які вони висловлюють одна одній та виявити їхні приховані інтереси та потреби, необхідно розуміти, що спонукало сторони вступити в конфліктну взаємодію, тобто їхній мотив.

263 Мотив – це внутрішні та/або зовнішні умови, які викликають активність особистості. Мотив у людини з'являється тоді, коли вона має незадоволену потребу; в оточенні людини є об'єкт, що може цю потребу задовольнити; і коли людина впевнена, що за цих умов досягне успіху.

264 Основними мотивами конфлікту виступають потреби – відчуття відсутності якогось необхідного індивіду блага.

265 Інтерес – це засіб задоволення потреби індивіда, як правило, це набуття матеріального чи нематеріального блага. Наприклад, індивід відчуває потребу у теплі, а його інтересом та, відповідно, засобом задоволення цієї потреби є придбання теплового одягу.

266 Класифікують інтереси за різними критеріями, зокрема: 1) за рівнем дієвості – пасивні, активні; 2) за спрямованістю – безпосередні, опосередковані; 3) за змістом – матеріальні, духовні, соціальні.

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романько. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

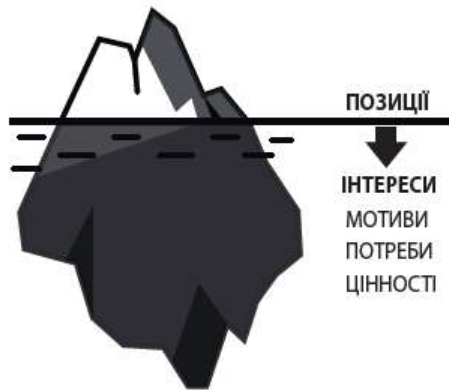

Рис. 1. Співвідношення позицій та інтересів сторін¹

Після з'ясування інтересів та потреб сторін медіатор 267
переходить до наступної стадії, сутність якої зводиться до
пошуку варіантів рішення та їх оцінки з метою остаточного
вироблення рішення за результатами медіації.

3. Стадія торгів (пошук та оцінка варіантів рішення). 268

Визначення реальних інтересів і потреб сторін має 269
вирішальне значення для досягнення успіху у медіації та
щоб кінцеве рішення було розроблене на рівні переговорів за
інтересами, а не на рівні позиційних переговорів.

Роль медіатора на цій стадії медіаційної процедури є менш 270
активною. Він має стимулювати сторони до напрацювання
рішень, які б задовольняли кожну з них та були засновані
на їхніх інтересах, проте одночасно медіатор має слідкувати
за тим, щоб варіанти рішень, які пропонують сторони, були
реалістичними та здійсненними.

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.:
Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Рома-
надзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

271 У загальному вигляді завдання медіатора на цій стадії можна звести до наступних: сприяння виробленню рішення, прийнятного для обох сторін конфлікту (спору); оцінка зазначеного рішення під кутом зору його відповідності інтересам сторін, його реалістичності, здійсненності тощо.

272 Основними критеріями для оцінки варіантів рішень є:

273 **1. Тест на відповідність інтересам та потребам сторін**, сутність якого зводиться до перевірки варіанту рішення на відповідність як інтересам та потребам сторони, яка його запропонувала, так і інтересам та потребам іншої сторони. Для оцінки варіанту рішення з позиції іншої сторони використовується техніка «на місці іншої сторони», відповідно до якої сторона має відповісти на питання про те, чи вважала б вона зазначений варіант релевантним та прийнятним, якщо вона була б на місці іншої сторони та такий варіант був запропонований їй.

274 **2. Тест на справедливість.** Успіх майбутнього виконання угоди за результатами медіації залежить від того, чи вважають сторони досягнуті домовленості справедливими для себе та протилежної сторони. Зважаючи на це, під час оцінки варіантів рішення медіатор має переконатися у тому, щоб сторони не сумнівалися у справедливості рішення.

275 **3. Тест на здійсненність угоди.** Запропоновані сторонами варіанти рішень мають бути оцінені з погляду їх реалістичності, адже інколи сторони схильні до пропозицій, які в реальності є невиконуваними. У цьому випадку завданням медіатора є повернення сторін до реальності та допомога їм в оцінці запропонованих варіантів рішень з погляду можливості їх втілення в життя та виконання. У межах цього тесту медіатор з'ясовує конкретні дії, які мають бути вчинені, та осіб, відповідальних за це, наявність ресурсів для вчинення конкретних дій, просить оцінити ризики невиконання таких

дій та складнощі, які можуть виникнути під час їх виконання¹.

Інколи на цьому етапі переговори можуть зайти в глухий кут, сторони навіть можуть розглядати як варіант вихід із процедури медіації. У такій ситуації доцільно звернутися до техніки «BATNA/WATNA», яку розробили **Роджер Фішер (Roger Fisher)** і **Вільям Юрі (William Ury)** в рамках Гарвардської школи переговорів². Ця техніка (принцип) спрямована на оцінку найкращого та найгіршого сценаріїв розвитку подій, у ситуації, коли за результатами медіаційної процедури сторони не можуть досягнути угоди. У такому випадку медіатор допомагає їм з'ясувати, яким буде найкращий варіант розвитку подій для кожної зі сторін у випадку недосягнення угоди за результатами медіації – BATNA (best alternative to negotiation agreement), і відповідно найгірший варіант розвитку подій у випадку недосягнення угоди – WATNA (worst alternative to negotiation agreement). Зазвичай цей метод допомагає сторонам переконатися у доцільності продовження медіації та сприяє їм у напрацюванні (виробленні) нових продуктивних варіантів рішень³.

4. Прийняття рішення та оформлення домовленостей. Угода за результатами медіації повинна містити чіткий план виходу з конфліктної ситуації з указаними часовими рамками та розподілом прав, обов'язків та відповідальності між сторонами медіації.

Згідно із нормами Закону України «Про медіацію», угода за результатами медіації – це угода, що фіксує результат

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романдазе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

² Детальніше див.: Harvard Negotiation Project. URL : https://www.pon.harvard.edu/category/research_projects/harvard-negotiation-project/

³ Детальніше див.: **Fisher R., Ury W., Bruce P.** Getting to Yes: Negotiating an Agreement without Giving in. Random House Business. 2012. 240 p.

домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону.

279 В угоді за результатами медіації зазначають:

- 1) дату і місце укладення угоди;
- 2) відомості про сторони медіації та їх представників;
- 3) медіатора (медіаторів), суб'єкта, що забезпечує проведення медіації (за наявності), реквізити договору про проведення медіації та/або правила проведення медіації;
- 4) узгоджені сторонами медіації зобов'язання, способи та строки їх виконання, а також наслідки їх невиконання або неналежного виконання;
- 5) інші умови, визначені сторонами медіації.

280 Варто зазначити, що закон дозволяє в угоді за результатами медіації сторонам медіації вийти за межі предмета конфлікту (спору), зазначеного в договорі про проведення медіації. Однак варто пам'ятати про те, що угода за результатами медіації не повинна містити положень, що порушують права та інтереси інших осіб, інтереси держави або суспільні інтереси.

281 **Основні принципи, яким повинні відповідати досягнуті домовленості.** Завдання медіатора – упевнитися у відповідності угоди таким принципам:

1. Конкретність (чіткість) і стислість. Загальні фрази можливі, але важливо, щоб пункти угоди були досить конкретними, щоб сторони могли зрозуміти, що від них вимагається. При формулюванні угоди використовується проста мова: необхідно уникати фраз, які передбачають неоднозначне тлумачення.

2. Вимірність. Якщо необхідна оцінка будь-яких дій, угода має містити об'єктивні критерії для такого виміру.

3. Активність. Угода повинна містити перелік дій сторін. Чим конкретнішим буде перелік, тим менше проблем виникне при виконанні домовленостей.

4. Реалістичність (здійсненність). Завданням медіатора є перевірити, наскільки сторона в змозі виконати взяті на себе зобов'язання (наприклад, за рахунок яких коштів сторона буде покривати збитки). Крім того, якщо виконання будь-якого пункту угоди залежить від волі третіх осіб, важливо чітко описати очікування і визначити, якими будуть дії сторін у разі несприятливого рішення третьої сторони.

5. Позитивність. В угоді використовується нейтральна мова. Як правило, вся угода має відображати позитивний підхід до вирішення ситуації і намір сторін виконати таку угоду. Для цього при формулюванні пунктів необхідно уникати фраз обвинувального характеру.

6. Збалансованість. Угода повинна відображати баланс сил, тобто містити права й обов'язки кожної зі сторін.

7. Часовий проміжок. Встановлення термінів для виконання того чи іншого пункту угоди або вчинення певних дій дисциплінує сторони і допомагає їм виконати угоду¹.

Медіація проводиться медіатором (медіаторами) з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора.

Згідно із нормами чинного законодавства, медіація припиняється:

- 1) укладенням сторонами медіації угоди за результатами медіації;
- 2) із закінченням строку проведення медіації та/або дії договору про проведення медіації;
- 3) у разі відмови хоча б однієї із сторін медіації або медіатора (медіаторів) від участі в медіації;

¹ О медиации или как быстро разрешить конфликт без обращения в суд. Сборник статей : Украинский Центр Медиации при Киево-Могилянской Бизнес-Школе. Второе издание. Львов, 2015. 100 с.

- 4) у разі визнання сторони медіації або медіатора (медіаторів) недієздатною особою або особою, цивільна дієздатність якої обмежена;
- 5) у разі смерті фізичної особи, яка є стороною медіації, або ліквідації юридичної особи, яка є стороною медіації;
- 6) в інших випадках відповідно до договору про проведення медіації та правил проведення медіації.

284

III. Постмедіація як заключний етап медіації.

285

Зазначений етап медіації є факультативним, адже у багатьох випадках домовленості можуть виконуватися одразу після їх досягнення, а тому не потребують подальшого контролю за виконанням. Наприклад, якщо сторони домовляються про прощення частини боргу у випадку повернення іншої його частини негайно, то виконання угоди за результатами медіації може відбуватися одразу після її підписання. Якщо ж виконання домовленостей передбачається в майбутньому, то на етапі постмедіації може виникнути багато питань правового характеру. Крім того, може виникнути питання про долю судових та квазісудових процесів, якщо медіація відбувалася паралельно із ними¹.

286

Тож, до основних завдань цієї стадії належать:

1. Обговорення зі сторонами перебігу та результатів медіаційної процедури, її аналіз з погляду відповідності очікуванням сторін;
2. Затвердження угоди за результатами медіації (чи її окремих положень) компетентним органом та надання їй виконавчої сили за спільним бажанням сторін, якщо така можливість передбачена законодавством;

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

3. Вирішення питання про долю розгляду справи іншими компетентними органами (судами), якщо медіація проводилася під час таких проваджень;
4. Узгодження порядку виконання угоди за результатами медіації та процедури інформування щодо такого виконання;
5. Вирішення питання щодо моніторингу виконання угоди за результатами медіації;
6. Узгодження порядку надання сторонам інформаційної підтримки або допомоги у подоланні труднощів з виконанням угоди у майбутньому, якщо така підтримка чи допомога буде потрібна¹.

Конкретні дії, які можуть здійснюватись на цій стадії, залежать від виду медіації, тобто від того, чи була медіація зовнішньою або інтегрованою в судове провадження, провадження в третейському суді тощо. ²⁸⁷

Підсумовуючи викладене, доцільно наголосити ще раз на тому, що медіація є ефективним інструментом вирішення різноманітних конфліктів: від сімейних до міжнародних. Також варто пам'ятати, в кожній сфері суспільних відносин, де є доцільним застосування медіації, зокрема у кримінальному провадженні, є свої особливості, зумовлені суб'єктивними характеристиками учасників конфлікту, предметом та перебігом конфлікту (спору), особливостями нормативного регулювання способів виходу з конфлікту тощо². Усе це впливає і частково видозмінює ²⁸⁸

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романца. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

² У 2019 році було прийнято спільний наказ Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України (№172/5/10 від 21.01.2019 р.) про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». Згідно з вищезазначеним наказом, медіацією у кримінальних справах

процедуру медіації. Вищенаведена процедура медіації є базовою і орієнтовною для застосування при вирішенні конфліктів.

Запитання для самоконтролю

1. Хто може бути медіатором в Україні?
2. Які вимоги існують для набуття статусу медіатора?
3. Назвіть права та обов'язки медіатора.
4. Чи існує в Україні реєстр медіаторів?
5. Які характерні ознаки медіаційного процесу Вам відомі?
6. З яких стадій (етапів) складається процес медіації? Охарактеризуйте кожен із них.
7. Яка інформація має міститися у договорі про проведення медіації?
8. За яких підстав, згідно із нормами чинного законодавства, медіація припиняється?
9. Які вимоги до угоди за результатами медіації існують відповідно до норм закону?
10. Назвіть основні принципи, яким повинні відповідати досягнуті домовленості за результатами медіації.

є добровільна, позасудова процедура, під час якої неповнолітній, який є підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення, та потерпілий за допомогою посередника намагаються врегулювати конфлікт шляхом укладення угоди про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення (див.: **Мазур М. Р.** Відновне правосуддя щодо неповнолітніх : правове регулювання та практика реалізації в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXVIII звітної науково-практичної конференції (3–4 лютого 2022 р.) : у 2 ч. Ч. 2. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2022. С. 233–236).

Детальніше див.: **Підрозділ 2.7. Розділу 2.**

2.6. Участь адвоката у процедурі медіації

Вухвалі суду першої інстанції вказано: «Потерпіла в судовому засіданні відмовилась від обвинувачення та повідомила, що це рішення вона прийняла добровільно, без стороннього впливу, самостійно, та керується виключно позитивною поведінкою обвинуваченого. З аналогічним клопотанням звернулась і сторона захисту. Заявлене клопотання не звужує права потерпілої, які закріплені в законодавчому інституті медіації, як альтернативного способу врегулювання кримінально-правових конфліктів, оперативного отримання належної компенсації заподіяної йому шкоди».

Надайте оцінку доречності формулювань стосовно інституту

У Резолюції про основні принципи використання програм відновного правосуддя у кримінальних справах 2002 року зазначено, що жертва та правопорушник повинні мати право на юридичну консультацію стосовно відновного процесу (13а), а отже, право на професійну правничу допомогу є і у цій процедурі. 289

Участь адвоката у процедурі медіації варто розглядати за формами такої участі: адвокат-захисник; адвокат-представник потерпілого; адвокат-медіатор. Особливості участі є суттєво різними залежно від того, яка роль адвоката у процедурі медіації у кримінальному провадженні. Крім того, специфіка участі адвоката змінюється залежно від стадії (етапу) процесу медіації. 290

Адвокат-захисник та адвокат-представник для вирішення питання про можливість ініціації та проведення медіації **зобов'язаний повідомити клієнту про можливість застосування медіації, роз'яснити клієнту її природу та спрямованість на залагодження конфлікту шляхом** 291

досягнення сторонами взаємоприйняттого рішення, роль медіатора, принципи проведення (принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації), основний порядок проведення, включаючи зустріч між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим у межах медіації, юридичні наслідки. В аспекті юридичних наслідків доцільно розмежовувати такі наслідки вдалої медіації, як примирення та відмова потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; примирення, яке може потягти за собою звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України; примирення, яке може потягти за собою укладення угоди про примирення та обвинувальний вирок як результат її затвердження; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є обставиною, яка пом'якшує покарання (ст. 66 КК України), крім того, примирення (прощення) на підставі ч. 2 ст. 66 КК України може бути визнана судом обставиною, яка пом'якшує покарання. При цьому адвокат-захисник повинен повідомити клієнта, що у разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості, а адвокат-представник, відповідно, що такі твердження не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення. Крім того, звернути увагу клієнта на те, що домовленості із укладення угоди мають конфіденційний характер, і КПК України забороняє допит як свідків особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення (п. 8 ч. 2 ст. 65), без будь-яких винятків.

Адвокат також має повідомити клієнта про його права як ²⁹² сторони медіації згідно зі ст. 18 Закону України «Про медіацію», а саме: 1) за взаємною згодою обрати медіатора (медіаторів) та/або суб'єкта, що забезпечує проведення медіації; 2) визначити умови договору про проведення медіації; 3) за взаємною згодою залучати до медіації інших учасників; 4) відмовитися від послуг медіатора (медіаторів) та обрати іншого медіатора (медіаторів); 5) у будь-який момент відмовитися від участі у медіації; 6) у разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації звернутися до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в установленому законом порядку; 7) залучати експерта, перекладача та інших осіб, визначених за домовленістю сторін медіації, а також, що інші права можна визначити договором про проведення медіації.

Надання правової допомоги потерпілому та його консультування з питань урегулювання конфлікту з підозрюваним чи обвинуваченим, зокрема надання потерпілому відповідних рекомендацій, повинно здійснюватися адвокатом лише в тому випадку, якщо між сторонами може бути проведена мирна зустріч, котра може виявитися корисною для потерпілого. Відмітимо, що у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, угода може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника, відповідно, вони і можуть бути ініціаторами застосування медіації, хоча є сумніви стосовно медіабельності таких кейсів. ²⁹³

У разі згоди на проведення медіації **адвокат має більш** ²⁹⁴ **детально роз'яснити клієнту особливості процедури медіації**, її наслідки та їх юридичне значення. Треба чітко відмежовувати підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим,

передбачені ст. 46 КК України, та для призначення покарання на підставі угоди про примирення.

295 Зокрема, ККС ВС в одній зі своїх ухвал надав тлумачення розмежування звільнення від кримінальної відповідальності та укладення угоди про примирення. У ній він зазначив, що зі змісту касаційної скарги вбачається, що суть доводів прокурора зводиться до того, що суд неправомірно затвердив угоду між потерпілою та підозрюваним у цьому провадженні, оскільки, на його думку, угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, внаслідок яких настала смерть потерпілого, не допускається. При цьому прокурор посилається на п. п. 32-33 постанови Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року (справа №439/397/17), згідно з якими під час примирення лише сам потерпілий може виражати свою волю, а не інші особи, які є його представниками або правонаступниками. Разом із тим колегія суддів вважає за необхідне звернути увагу, що висновок, викладений у вищезазначеній постанові Великої Палати Верховного Суду, стосується звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, тобто положень ст. 46 КК України. Він жодним чином немає стосунку до положень кримінального процесуального закону, якими регламентовано можливість укладення угоди про примирення. Ці правові інститути не є однаковими. У цьому кримінальному провадженні ОСОБА_1 не був звільнений місцевим судом від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України, тому висновок, викладений у постанові Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року (справа №439/397/17), не має до цієї ситуації відношення і є нерелевантним. Колегія суддів вважає, що звільнення від кримінальної відповідальності не є тотожним із укладенням угоди про примирення та має

абсолютно інші правові наслідки. У цьому кримінальному провадженні було укладено угоду про примирення та вироком суду засуджено ОСОБА_1 з призначенням покарання, від відбування якого звільнено на підставі ст. 75 КК України. Примирення у аспекті ст. 46 КК України ККС ВС тлумачить як кінцевий результат усіх попередніх примирних процедур та домовленостей між винним та потерпілим, який полягає, з одного боку, у добровільному волевиявленні потерпілого, яке проявляється у його проханні (клопотанні) про звільнення винного від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України або у відсутності заперечень щодо такого звільнення, а з іншого – у відсутності заперечень щодо такого звільнення з боку самого підозрюваного, обвинуваченого. При цьому з огляду на положення ст. 46 КК України та ч. 2 і ч. 3 ст. 288 КПК України у їх взаємозв'язку для встановлення факту такого примирення обов'язковим є підтвердження потерпілим своєї позиції у суді, що слугує важливою процесуальною гарантією забезпечення добровільності його волевиявлення¹.

У разі, **якщо у кримінальному провадженні можливе укладення угоди про примирення, адвокат зобов'язаний роз'яснити нормативні вимоги до її змісту**, який безпосередньо визначає питання, з яких сторони мають досягнути консенсусу у разі укладення угоди (а саме: розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання), наслідки укладення угоди (зміна порядку провадження, спрощений порядок розгляду, обмеження щодо оскарження), а також

¹ Ухвала Касаційного кримінального суду у справі № 608/2388/20 від 27 травня 2021 року. URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97220665&red=100003d0c825650414bbadaa4481e66266a45c&d=5>

наслідки невиконання угоди, включаючи скасування вироку та притягнення засудженого до кримінальної відповідальності ст. 389-1 КК України.

297 Окрім того, має значення кількість потерпілих у кримінальному провадженні, адже у разі, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими, і медіація є більш складною, а її вдалість у контексті укладення угоди залежить від рішення усіх потерпілих. У разі ж, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих, а тому, відповідно, можуть мати місце процедури медіації з окремо кожним потерпілим, а її вдалість у контексті укладення угоди залежить від залагодження конфлікту з потерпілим від окремого кримінального правопорушення.

298 Також **адвокат може брати участь в обговоренні та обранні кандидата у медіатори.**

299 Адвокат, який не є у відповідній процедурі медіатором, може брати безпосередню участь у безпосередньому проведенні процедури медіації, якщо це прописано в договорі про проведення медіації, і якщо клієнт висловлює побажання щодо присутності адвоката. В ході процедури медіації адвокат має звертати увагу на дотримання медіатором нейтральності, неупередженості. Під час процедури медіації адвокат може давати поради клієнту, в тому числі звертатись до медіатора, іншої сторони та її адвоката з проханням про перерву для проведення конфіденційних бесід зі своїм клієнтом. У разі, якщо було допущено істотне порушення прав, свобод та законних інтересів клієнта або трапляються інші порушення, які мають

хоча і не грубий, проте систематичний характер, адвокату необхідно обговорити з клієнтом можливість здійснення односторонньої заяви про дострокове припинення процедури медіації. Крім того, варто пам'ятати, що адвокат, беручи участь у процедурі медіації у кримінальній справі, не повинен приймати жодних рішень (наприклад, щодо можливості примирення, відшкодування шкоди, усунення збитків чи необхідності одностороннього завершення процедури медіації тощо) замість свого клієнта.

Надважливою є **роль адвоката при укладенні угоди за результатами медіації**.³⁰⁰ Адвокат має забезпечити, щоб: зазначена угода не суперечила вимогам КК України та КПК України; відповідала інтересам клієнта; адвокат-захисник, крім того, – щоб містила чіткі та визначені формулювання щодо зобов'язань клієнта за угодою; щоб не містила положень, що порушують права та інтереси інших осіб, інтереси держави або суспільні інтереси. Адвокат має перевірити, що клієнт повністю розуміє умови угоди і добровільно на них погоджується. Адвокат може підготувати угоду у разі згоди підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, його представника, законного представника, а також медіатора; це особливо важливо у ситуаціях, коли медіатор не є юристом.

У разі, якщо специфіка кримінального провадження³⁰¹ дозволяє укладення угоди про примирення, звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України, за результатами медіації адвокат, у разі згоди підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, його представника, законного представника, а також медіатора, має підготувати для підпису угоду про примирення, яка надається слідчому, прокурору або до суду для її розгляду у порядку глави 35 КПК України. Адвокат має підготувати текст угоди у повній відповідності із вимогами

чинного КПК України стосовно змісту угоди та не викривляючи волевиявлення сторін за результатами медіації.

302 Відповідна домовленість фактично буде полягати у: відшкодуванні підозрюваним чи обвинуваченим шкоди, завданої потерпілому чи визначенні строків такого відшкодування; або вчиненні дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого чи визначенні строків вчинення таких дій; досягненні згоди стосовно міри покарання для підозрюваного чи обвинуваченого або вирішення питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності (якщо закон передбачає таку можливість); а також налагодженні нормальних, можливо, навіть, приятних чи дружніх відносин між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим.

303 **Адвокат-медіатор.** Стаття 21 Правил адвокатської етики дозволяє адвокату виконувати функції медіатора, уточнюючи при цьому, що в цьому випадку дії адвоката мають відповідати міжнародно-визнаним етичним засадам медіації, а також основним принципам адвокатської етики. Участь адвоката в процедурі посередництва як медіатора відрізняється певною специфікою від виконання ролі медіатора іншими особами (конфліктологами, психологами, соціологами та ін.), оскільки адвокат є кваліфікованим юристом, який надає правову допомогу на професійній основі, несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків, в тому числі – за порушення адвокатської таємниці. Адвокат для виконання функцій медіатора повинен пройти спеціальну підготовку для отримання знань, вмінь та навичок медіатора, а саме базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном, за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання.

Адвокат-захисник та адвокат-представник не може бути у цьому ж кримінальному провадженні медіатором, оскільки це суперечить Правилам адвокатської етики через наявність конфлікту інтересів та принципу неупередженості та нейтральності медіатора. Закон України «Про медіацію» окремо наголошує на тому, що під час проведення медіації медіатор повинен бути нейтральним у ставленні до сторін медіації та незалежним від сторін медіації, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших фізичних і юридичних осіб, і не може суміщати функцію медіатора з функцією іншого учасника медіації в одному конфлікті (спорі) та бути представником або захисником будь-якої зі сторін у досудовому розслідуванні, судовому провадженні у конфлікті (спорі), в якому він є чи був медіатором. Більше того, медіатор зобов'язаний повідомляти сторони медіації до початку та під час проведення медіації про особисті обставини, відносини медіатора з однією зі сторін медіації в будь-якій сфері, крім медіації, про конфлікт інтересів, які можуть викликати обґрунтований сумнів у його нейтральності, незалежності та неупередженості. У такому разі медіатор може проводити медіацію лише за наявності письмової згоди всіх сторін медіації та відповідно до свого внутрішнього переконання щодо дотримання ним принципу нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора.

Призначення медіації – забезпечення належної процедури, яка сприятиме комунікації сторін та запобіганню виникненню або врегулюванню конфлікту шляхом переговорів. Медіатор не може надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо прийняття рішення по суті конфлікту (спору) та приймати рішення по суті конфлікту (спору) між сторонами медіації (ст. 7 Закону України «Про медіацію»).

306 В ході медіації **адвокат-медіатор зобов'язаний інформувати сторони та інших учасників медіації про їхні права та обов'язки, роз'яснити сутність, принципи і правила проведення медіації, структуру процедури медіації, можливість отримання консультацій у відповідних спеціалістів (експертів), наслідки укладення договору про проведення медіації та/або угоди за результатами медіації в письмовій чи усній формі**, а також про свій професійний досвід та компетенцію.

307 **Адвокат-медіатор має дотримуватися конфіденційності при виконанні обов'язків медіатора.** Згідно зі ст. 6 Закону України «Про медіацію», медіатор та інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо інше не встановлено законом або якщо всі сторони медіації не домовилися у письмовій формі про інше. Конфіденційною інформацією вважається вся інформація, яка стала відома під час підготовки до медіації та проведення медіації, зокрема про пропозицію та готовність сторін конфлікту (спору) до участі у медіації, факти та обставини, висловлені судження та пропозиції сторін медіації щодо врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації. Якщо медіатор отримав від однієї зі сторін конфіденційну інформацію, він може розкрити таку інформацію іншій стороні (сторонам) лише за згодою сторони, яка надала таку інформацію. У Кодексі етики медіатора НАМУ передбачено, що медіатор дотримується принципу конфіденційності без обмежень у часі, якщо інше не визначено сторонами. Закон України «Про медіацію» передбачає, що медіатор не може бути допитаний як свідок у справі (провадженні) щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до медіації та проведення медіації. КПК України також регламентує, що особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному

провадженні, не можуть бути допитані як свідки про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення.

У цілому особливості участі адвоката у процедурі посередництва як медіатора порівняно з традиційною адвокатською діяльністю полягають у тому, що адвокат-медіатор в першу чергу повинен надавати сторонам допомогу та сприяння в пошуку взаємовигідних та взаємоприйнятних варіантів врегулювання юридичного конфлікту з погляду узгодження інтересів сторін конфлікту в межах чинного закону, а не зосереджуватися на особливостях правого регулювання відносин, які існують між сторонами та їх правовому становищі в спорі. Водночас, порівняно із класичною медіативною діяльністю, адвокат-медіатор повинен слідкувати, щоб урегулювання відбувалося в межах законності і не суперечило вимогам чинного законодавства, не порушувалися права та свободи третіх осіб, а також за тим, щоб кожна зі сторін повною мірою усвідомлювала значення та правові наслідки досягнутої домовленості. Крім того, адвокат-медіатор повинен забезпечувати правовий супровід процедури медіації та її завершення.

Адвокат-медіатор готує угоду за результатами медіації, керуючись Законом України «Про медіацію», міжнародно-визнаними етичними засадами медіації, так, щоб вона не суперечила чинному законодавству, містила дійсне волевиявлення сторін, не викривляючи волевиявлення сторін за результатами медіації.

Має свої особливості участь адвоката у медіації у межах проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». Ця програма впроваджувалася Міністерством юстиції України, Офісом Генерального прокурора на базі системи надання

безоплатної правової допомоги за підтримки Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх та Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Порядок реалізації пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», затверджено Наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України 21.01.2019 року № 172/5/10.

311 Реалізація Програми відновлення для неповнолітніх розпочалася у 2019 році у шести регіонах України: Донецькій, Одеській, Львівській, Луганській, Миколаївській та Харківській областях. За рік її реалізації 439 неповнолітніх осіб були проінформовані про можливість участі у Програмі відновлення, з них 137 осіб взяли участь у програмі, 60 осіб було звільнено від кримінальної відповідальності. За підсумками реалізації пілотного проєкту у квітні 2020 року Програма відновлення для неповнолітніх була поширена на усю територію України. Загалом, з 2019 року, коли на базі системи безоплатної правової допомоги розпочалася реалізація цієї Програми, 885 дітей було поінформовано про можливість взяти в ній участь. Як посередники залучалися адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, які пройшли навчання з реалізації Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення.

312 Алгоритм Програми такий:

- прокурор: інформує неповнолітнього, його законного представника та потерпілого, його законного представника про можливість реалізації Програми та укладення угоди про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення; роз'яснює, що результати участі у

Програмі враховуватимуться під час прийняття рішення про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження; у разі отримання згоди сторін пропонує їм заповнити заяву про участь у Програмі;

- протягом одного робочого дня після заповнення заяви прокурор передає її та інформацію щодо правової кваліфікації кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється неповнолітня особа, із зазначенням статті (її частини) КК України, дати закінчення строку досудового розслідування у кримінальному провадженні до регіонального центру БВПД;
- Регіональний центр протягом одного робочого дня після отримання заяви та відповідної інформації від прокурора: приймає рішення про застосування Програми та видає відповідне доручення для проведення медіації посереднику і передає йому копію заяви та інформацію, отриману від прокурора; організовує проведення зустрічі між сторонами та посередником;
- посередник на зустрічі зі сторонами роз'яснює їм процедуру Програми, її наслідки, надає можливість сторонам дійти згоди щодо умов угоди і в разі згоди сторін на її проходження надає їм примірну текстуальну форму угоди для ознайомлення і визначення дати наступної зустрічі для її укладення; у разі укладення угоди не пізніше наступного робочого дня після укладення угоди, посередник передає її регіональному центру або повідомляє про відмову в її укладенні;
- Регіональний центр готує інформацію щодо результатів участі неповнолітнього у Програмі та надсилає її прокурору;
- Прокурор: 1) у разі надходження від регіонального центру інформації щодо результатів участі неповнолітнього

у Програмі: до закінчення досудового розслідування долучає її до кримінального провадження; після закінчення досудового розслідування роз'яснює неповнолітньому, який брав участь у Програмі, та його представнику право надавати її самостійно у відповідному судовому засіданні; 2) протягом 7 робочих днів повідомляє регіональний центр про рішення у кримінальному провадженні, прийняте відповідно до частини другої статті 283 КПК України; 3) протягом 10 робочих днів з моменту набрання законної сили судовим рішенням у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього, який брав участь у Програмі, надає його копію і ґрунтовну інформацію про перебіг досудового розслідування та судового розгляду до Департаменту захисту інтересів дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора.

Розв'язання кейсу:

Фактичні обставини: наявність ухвали суду, основними аргументами якої є: відмова потерпілої від обвинувачення; клопотання сторони захисту; аргумент суду, що «клопотання не звужує права потерпілої, які закріплені в законодавчому інституті медіації, як альтернативного способу врегулювання кримінально-правових конфліктів, оперативного отримання належної компенсації заподіяної їй шкоди».

Релевантні норми права. Згідно зі ст. 46 КК України, особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від криміналь-

ної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заповідяну шкоду. Згідно з ч. 4 ст. 26 КПК України, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. За ст. 1 Закону України «Про медіацію», медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Правами сторін медіації є такі: 1) за взаємною згодою обрати медіатора (медіаторів) та/або суб'єкта, що забезпечує проведення медіації; 2) визначити умови договору про проведення медіації; 3) за взаємною згодою залучати до медіації інших учасників; 4) відмовитися від послуг медіатора (медіаторів) та обрати іншого медіатора (медіаторів); 5) у будь-який момент відмовитися від участі у медіації; 6) у разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації звернутися до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в установленому законом порядку; 7) залучати експерта, перекладача та інших осіб, визначених за домовленістю сторін медіації (ст. 18 Закону України «Про медіацію»).

Застосування норм права до фактичних обставин. Відмова від обвинувачення у кримінальному провадженні може бути наслідком як медіації, так і безпосередніх домовленостей обвинуваченого та потерпілого, так і ситуацій, коли вони місця не мали, а потерплий, керуючись власними емоціями, переконаннями тощо, прийняв рішення пробачити обвинуваченого або з інших причин відмовитися від обвинувачення. Отже, розглядати відмову від обвинувачення лише як прояв або результат медіації – неточно. Крім того, медіація на тепер не є інститутом кримінального процесуального права, а сама собою медіація є процедурою. Перелік прав сторін медіації, закріплений Законом України «Про медіацію», не містить права

❖ на відмову від обвинувачення, оскільки ці права належать до різних сфер суспільних відносин. Крім того, медіація не є способом оперативного отримання належної компенсації заподіяної потерпілому шкоди, хоча в угоді про результати медіації це зобов'язання може мати місце.

❖ **Висновок.** Ухвала суду містить неточні формулювання стосовно медіації у кримінальному провадженні.

Запитання для самоконтролю

1. Яка роль адвоката у медіації?
2. Які форми участі адвоката у медіації є можливими?
3. Як закріплено принцип конфіденційності медіації у КПК України?
4. Які права сторін медіації?
5. Яка специфіка медіації у кримінальних провадженнях?
6. Яка специфіка медіації за участі неповнолітнього підозрюваного/обвинуваченого?
7. Які є обмеження щодо участі адвоката у медіації?
8. Чи може сторона під час медіації відмовитися від участі у медіації?

Рекомендована література

Адвокат та медіація / Г. Гаро, А. Зернова, Г. Єременко та ін. Харків : ФАКТОР-МЕДІА, 2022. 112 с.

Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2019. 324 с.

Біцай А. В. Участь адвоката в медіації : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Яновської ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Правова єдність : Алерта, 2017. 259 с.

Гловюк І. В. Деякі теоретико-прикладні питання застосування медіації у кримінальному провадженні. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (м. Львів, 11 червня 2021 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ., 2021. С. 174–180.

Мазур М. Р. Відновне правосуддя щодо неповнолітніх : правове регулювання та практика реалізації в Україні. *Проблеми*

державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XXVIII звітної науково-практичної конференції (3–4 лютого 2022 р.) : у 2 ч. Ч. 2. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2022. С. 233–236.

Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики : монографія. Київ, 2018. 182 с.

Туманянц А. Р. Щодо впровадження програм примирення жертв і правопорушників у кримінальне провадження України: принципи здійснення. *Збірник статей за матеріалами першої міжнародної конференції «Кримінальна юстиція під час підготовки майбутніх суддів, прокурорів та слідчих в контексті європейських стандартів»*. Львів, 2020. С. 256–261.

Fisher R., Ury W., Bruce P. Getting to Yes: Negotiating an Agreement without Giving in. Random House Business. 2012. 240 p.

Folberg J., Golann D. Lawyer Negotiation: Theory, Practice, and Law. USA : Wolters Kluwer, 2016. 378 p.

Golann D. Mediation: The Roles of Advocate and Neutral. Publ. : Wolters Kluwer; 3rd edition, 2016. 404 p.

Mantle M. Mediation: A Practical Guide for Lawyers. UK : Edinburgh University Press, 2017. 191 p.

Moore Christopher W. The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict. Publisher : Jossey-Bass; 4th edition, 2014. 704 p.

РОЗДІЛ 3

ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД ЯК ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Міжнародні стандарти та іноземний досвід кримінального провадження на підставі угод

33 У глобальному вимірі, у тому числі й в Україні, відновне правосуддя на сьогодні формувалось і продовжує формуватися на основі міжнародно-правових актів, ухвалених ООН, Радою Європи та Європейського союзу, які у певні способи утверджують концепт цього правосуддя та його окремі форми і рекомендують державам-учасникам або зобов'язують (держави-члени Європейського Союзу) їх впроваджувати у свої правові системи. Якщо йдеться про ООН як міжнародну організацію, яка об'єднує незалежні та суверенні держави, що визнають її статут (Статут ООН), то вже у першому її міжнародно-правовому акті – Загальній декларації прав людини (10 грудня 1948 року) опосередковано йдеться про ідею відновного правосуддя, як право на примирення (Стаття 8)¹.

¹ Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

До міжнародно-правових актів, ухвалених Генеральною асамблеєю ООН (ГА ООН), які рекомендують державам-учасникам впроваджувати у національні правові системи примирювальні форми правосуддя чи його елементи необхідно віднести, зокрема, такі: Декларація, прийнята конгресом ООН з профілактики злочинності та поведження з правопорушниками і схвалена ГА ООН резолюцією №5/171 від 15 грудня 1980 р. (Каркаська декларація); Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, затверджена ГА ООН 29 листопада 1985 року; Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), затверджені ГА ООН 29 листопада 1985 року; Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прийняті 6-м Конгресом ООН з профілактики злочинності та поведження з правопорушниками 7 вересня 1990 року; Мінімальні стандарти ООН стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила»), затверджені ГА ООН 14 грудня 1990 року (№45/110); Рекомендації щодо міжнародного співробітництва у галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя, затверджені ГА ООН 14 грудня 1990 року (№ 45/107).

Наведені міжнародно-правові акти, а також й інші³¹⁴ розглядають відновне правосуддя як елемент кримінального судочинства, що сприяє профілактиці вчиненню правопорушень, відшкодуванню шкоди, заподіяної правопорушенням, та відновлення попереднього стану потерпілого (матеріального, психологічного). Деякі з них містять окремі норми, які стосуються основних положень регулювання відновного

¹ Детальніше див.: **Дубовик О. І.** Історико-порівняльний аналіз європейських моделей відновного правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. С. 49–57.

правосуддя. Йдеться, зокрема, про Рекомендацію «Про розробку і здійснення заходів посередництва та відновного правосуддя сфері кримінального судочинства» від 4 травня 1999 року¹; та Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах» від 24 липня 2002 року². Цей міжнародно-правовий акт на глобальному рівні закріпив важливі спеціальні норми, на основні яких має регулюватися і здійснюватися на практиці відновне правосуддя.

316 Основні положення цього акту знаходять своє вираження у наступному: 1) програми відновного правосуддя мають бути загальнодоступними для сторін кримінального конфлікту на всіх етапах кримінального провадження; 2) процес відновного правосуддя має застосовуватися лише за наявності добровільної згоди сторін кримінального конфлікту; 3) участь у програмах відновного правосуддя не може бути доказом визнання вини у всіх судових розглядах; 4) сторонам конфлікту мають бути забезпечені правові гарантії на: а) отримання правової консультативної допомоги впродовж усього відновного процесу; б) надання послуг перекладача, якщо вони не володіють мовою судочинства; в) перед наданням згоди на участь у процесі відновного правосуддя сторони мають бути поінформовані про їхні права, про особливості процедури відновного правосуддя та можливі наслідки ухваленого ними рішення; г) обговорення в процесі відновного правосуддя («судові дебати») мають бути конфіденційними, а їхній зміст не може розголошуватись без

¹ Рекомендація СМ/Rec(2018)8 Комітету міністрів державам-членам стосовно відновного правосуддя у кримінальних справах, ухвалено Комітетом міністрів від 3 жовтня 2018 року.

² Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах» від 24 липня 2002 року.

згоди сторін; д) судові рішення, ухвалені на основі програм відновного правосуддя, повинні мати той же статус, що і обвинувальні вирoki; е) кримінальне переслідування на основі тих самих фактів і обставин в подальшому не допускається («*non bis in idem*»). При цьому констатовано, що жодне з положень названої Резолюції не може обмежувати прав потерпілого та правопорушника, які передбачені як національним, так і відповідним міжнародним правом¹.

Не менш важливу роль у встановленні окремих форм відновного правосуддя у вітчизняне законодавство відіграли й правові акти Ради Європи, членом якої Україна стала у 1995 році, а також Європейського Союзу, на вступ до якого Україна подала заявку в 2022 році. До них можна віднести Рекомендацію Кабінету Міністрів Ради Європи № 19/99 державами – її членам від 15 вересня 1999 року, яка рекомендує урядам усіх держав РЄ ширше впроваджувати інститути відновного правосуддя, насамперед медіації, а при розробці процедури медіації враховувати її принципи.

Також Рамкове рішення Ради ЄС «Про становище жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року зобов'язує держави-учасниці ЄС до 22 березня 2006 року ввести у свої законодавства медіацію у кримінальних провадженнях. Названий нормативно-правовий акт став безпосередньою правовою основою введення у кримінальному провадженні відновного правосуддя у формі медіації у всіх державах-членах ЄС. При цьому її нормативне регулювання передбачено як кримінальними матеріальними і процесуальними законами, так

¹ Детальну характеристику Резолюції та її вплив на формування сучасних моделей (програм) відновного правосуддя висвітлила Ольга Дубовик у своєму дисертаційному дослідженні (див.: **Дубовик О.** Історико-порівняльний аналіз Європейських моделей відновного правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. С. 71–72.

і окремим спеціальними законами про медіацію. Власне, можна констатувати, що цей правовий акт Ради ЄС зробив істотний вплив на впровадження програм (моделей, форм) відновного правосуддя у нове кримінальне матеріальне (КК України) та кримінальне процесуальне законодавство (КПК України 2012 року), а також прийняття Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року, яким передбачена можливість проведення медіації між сторонами кримінального правопорушення й у кримінальних провадженнях як на досудовій, так і судовій стадіях¹.

319 Перелічені, а також й інші міжнародно-правові акти, мали істотний вплив на впровадження програм відновного правосуддя в Україні, що знайшло своє відображення у низці нормативних актів концептуального характеру, а також підзаконних актах та рекомендаціях центральних правоохоронних органів та вищих судових інстанцій. Йдеться, зокрема, про такі з них:

- 1) Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006;
- 2) Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011, яка передбачала впровадження процедури медіації, як ефективного засобу добровільного примирення потерпілого та правопорушника (п. 3 основних заходів з розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх);

¹ Більш детально про медіацію у кримінальному провадженні див. **Розділ 2.**

Але необхідно відзначити, що прийняття названого закону для повної її реалізації потребує внесення відповідних змін і доповнень до чинного КПК України, які на цей час ще не внесені.

- 3) Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схвалена Указом Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 року. Пунктом 54 Стратегії передбачено розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема шляхом практичного впровадження інституту медіації та посередництва.
- 4) Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, схвалена Указом Президента України № 231/2021 від 11 червня 2021 року. Нею з метою розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів (п.п. 4.1.5) передбачено «встановлення для окремих визначених законом критеріїв справ обов'язково досудового порядку врегулювання спорів з використанням медіації та інших практик», а також «запровадження та розвиток інституту медіації». Власне, ця Стратегія прискорила прийняття Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року.

Названі міжнародно-правові акти вплинули і на рішення ³²⁰ рекомендаційного характеру, у яких йдеться що необхідність широкого використання інституту примирення у конфліктах, у тому числі й кримінального характеру, у постановках Пленуму Верховного Суду України, Генерального прокурора України та Міністерств внутрішніх справ і юстиції України. Йдеться насамперед про такі з них:

- 1) постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» (п. 21); постанова пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» (п. 25);

2) лист Генерального прокурора України «Про використання процедури примирення у кримінальному провадженні та розширення альтернативи кримінальному переслідуванню» від 01 серпня 2008 року; наказ Генерального прокурора України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 01 листопада 2012 року, яким визначено обов'язок прокурорів, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми та за їх участю, роз'яснювати неповнолітнім підозрюваним (обвинуваченим) і потерпілим, їх законним представникам право на укладання угод про примирення. Міністерства внутрішніх справ та юстиції України також у своїх актах рекомендували впроваджувати у правозастосовну практику примирювальні форми врегулювання кримінальних конфліктів¹.

321 Перелічені та деякі інші міжнародно-правові акти стали основою нормативного врегулювання впровадження окремих форм відновного правосуддя, зокрема угоди про примирення, або їх елементів у кримінальне судочинство України.

322 Як показує практика, **врахування досвіду зарубіжних країн при запровадженні того чи іншого елементу відновного правосуддя, зокрема на підставі угод у законотворчості України** (за умови, що цей досвід узгоджується із національним «правовим ґрунтом») є запорукою успіху. Відтак, вважаємо за необхідне здійснити огляд того, як виглядає на практиці закріплення програм відновного правосуддя, зокрема на підставі угод про примирення в інших державах.

¹ Про це йтиметься у відповідних розділах цього посібника.

Варто зауважити, що для України є важливим врахування ³²³ досвіду не лише тих держав, де програми відновного правосуддя застосовуються протягом тривалого часу, а й ті, де такі програми були запроваджені у національне відносно недавно. Окрім того, існування двох правових систем (англосаксонської та континентальної) зумовило певні особливості щодо запровадження програм відновного правосуддя у таких державах, зокрема медіації (посередництва).

Тож, цей досвід, звичайно, в межах цього видання навряд ³²⁴ чи можна охарактеризувати детально щодо правової системи кожної з держав, яка використовує альтернативи кримінальному переслідуванню, тобто відновне правосуддя з використанням укладених між сторонами кримінального конфлікту примирювальних угод. Тим більше, що навіть на Європейському континенті ці держави належать до різних правових сімей (романо-германської, англосаксонської, скандинавської і т. д.)¹. Але при цьому варто констатувати, що розвиток моделей відновного правосуддя в країнах Західної Європи, пошуки альтернативного способу вирішення кримінальних конфліктів бере свій початок ще з 70–80-х років минулого століття. Найпоширенішою його формою стала медіація. Згодом, в останні 20 років під впливом міжнародно-правових актів, актів Ради Європи та Європейського союзу почалось активне впровадження програм відновного правосуддя насамперед за угодою про примирення, досягнутої за допомогою медіації, й у країнах Східної Європи, зокрема країнах Балтії (Естонії, Латвії, Литви), Словацької Республіки, Республіки Польща, Чеської республіки та інших.

Аналіз законодавства багатьох держав, і не лише ³²⁵ європейських, засвідчує, що альтернативи кримінальному

¹ Більш детально про це йшлося у **Розділі 2**.

переслідуванню і покаранню за вчинені кримінальні правопорушення широко впроваджуються законодавчою і правозастосовчою практикою насамперед у межах відновного правосуддя. Однією з найбільш розповсюджених і ефективних його форм стала медіація, за допомогою якої досягається взаємоприйнятє для конфліктуючих сторін рішення, насамперед щодо відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди потерпілому, а також щодо інших питань, що виникають у результаті кримінально-правового конфлікту. В одних із них посередництво для досягнення примирення конфліктуючих сторін, як альтернатива кримінальному переслідуванню, здійснюється до початку кримінального провадження й у разі досягнення примирення стає підставою для відмови від кримінального переслідування. В інших – примирення сторін є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності правопорушників, а ще в інших – примирення, оформлене відповідною угодою, істотно впливає на рішення суду (вирок) щодо покарання правопорушника та покладених на нього обов'язків. В окремих випадках примирення, досягнутого за допомогою посередництва (медіації), допускається і після ухвалення рішення суду у кримінальному провадженні¹.

326 Досвід кримінального процесуального регулювання відновного правосуддя здебільшого у формі медіації у європейських законодавствах, які репрезентують Західну і Східну Європу і до певної міри був сприйнятий і нормотворчою та правозастосовчою практикою в Україні. Якщо ж ідеться про більш широкий загал, то аналіз нормотворчого досвіду реалізації різних форм відновного правосуддя у європейських державах дає підставу для таких висновків: 1) реалізація насамперед

¹ Детальніше про медіацію див. **Розділ 2**.

медіації, як основної і найбільш розповсюдженої форми відновного правосуддя, є повноцінною складовою частиною кримінального процесу фактично всіх європейських держав; 2) практично всюди питання застосування форм відновного правосуддя регулюється кримінальним процесуальним законодавством, а у деяких випадках діють спеціалізовані нормативно-правові акти, оскільки вони більш повно і чіткіше регулюють процес реалізації тієї чи іншої форми відновного правосуддя. Здебільшого такі акти (закони або підзаконні акти) стосуються проведення різних форм реалізації відновного правосуддя у справах щодо неповнолітніх; 3) найпоширенішою формою відновного правосуддя є медіація, за допомогою якої досягається примирення сторін кримінального конфлікту на основі збалансування їхніх інтересів та інтересів суспільства (громади) і держави. Ця форма реалізується у кожній правовій системі окремих держав з певними особливостями щодо: кола кримінальних правопорушень, провадження стосовно яких допускає посередництво (медіацію); часу її реалізації (до порушення кримінального провадження, після порушення, на яких стадіях провадження та часу для її проведення); органів, які ухвалюють рішення про її застосування; процесуальних форм закріплення її результатів; впливу на прийняття уповноваженим суб'єктом кримінального провадження рішення, яким вона затверджується, тощо.

Врахування досвіду різних правових систем, насамперед ³²⁷ європейських держав, щодо застосування різних форм відновного правосуддя є важливим фактором впровадження їх у національне законодавство та практику його застосування. Про це свідчить і нормативне регулювання та практика застосування відновного правосуддя, а також його елементів, у кримінальному провадженні України.

Запитання для самоконтролю

1. Яка ідея інституту угод у кримінальному провадженні?
2. Які Ви знаєте міжнародні нормативно-правові документами, що стосуються угод в кримінальному провадженні?
3. Які міжнародні документи істотно вплинули на впровадження програм відновного правосуддя, зокрема угоди про примирення, в Україні?
4. Який іноземний досвід кримінального провадження на підставі угод був імплементований в українське законодавство?
5. Виокреміть основні міжнародні стандарти щодо здійснення кримінального провадження на підставі угод.

3.2. Поняття та види угод у кримінальному провадженні, умови та порядок їх укладення

Громадянинowi Сидорчуку А. було повідомлено про підозру у вчиненні грабежу щодо громадянина Лисовецького О. Під час досудового розслідування Сидорчук А. виявив бажання відшкодувати шкоду Лисовецькому О. та укласти з останнім угоду про примирення, про що повідомив слідчому під час допиту. Однак слідчий не повідомив потерпілому Лисовецькому О. про бажання Сидорчука А. укласти угоду. Більше того, зазначив, що сам потерпілий жодного клопотання про бажання примиритися не заявляв.

Під час судового розгляду суд з'ясував, що потерпілий і обвинувачений хочуть укласти угоду про примирення, проте з приводу цього прокурор висловив скептичну думку. З'ясувавши думки вищезгаданих осіб, суд ухвалив обвинувальний вирок у загальному порядку.

Дайте правову оцінку ситуації.

Концептуальний підхід щодо доцільності використання у ³²⁸ кримінальних провадженнях «угод з правосуддям» знайшов свою реалізацію у законодавстві та практиці його застосування фактично у всіх правових системах, у тому числі й в Україні, як дієва форма впровадження відновного правосуддя. Угоди з правосуддям, що передбачені новим кримінальним процесуальним законодавством України (КПК України 2012 року), – це одне з багатьох нововведень, які характеризуються поглибленням демократизму нашого суспільства і держави, зміцнення статусу особи у її відносинах з ними та їх інститутами. Вони є одним із відображень орієнтації публічної влади зі суто карального підходу при вирішенні кримінальних правопорушень на повагу до гідності правопорушника (як людини), й у цьому зв'язку розширення його можливостей для усвідомлення своєї вини, усунення негативних наслідків своєї протиправної поведінки і тим самим здійснення реальних

кроків до своєї ресоціалізації. Введенням до вітчизняного кримінального провадження інституту правових угод фактично було зроблено гуманітарний прорив у сфері кримінального судочинства, інтеграцію його до стандартів Європейського Союзу, що стало одним із стратегічних напрямів вітчизняної державної політики, підтриманої українським суспільством.

329 Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає два види правових угод: 1) угоду про примирення між потерпілим від кримінального правопорушення з одного боку, і підозрюваним/обвинуваченим, з другого («угода про примирення»); 2) угоду між прокурором і підозрюваним/обвинуваченим про визнання останнім своєї вини у вчиненні кримінального правопорушення («угода про визнання винуватості»).

Угода про примирення

330 Досягнення примирення потерпілого з підозрюваним чи обвинуваченим у разі вчинення останнім кримінального правопорушення в чинному кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві може мати різне правове значення, і, відповідно, різну процесуальну форму врахування примирення та вирішення кримінального провадження.

331 Так, якщо йдеться про кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, то таке примирення може стати підставою для закриття провадження у зв'язку з відмовою потерпілої особи (її представника) від обвинувачення. Адже приватне обвинувачення щодо кримінальних правопорушень, передбачених у статті 477 КПК України (їх на цей час нараховується 43 склади, при цьому спостерігається тенденція до їх розширення з урахуванням засади диспозитивності), ініціюється потерпілою особою. Без її звернення (її представника) до органів дізнання, слідчого, прокурора з відповідною заявою

про вчинення щодо неї кримінального правопорушення та вимоги притягнути винного до кримінальної відповідальності кримінальне провадження не може розпочатися. Потерпілий же як приватний обвинувач розпоряджається не лише початком провадження, але і його завершенням, зокрема відмовою від обвинувачення як під час досудового провадження, так і судового розгляду аж до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення свого рішення. При цьому причини відмови потерпілого від обвинувачення можуть бути різними у тому числі й примирення з підозрюваним, обвинуваченим, а у такому разі провадження підлягає закриттю (ч. 4 ст. 26; п. 7 ч. 1 ст. 28; ч. 7 ст. 284 КПК України). Але у кримінальних провадженнях з приватною формою обвинувачення щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (ст. 126-1 КК України), їх закриття у зв'язку з примиренням їх сторін не допускається. Це провадження вирішується в загальному порядку, а обвинувачення набуває характеру публічного (радше – публічно-правового).

Друге. Факт примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим у разі вчинення останнім кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину (за винятком корупційного кримінального правопорушення або пов'язаного з нею, а також порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами які керують транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, які знижують увагу на швидкість реакції) є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності за умови, що така особа відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду іншим способом, який задовольняє потерпілого (ст. 46 КК України; ч. 2 ст. 284 КПК України).

Третє. Примирення потерпілого з підозрюваним/ обвинуваченим може знайти своє вираження (оформлення) у

вигляді письмового документа – угоді про примирення. Якщо суд переконається, що така угода не суперечить встановленим законом вимогам, він ухвалює обвинувальний вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену її сторонами міру покарання обвинуваченому (ч. 1 ст. 475 КПК України). Тож, факт примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим є фактом юридичним, який у кримінальному провадженні може потягти за собою такі наслідки: 1) закриття кримінального провадження (у справах приватного обвинувачення); 2) звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності і закриття кримінального провадження; 3) ухвалення судом обвинувального вироку з урахуванням затвердженої ним угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим. Кожен із цих наслідків забезпечується окремим порядком кримінального провадження (звільнення від кримінальної відповідальності і закриття провадження; ухвалення обвинувального вироку на підставі угоди про примирення; закриття кримінального провадження у справах приватного обвинувачення). Оскільки перші два наслідки примирення розглядаються в інших розділах цього посібника, зосередимо свою увагу на кримінальному провадженні на підставі угод за чинним кримінальним процесуальним законодавством і насамперед на підставі угоди про примирення.

334

Угода про примирення у кримінальному провадженні України – це добровільна домовленість про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, що знайшла своє письмове закріплення у провадженнях щодо кримінальних проступків та нетяжких злочинів, на основі визнання ними кримінально-правової кваліфікації правопорушення, відшкодування майнової та/або компенсації моральної шкоди, вчинення інших дій на користь потерпілого, узгодженого ними кримінального покарання та його відбування.

Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним ³³⁵ чи обвинуваченим може бути укладена лише у провадженні за участю потерпілих щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, а також у провадженні у формі приватного обвинувачення, якщо потерпілий не відмовився від обвинувачення. Тож, ця угода у провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів не може бути укладена.

Неможливе укладення угоди про примирення й у тих ³³⁶ випадках, коли безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення були публічні немайнові інтереси, а заподіяна при цьому шкода конкретним фізичним чи юридичним особам (потерпілим) була лише проявом посягання на основний об'єкт. Наприклад, у випадку вчинення хуліганства (чи інших злочинів проти громадського порядку, довкілля тощо), під час якого була заподіяна шкода конкретним потерпілим (фізичним чи юридичним особам), укладення угоди про примирення між ними і підозрюваними чи обвинуваченими не допускається, оскільки основним об'єктом посягання був громадський порядок (чи інший об'єкт), а не особисті інтереси потерпілих. У таких випадках укладення угоди про примирення буде суперечити інтересам суспільства. Тож, угода про примирення може бути укладена лише у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, які безпосередньо посягають на приватні інтереси і меншою мірою – на публічні.

На відміну від провадження про звільнення підозрюваного, ³³⁷ обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з його примиренням з потерпілим, у провадженнях на підставі угоди про примирення форми вини підозрюваного, обвинуваченого (умисел чи необережність), з якою було вчинено кримінальне правопорушення, принципового значення не має. Така угода може бути укладена за наявності будь-якої форми вини підозрюваного, обвинуваченого. Важливо

лише, щоб кримінальне правопорушення не виходило за межі кримінальних проступків, нетяжких злочинів, та тих, провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення.

338

Стороною угоди про примирення є насамперед потерпілий – фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової, фізичної та моральної шкоди, а також особа юридична, якій завдано майнової шкоди. Примирення з підозрюваним, обвинуваченим, укладення угоди про примирення – це право потерпілого, яке він може зреалізувати на всіх стадіях кримінального провадження, що є підставою для закриття кримінального провадження у встановлених законом випадках (ч. 4 ст. 56 КПК України). Йдеться, зокрема, про звільнення від кримінальної відповідальності за примиренням та закриття провадження у формі приватного обвинувачення. При цьому потерпілим юридична особа може бути як публічного, так і приватного права. У випадках, коли потерпілим є неповнолітній, угода укладається за участю його законних представників і представників (адвокатів). Як роз'яснив Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ) у своєму інформаційному листі «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15 листопада 2012 року¹, якщо неповнолітній потерпілий досяг шістнадцятилітнього віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. У разі ж, коли він не досяг цього віку, то угоду про примирення за його згодою укладає його законний представник.

¹ Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15 листопада 2012 року. URL : http://sc.gov.ua/ua/2012_rik.html.

Є також певні особливості в реалізації права потерпілого 339 на примирення з підозрюваним, обвинуваченим, укладення з ним угоди про примирення, якщо потерпілий є адміністратором за випуск облігацій. У такому випадку укладення ним угоди про примирення можливе лише за згодою зборів власників облігацій, отриманої відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23 лютого 2006 року¹.

Другою стороною угоди про примирення є підозрюваний 340 чи обвинувачений залежно від того, на якій стадії провадження сторони уклали угоду: на досудовому розслідуванні – підозрюваний, на стадіях підготовчого провадження та під час судового розгляду і вирішення справи – обвинувачений. Якщо підозрюваний чи обвинувачений є неповнолітнім, то угода про примирення може бути укладена за правилами, рекомендованими у названому інформаційному листі ВССУ щодо неповнолітнього потерпілого. При цьому в угоді про примирення обов'язково має бути зазначено про надання згоди на примирення як неповнолітніми потерпілими чи підозрюваними, обвинуваченими, так і їх законними представниками.

Кримінальний процесуальний закон врегулював кілька 341 можливих ситуацій, коли в результаті вчинення кримінального правопорушення виникла множинність учасників провадження як на одній із сторін (два і більше потерпілих чи стільки ж підозрюваних, обвинувачених), так і на обох.

Якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька 342 потерпілих від одного й того ж кримінального правопорушення, угода про примирення може бути укладена лише з усіма потерпілими (ч. 8 ст. 469 КПК України).

¹ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лютого 2006 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

343 При цьому в одній угоді можуть бути обумовлені різні вимоги потерпілих до підозрюваного чи обвинуваченого щодо розгляду відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, строків її відшкодування, вчинення інших дій, не пов'язаних з відшкодуванням, які має вчинити правопорушник на користь потерпілих. Але що стосується покарання, яке має понести обвинувачений, його призначення, а також звільнення від його відбування з випробуванням – ці умови угоди мають бути узгоджені насамперед між усіма потерпілими (бути спільними, однаковими), а вже після цього узгоджені з підозрюваним, обвинуваченим.

344 У тих випадках, коли у кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих, але не від одного, а різних кримінальних правопорушень, і при цьому згоди щодо укладення угоди про примирення підозрюваним, обвинуваченим не було досягнуто зі всіма потерпілими, така угода може бути укладена окремо з одним чи кількома потерпілими, які дали згоду на примирення. Кримінальне провадження за такою угодою підлягає виділенню в окреме провадження.

345 В окреме підлягає виділенню і кримінальне провадження з угодою про примирення і в тих випадках, коли воно здійснюється стосовно підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кількох окремих кримінальних правопорушень, одне (одні) з яких є кримінальним проступком або невеликої тяжкості, а інше (інші) тяжке чи особливо тяжке, але при цьому була досягнута угода щодо кримінального проступку чи нетяжкого злочину.

346 Аналогічним способом вирішується питання і в тих випадках, коли згода щодо укладення угоди про примирення була досягнута не зі всіма підозрюваними чи обвинуваченими (ч. 8 ст. 469 КПК України). Виділення в окреме провадження з угодою про примирення на досудовому розслідуванні здійснюється постановою дізнавача чи слідчого за правилами

ст. 217 КПК України, а в суді – ухвалою суду (ч. 1 ст. 334 КПК України).

Угода про примирення може бути укладена як за ініціативою підозрюваного, обвинуваченого, так і потерпілого. Власне, бажання обох сторін примиритися є підґрунтям для укладення такої угоди. Але у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством (ст. 126¹ КК України) така угода може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника (ч. 1 ст. 469 КПК України). Домовленість про примирення та його умови вони можуть здійснювати як самостійно, так і з залученням до процедури примирення інших осіб, зокрема захисника підозрюваного, обвинуваченого, їх законного представника (у випадку їх неповноліття), представника-адвоката потерпілого, законного представника неповнолітнього потерпілого, а також інших осіб (зокрема медіаторів чи осіб, які мають авторитет для сторін можливої угоди). Власне, особливість цієї правової угоди полягає у тому, що її досягнення (примирення) між названими суб'єктами кримінального провадження відбувається поза його межами. Кримінальний процесуальний закон не регулює відносин між ними, а також особами, які здійснюють посередницьку (медіативну) функцію під час проведення перемовин та досягнення домовленостей, на основі яких відбувається примирення і формується сама угода про примирення. Але на тепер закон забороняє органів, який веде кримінальне провадження – дізнавачеві, слідчому, прокуророві, а також слідчому судді ініціювати угоду про примирення та вести перемовини щодо її умов. Вони зобов'язані лише проінформувати підозрюваного та потерпілого про наявність у них права на примирення у розпочатому провадженні, роз'яснити механізм його реалізації і не чинити перешкод в укладенні такої угоди (ч. 7 ст. 469 КПК України). Недотримання цієї вимоги, тобто

наявність відомостей про те, що угода про примирення була ініційована дізнавачем, слідчим чи прокурором, а також слідчим суддею під час здійснення судового контролю щодо дотримання прав, свобод та законних інтересів названих осіб на досудовому розслідуванні, є підставою вважати, що вона (угода) не була добровільною, що сторони фактично не примирилися, а отже, така угода не може бути затверджена судом і провадження в такому разі має здійснюватись у загальному порядку. Це стосується також і суддів (суду) у підготовчому провадженні та під час судового розгляду справи.

348 Чинний КПК України визначає не лише коло ініціаторів укладення угоди про примирення (потерпілий, його представники, підозрюваний, обвинувачений), але й часові рамки для можливої реалізації такої угоди, – а це будь-який момент провадження, починаючи від повідомлення особі про підозру на досудовому розслідуванні аж до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469). Як роз'яснив Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму Інформаційному листі від 15 листопада 2012 року, якщо обвинувачений до проголошення ним останнього слова дійде згоди з потерпілим щодо укладення угоди (її змісту), він може перед останнім словом або під час своєї промови заявити про це суду. У такому випадку суд, надаючи можливість обвинуваченому закінчити свій виступ, невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди¹,

¹ Важко погодитися з думкою деяких науковців про те, що процедуру укладення угоди про примирення варто розповсюдити і на стадію виконання вироку. (Див.: **Єрмоєнко Г. В.** Про проект закону «Про медіацію в Україні». *Право України*. 2011. № 11–12. С. 221; **Яковець І. С.** Медіація на стадії виконання покарання як показник виправлення засуджених боротьби зі злочинністю. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2006. Вип. 11. С. 195–200; **Перепада О. В.** Кримінально-правові аспекти примирення між особою,

а у разі її прийняття – ухвалює вирок з урахуванням її умов¹.

Укладенню угоди про примирення передують досягнення між її сторонами домовленостей щодо обставин, зазначених у ст. 471 КПК України. Варто відзначити, що одні з перелічених у цій нормі обставин мають чітко відповідати вимогам кримінального та кримінального процесуального закону і не можуть змінюватися домовленістю сторін, інші мають дискреційний характер і їх визначення досягається, власне, домовленістю (узгодженням) сторін. До **обов'язкових вимог** щодо угоди про примирення, зокрема, належать:

- зазначення сторін угоди (їх процесуальний статус, прізвище, ім'я та по батькові підозрюваного чи обвинуваченого (у випадку його неповноліття – законного представника),

яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.08. Київ, 2003. С. 11; **Повзик Є. В.** Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : монографія. Харків: Право. 2014. С. 130). Проте така пропозиція навряд чи може бути сприйнята законодавцем. Він чітко визначив часові межі в провадженні, впродовж яких можливе укладення зазначеної угоди («в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку»). І такий його підхід є цілком логічним, оскільки йдеться про примирення, як констатація відносин між підозрюваним і потерпілим, що вже настала і має бути врахована судом під час ухвалення вироку і в ньому. Що ж стосується стадії виконання вироку, то вона також не виключає ні процедури медіації (згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 року медіація може бути проведена і під час виконання рішення суду), ні факту примирення між потерпілим та засудженим, що може бути зафіксоване у відповідній угоді. Виконання її засудженим може вплинути на перебіг відбування ним призначеного покарання. Але це вже інша угода, яка тягне за собою інші наслідки, ніж ті, що можуть настати в результаті ухвалення вироку на підставі угоди про примирення. Така угода породжує радше цивільно-правові наслідки, а не кримінально-процесуальні.

¹ Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод. Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року, № 223-1679/0/4-1/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12#Text>

- його захисника, потерпілого, (у випадку його неповноліття – законного представника, його представника), а також документів, що підтверджують правомочність законних представників, представників та захисників);
- формулювання підозри чи обвинувачення за встановленими органами досудового розслідування фактичними обставинами, правова кваліфікація діяння за відповідною нормою закону про кримінальну відповідальність (на сьогодні – КК України), яка вказана в обвинувальному акті (статтею, її частиною);
 - істотні для цього кримінального провадження обставини, зокрема: наявність у підозрюваного чи обвинуваченого непогашеної судимості; невідбутого покарання за іншим вироком суду; інші дані про особу, що мають істотне значення для цього провадження;
 - наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ч. 1 ст. 473 КПК України, а також наслідки невиконання угоди, передбачені ст. 476 КПК України.

350 До **дискреційних положень** угоди, які, власне, визначаються домовленістю сторін, належать:

- розмір майнової і моральної шкоди (для потерпілих – юридичних осіб, лише майнової), завданої кримінальним правопорушенням, яку зобов'язується відшкодувати підозрюваний чи обвинувачений;
- конкретні строки відшкодування шкоди;
- перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язується вчинити на користь потерпілого, та строки їх вчинення;
- узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням.

Розмір майнової та/або моральної шкоди у разі її заподіяння кримінальним правопорушенням має обов'язково зазначатися в угоді про примирення за винятком випадків, коли потерпілий відмовився від її відшкодування («прощення боргу») або підозрюваний, обвинувачений на момент її укладення вже повністю шкоду відшкодував (компенсував). Відшкодування заподіяної шкоди може бути замінене також його альтернативою – вчиненням конкретних дій, які підозрюваний, обвинувачений зобов'язується вчинити на користь потерпілого (відремонтувати пошкоджену річ, надати певні послуги тощо). 351

Істотну допомогу в досягненні домовленостей (умов) угоди, їх змісту, з'ясування реальних можливостей їх виконання підозрюваним, обвинуваченим, роз'яснення йому правових особливостей укладення такої угоди та наслідків її невиконання може надати його захисник – адвокат. І не дивлячись на те, що у провадженнях на підставі угоди про примирення участь захисника за загальним правилом не є обов'язковою (запросити (мати) захисника – це право підозрюваного, обвинуваченого, крім випадків, встановлених п.п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 52 КПК України, коли участь захисника є обов'язковою), проте участь цього професійного учасника провадження не лише забезпечить захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого щодо умов угоди, але й допоможе судові з'ясувати законність самої угоди, добровільність її укладення сторонами і ухвалити законне рішення¹. 352

Як зазначалося раніше, факт примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим може стати підставою для звільнення його від кримінальної відповідальності і закриття кримінального провадження на умовах, встановлених ст. 46 КК України, про що прокурор спрямовує до суду відповідне 353

¹ Про участь захисника-адвоката див. **Розділ 2, Підрозділ 2.7.**

клопотання, (ст. ст. 285–288 КПК України). Але цей же факт (примирення) може стати визначальним фактором і для кримінального провадження на підставі угоди про примирення. Тож, між цими двома видами провадження може виникнути конкуренція. Вона можлива, зокрема, у випадках направлення прокурором до суду клопотання про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності і закриття кримінального провадження на підставі ст. 46 КК України, (у зв'язку з примиренням винного з потерпілим), або коли прокурор направив до суду обвинувальний акт, а під час судового провадження від нього ж надійшло клопотання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України (ч.4 ст. 286 КПК України). Водночас потерпілий і обвинувачений уклали угоду про примирення під час судового провадження і ця угода не суперечить підставам і умовам, встановлених для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням.

³⁵⁴ Перевагу, якому виду провадження в такій ситуації має віддати суд? Зрозуміло, що суд має віддати перевагу провадженню про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням його з потерпілим (ст. 46 КК України, ст. ст. 285–288 КПК України). Пріоритет цього провадження визначається тим, що, по-перше, примирення вже відбулось і потерпілий дав свою згоду на звільнення підозрюваного/обвинуваченого від кримінальної відповідальності та закриття провадження. По-друге, звільнення від кримінальної відповідальності на цій підставі надає не право органу досудового розслідування і суду, а покладає на них обов'язок (імператив) («особа... звільняється від кримінальної відповідальності») здійснити провадження щодо такого звільнення. По-третє, звільнення від кримінальної відповідальності більшою мірою відповідає

інтересам обвинуваченого, оскільки в цьому випадку покарання не призначається і судимість не виникає. Саме таким способом вирішувати цю ситуацію рекомендував судам і ВССУ у своєму Інформаційному листі від 5 квітня 2013 року: суд повинен відмовити згідно п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК України у затвердженні угоди (у зв'язку з тим, що умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін) про примирення та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України.

Проте нічим іншим, як порушенням закону (матеріального ³⁵⁵ і процесуального), що інколи трапляється у судовій практиці, будуть рішення судів, які у своєму вирокі й одночасно затверджують угоду про примирення, призначаючи узгоджене її сторонами покарання, передбачене відповідною нормою закону про кримінальну відповідальність, яка вказана в обвинувальному акті, і звільняють винну особу від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України.

Угода про визнання винуватості

Якщо укладення угоди про примирення між підозрюваним ³⁵⁶ чи обвинуваченим з потерпілим – це своєрідний розвиток інституту звільнення від кримінальної відповідальності винного у зв'язку з його примиренням з потерпілим за рахунок розширення кола кримінальних правопорушень, у провадженні щодо яких можливе укладення угоди про примирення (переваги дії засади диспозитивності над засадою публічності), усунення деяких умов для можливості примирення (вчинення кримінального правопорушення вперше, умисної форми вини), то провадження на підставі угоди про визнання винуватості – це новий особливий порядок кримінального провадження, якого до прийняття КПК 2012 року кримінальне процесуальне законодавство України не знало.

357 Тож, відновний підхід у кримінальному правосудді, який реалізується в інститутах звільнення від кримінальної відповідальності підозрюваного чи обвинуваченого у зв'язку з його дійовим каяттям, примиренням з потерпілим, та угод про примирення сторін кримінального конфлікту, не варто змішувати з угодами про визнання винуватості. На загал ці угоди не ґрунтуються на ідеології і концепції відновного правосуддя хоч і можуть містити його елементи. Річ у тім, що порівняно з угодами про примирення ці угоди мають інше призначення, інший зміст компромісу та інші сторони його досягнення. Вони укладаються між підозрюваним чи обвинуваченим та фактично державою в особі її представника – публічного обвинувача (прокурора). Потерпілі не є учасниками цієї угоди. Понад те, у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, якими шкода завдана інтересам окремих осіб і у цьому зв'язку в провадженні беруть участь потерпілий або потерпілі, укладення угоди про визнання винуватості за загальним правилом не допускається. Винятки з цього правила становлять лише ситуації, коли потерпілі надають прокуророві письмову згоду на укладення ним з підозрюваним, обвинуваченим такої угоди.

358 Не допускається укладення угоди про визнання винуватості також і у провадженнях щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється кримінальне провадження щодо юридичної особи (абз. 2 п. 3 ч. 4 ст. 369 КПК України).

359 У цьому виді угод компроміс відіграє не примирювальну функцію, радше каральну, і він досягається за рахунок можливого пом'якшення покарання та можливості часткового звільнення від цивільної (майнової) відповідальності у вигляді відшкодування завданих державі збитків. Тут компроміс досягається і реалізується у вигляді співпраці з

підозрюваним, обвинуваченим у встановленні істотних для кримінального провадження обставин, викритті інших осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, тощо. У цьому виді угод компроміс використовується насамперед як стимул для ефективної боротьби з кримінальними правопорушеннями, і лише побічно впливає на ідеологію відновного правосуддя, оскільки відшкодування підозрюваним, обвинуваченим завданої кримінальним правопорушенням шкоди потерпілим може стати стимулом для них надати прокуророві письмову згоду на укладення угоди про визнання винуватості.

Угода при визнанні винуватості – це добровільна ³⁶⁰ домовленість між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, що знайшла своє письмове закріплення у провадженнях щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких, а у встановлених законом випадках і особливо тяжких злочинів, унаслідок яких шкода була завдана державним чи суспільним інтересам, досягнута на основі беззастережного визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення, виконання ним обумовлених співпрацею обов'язків щодо розкриття кримінального правопорушення та викриття інших осіб у вчиненні цього правопорушення чи інших злочинів (якщо така домовленість була умовою угоди), узгодженого компромісу щодо кримінального покарання та його відбування¹.

¹ Угода про визнання винуватості у провадженнях щодо вчинення особливо тяжких злочинів (встановлені КК України діяння, за вчинення яких передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, позбавленням волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі (ч. 6 ст.12 КК України) може бути укладена лише за наявності таких умов: 1) викрит-

361 Введення до вітчизняного кримінального провадження цього виду «угод з правосуддям» обумовлена новою, більш демократичною політикою держави у протидії кримінальним правопорушенням, в основу якої покладений компроміс між публічним та приватним (індивідуальним) інтересом, співпраця між стороною обвинувачення і стороною захисту у кримінальному провадженні¹. **Укладення угоди про визнання винуватості несе значні вигоди (відповідає інтересам) для обох сторін угоди і кримінальному провадженню в цілому.**

362 **Для сторони захисту, зокрема підозрюваного чи обвинуваченого, – це стимул заохочення для:**

1. публічної демонстрації каяття за вчинене кримінальне правопорушення, що є одним із проявів його ресоціалізації;
2. прискороного доступу до правосуддя та уникнення невизначеності щодо покарання, яке може призначити суд;

тя підозрюваного у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності НАБУ; 2) щодо особливо тяжких злочинів, вчинених попередньою змовою групою осіб, організованою групою, за умови викриття підозрюваним, обвинуваченим злочинних дій інших учасників у вчиненні цього або інших злочинів, а також за умови, що підозрюваний, обвинувачений не був організатором такої групи чи організації. В обох випадках вчинення особливо тяжких злочинів викриття підозрюваним інших осіб та інших злочинів буде підставою для укладення угоди про визнання винуватості лише за умови підтвердження наданої підозрюваним, обвинуваченим інформації іншими доказами (ч. 4 ст. 468 КПК України).

¹ Варто відзначити, що введенню до нового кримінального процесуального законодавства України (КПК 2012 р.) інституту правових угод («угод з правосуддям»), особливо угоди про визнання винуватості, передувала дискусія в доктрині кримінального процесуального права. Психологічно він тяжко сприймався насамперед правниками, які виховувалися на правових засадах, сформованих на ідеології «безкомпромісної боротьби зі злочинністю» та карального правосуддя, зокрема див.: Верховний Суд України: Історія і сьогодення, портрети і події / за заг. ред. В. Ф. Бойко. Київ : Вид. Дім «Ін Юре». 2001. С. 203–204.

3. призначення більш прийняттого для нього кримінального покарання за його видом та розміром чи навіть звільнення від відбування покарання з випробуванням, а у встановлених законом випадках – часткового звільнення від кримінальної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків, заподіяних внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення;
4. уникнення або істотне зменшення процесуальних витрат, які можуть бути покладені на нього.

Для сторони обвинувачення, зокрема прокурора, як державного обвинувача, це стимул для: 363

5. зменшення бюджетних витрат та економії часу на вчинення процесуальних дій під час досудового розслідування, підтримання обвинувачення в суді та виконання покарання (економія фінансових, людських ресурсів);
6. розширення можливостей для викриття інших осіб, окрім підозрюваного/обвинуваченого, у вчиненні кримінального правопорушення, а також попередження чи розкриття інших кримінальних правопорушень та викриття винних у їх вчиненні, чим надається важлива допомога органам правопорядку у їх боротьбі зі злочинністю, особливо її організованими та корупційними формами.

Угода про визнання винуватості, сторонами якої є прокурор, який здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні та підозрюваний чи обвинувачений, може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, а також особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України (ч. 5 ст. 216 КПК України) за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої 364

особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такого злочину буде підтверджена доказами, а також за умови, що названими кримінальними правопорушеннями шкода була заподіяна лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у провадженні, в якому бере участь потерпілий, тобто коли шкода правопорушенням була завдана окремим громадянам (фізичним особам) чи особам юридичним, а також у провадженнях щодо особливо тяжких злочинів, не віднесених до підслідності детективів Національного антикорупційного бюро України, не допускається¹. Недопустиме укладення такої угоди і в провадженнях щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи (п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України).

365

Угода про визнання винуватості може бути укладена як за ініціативою сторони обвинувачення (слідчого, прокурора), так і підозрюваного чи обвинуваченого й у будь-який момент провадження, починаючи від часу повідомлення особі про підозру і завершуючи виходом суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469 КПК України). Участь в укладенні такої угоди бере також захисник підозрюваного, обвинуваченого. Його участь у провадженнях на підставі угоди про визнання винуватості є обов'язковою з моменту ініціювання

¹ Як показало Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод, проведене Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, у судовій практиці зустрічаються непоодинокі випадки, коли слідчі/прокурори, незважаючи на заборону укладення угоди про визнання винуватості у провадженнях, де брав участь потерпілий, такі угоди укладали, а суд їх затверджував своїм вироком, чим грубо порушував вимоги кримінального процесуального закону.

укладення угоди (п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України). У випадках, коли підозрюваний чи обвинувачений є неповнолітнім, то така угода укладається також за участю їх законного представника і захисника.

Якщо ініціатива про укладення угоди про визнання ³⁶⁶ винуватості надходить від підозрюваного, обвинуваченого, то він діє на свій власний угляд, в основі якого лежить власний (приватний) інтерес – здебільшого уникнення більш суворого покарання. Коли ж ця ініціатива надходить від прокурора, то він діє не з власного угляду. Своїм підґрунтям така угода має публічний інтерес. Тому відповідно до ст. 470 КПК України прокурор при вирішенні питання про укладення угоди про визнання винуватості зобов'язаний врахувати такі обставини:

- 1) ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;
- 2) характер і тяжкість обвинувачення (підозри);
- 3) наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидкого досудового розслідування і судового провадження, викриття більшої кількості кримінальних правопорушень;
- 4) наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень.

Якщо ініціатива однієї зі сторін не була підтримана іншою ³⁶⁷ стороною і згоди щодо укладення угоди не було досягнуто, то факт її ініціювання і твердження сторін, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї вини (ч. 6 ст. 469 КПК України).

Зміст угоди про визнання винуватості врегульований ³⁶⁸ ст. 472 КПК України. У ній мають зазначатися її сторони, формулювання підозри (якщо угода укладається на стадії досудового розслідування) чи обвинувачення (на судових

стадіях), правова кваліфікація вчиненого кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність (у цей час – КК України), істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки, які він бере на себе щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо такі домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків унаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Зазначаються в угоді і наслідки укладення та затвердження її судом, а також наслідки її невиконання.

369 Аналіз нормативного регулювання (процесуального механізму) провадження на підставі угод (про примирення і про визнання винуватості) та практики його застосування дає можливість виділити окремі його етапи. Не дивлячись на різний характер угод, ці етапи є характерними (з незначними особливостями) для їх обох видів. Вони з достатньою повнотою розкриті у підрозділі 3.3 цього посібника¹.

370 Особливістю проваджень на підставі угод є те, що вирок суду, ухвалений на цій основі, може бути скасований цим же судом і провадження продовжене у загальному порядку. Підставою для скасування вироку є невиконання угоди засудженим. Згідно зі статтею 476 КПК України у разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості відповідно

¹ Див. детальніше **Розділ 3, Підрозділ 3.3.**

потерпілий чи прокурор мають право звернутися до суду, який своїм вироком затвердив угоду, з клопотанням про скасування вироку. Таке клопотання може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Воно розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження, неявка яких не є перешкодою для судового розгляду клопотання.

За результатами розгляду клопотання суд постановляє ³⁷¹ ухвалу, якою: а) залишає клопотання потерпілого чи прокурора без задоволення, а вирок із затвердженою угодою без змін, якщо він не доведе, що засуджений не виконав умов угоди; б) скасовує вирок і призначає судовий розгляд у загальному порядку або направляє матеріали провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування. Ухвала суду за результатами розгляду клопотання про скасування вироку у зв'язку з невиконанням засудженим умов угоди може бути оскаржена в апеляційному порядку (ч. 4 ст. 476 КПК України).

Умисне невиконання засудженим угоди про примирення ³⁷² чи визнання винуватості є кримінальним правопорушенням, встановленим ст. 389-1 КК України, яка передбачає кримінальне покарання за його вчинення у вигляді арешту до 6 місяців або обмеження волі на строк до 3-х років.

Ми зупинились і охарактеризували у цьому підрозділі ³⁷³ найбільш загальні положення, які стосуються нормативного регулювання та практики його застосування правових угод у кримінальному провадженні в Україні – угоди про примирення сторін кримінального правопорушення та угоди про визнання винуватості. Більш детальна їх характеристика дана у

підрозділах 3.3 та 3.4, до яких ми і скеруємо зацікавленого читача.

***Розв'язання кейсу:** згідно зі ст. 469 КПК України, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).*

Укладення угоди про примирення може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення.

Згідно із фавулою, слідчим ця вимога виконана не була.

Угода про примирення може бути досягнута також і під час судового провадження. У такій ситуації, якщо потерпілий і обвинувачений виявили бажання укласти угоду, суд зобов'язаний надати їм таку можливість; далі зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди.

Якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Судом не було взято до уваги волевиявлення потерпілого і обвинуваченого, відповідно їхні права були порушені.

Запитання для самоконтролю

1. Які види угод можуть бути укладені у кримінальному провадженні та за яких умов?
2. За ініціативою кого і на якому етапі провадження може бути укладена угода?
3. Хто може бути стороною угоди про визнання винуватості та який її зміст?

4. У яких випадках у кримінальному провадженні не може укладатись угода про визнання винуватості?
5. Чи можуть бути укладені угоди лише з одним із декількох обвинувачених або потерпілих?
6. Які гарантії для захисту інтересів потерпілого передбачає законодавство в провадженнях щодо угод?
7. Хто може бути стороною угоди про примирення та який її зміст?
8. Які обставини про співпрацю обвинуваченого можуть обумовлюватися в угоді про визнання винуватості?

3.3. Особливості досудового та судового провадження на підставі угод

Під час досудового розслідування з підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 311 КК України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів), Ткачуком В. прокурором було укладено угоду про визнання винуватості, згідно з умовами якої підозрюваний зобов'язався співпрацювати у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, а саме повідомити дані про осіб (прізвища та місце проживання), в яких він купував прекурсори. Після затвердження судом угоди та призначеного узгодженого сторонами покарання Ткачук В. повідомив прокурору, що забув прізвища та місце проживання осіб, у яких він купував прекурсори. Внаслідок цього прокурор, вважаючи, що Ткачук В. не виконав умови угоди, звернувся до апеляційного суду з апеляційною скаргою про скасування вироку на підставі угоди про визнання винуватості.

Чи правильно вчинив прокурор? Як йому необхідно діяти у цій ситуації? Які наслідки це буде мати?

374 Укладення угоди про примирення або про визнання винуватості у кримінальному провадженні зумовлює зміну його порядку, передбаченого КПК України. Внаслідок цих змін досудове та судове провадження здійснюються за дещо іншими формами та процедурами, що відрізняються від загальних та відображають специфіку застосування інституту угод у кримінальному провадженні. В підсумку ці зміни покликані забезпечити реалізацію завдань кримінального судочинства, а за допомогою інституту угод досягається:

- 1) **спрощення кримінального провадження.** Укладення угоди означає, що органи і особи, що ведуть кримінальне

провадження, частково звільняються від обов'язку повного і всебічного дослідження обставин кримінального провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання. Це означає можливість відмови від проведення додаткових процесуальних дій, зменшення обсягу доказування, послаблення дії певних процесуальних гарантій, які замінює собою визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини чи примирення з потерпілим. За відсутності стану конфлікту між сторонами, вирішеного за допомогою укладення угоди, відпадає необхідність в ускладненні кримінальних процесуальних процедур. Отже, кримінальне провадження стає простішим, здійснювати його легше;

- 2) **прискорення кримінального провадження.** Спрощення форми і процедур кримінального провадження внаслідок укладення угоди зумовлює можливість і необхідність його прискорення, адже слідчий, прокурор та суд не повинні витрачати зайвого часу на повне та всебічне дослідження обставин кримінального провадження та виконання всіх необхідних для цього процесуальних дій. У кримінальному провадженні на підставі угод його прискорення не створює загрози настання тих негативних наслідків, які воно може викликати за загального порядку кримінального провадження – поверховості чи неповноти досудового розслідування та судового розгляду. Крім того, якщо досудове розслідування чи судовий розгляд, що здійснюються в загальному порядку, часто затягуються через зловживання учасниками кримінального провадження своїми процесуальними правами (наприклад, надмірно тривале ознайомлення

з матеріалами кримінального провадження або заявлення необґрунтованих клопотань), то кримінальне провадження на підставі угод практично позбавлене цих недоліків. Оскільки в цьому випадку швидкість виступає запорукою забезпечення прав і законних інтересів сторін угоди, то вони взаємно зацікавлені в тому, щоб передбачені нею наслідки настали якомога швидше, а отже – кримінальне провадження значно прискорюється;

- 3) скорочення кримінального провадження.** Зі спрощенням кримінального провадження, обумовленим укладенням угоди, пов'язана можливість скорочення його процедур, які немає потреби проводити у повному обсязі через обмеженість у доказуванні та безспірність у встановленні обставин справи. Одночасно, необхідність його скорочення зумовлена потребою у прискоренні кримінального провадження. Цим, зокрема, обумовлюється та обставина, що досягнення угоди під час досудового розслідування має наслідком невідкладне направлення прокурором обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до суду, тобто досудове розслідування в цьому випадку не проводиться у повному обсязі: воно закінчується на тому етапі, на якому сторонами укладено угоду. Значно скорочено й судове провадження на підставі угод: так, у цьому випадку розгляд і затвердження судом угоди відбувається у підготовчому провадженні, тобто окремі стадії підготовчого провадження та судового розгляду, як це має місце за загального порядку кримінального провадження, не проводяться. Скорочення кримінального провадження виявляється також і в обмеженні права сторін на оскарження вироку на підставі угоди згідно з положеннями статей 394 і 424 КПК України.

Тож, кримінальне провадження на підставі угод становить особливий порядок кримінального провадження, який окремо регламентується законодавцем у Главі 35 КПК України. У його здійсненні можна виділити такі основні етапи: ³⁷⁵

1. Ініціювання угоди. Ініціювання угоди передбачає звернення однієї з потенційних сторін угоди до іншої з пропозицією щодо укладення відповідної угоди у кримінальному провадженні. Оскільки сфера застосування інституту угод у кримінальному провадженні, згідно зі ст. 469 КПК України, є досить широкою, потенційно вони можуть бути укладені у переважній більшості кримінальних проваджень, проте практичне їх застосування залежить від виявлення ініціативи тим чи іншим учасником кримінального провадження щодо укладення відповідної угоди. Зважаючи на це, ініціювання угоди є необхідною процесуальною умовою застосування інституту угод, і, одночасно, початковим моментом, з якого кримінальне провадження, яке до цього здійснювалося у загальному порядку, набуває особливостей, передбачених законом щодо провадження на підставі угод.

Водночас законодавець не приділяє належної уваги процедурі ініціювання угод, визначаючи лише умови їх укладення, про які йшлося у попередньому підрозділі, а також встановлюючи певні обмеження щодо суб'єктів такого ініціювання (а саме, що угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника (абз. 2 ч. 1 ст. 469 КПК України)). Зважаючи на це, ця діяльність, яка охоплює низку дій (встановлення контакту з іншою стороною та звернення до неї з пропозицією про укладення угоди; отримання згоди на цю пропозицію; взаємні ³⁷⁷

переговори та консультації сторін щодо змісту угоди тощо) залишається поза межами кримінального провадження, не передбачає зупинення досудового розслідування та не має належного процесуального оформлення, що становить істотну прогалину законодавчого регулювання.

378 У дещо кращому становищі в цій ситуації перебуває прокурор як сторона угоди про визнання винуватості, оскільки він як процесуальний керівник досудового розслідування має безпосередній вплив на його хід, може в будь-який момент встановити контакт з підозрюваним та ініціювати угоду¹.

379 Натомість сторони угоди про примирення змушені самі визначати порядок та умови укладення цієї угоди, шукаючи домовленості самостійно або за допомогою захисника, представника чи іншої особи, погодженої ними (наприклад, медіатора). Закон України «Про медіацію» надає їм можливість скористатися для досягнення примирення процедурою медіації, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 3 цього Закону, він поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Однак КПК України не регламентує порядку застосування процедури медіації у кримінальному провадженні, що обмежує можливості сторін щодо ініціювання угоди про примирення та її укладення.

380 Офіційні суб'єкти кримінального провадження також не надають їм у цьому належної допомоги. Так, КПК України передбачає, що слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати

¹ **Лапкін А. В.** Проблеми участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. С. 299. (Серія «Право» ; вип. 11 (1000)).

підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення, проте слідчому, прокурору та суду заборонено брати участь у проведенні домовленостей щодо укладення угоди про примирення¹.

2. Укладення угоди. Ініціювання не тягне за собою ³⁸¹ автоматичного укладення угоди, тому останнє варто вважати окремим етапом кримінального провадження на підставі угод. Укладення угоди передбачає остаточне погодження сторонами її умов та змісту, а також підписання угоди. Тільки після того, як сторони погодили всі необхідні умови угоди і скріпили її остаточний варіант своїми підписами, угода може вважатися укладеною. При цьому закон не вимагає якогось спеціального посвідчення укладення угоди, як-то нотаріального, протокольного чи іншого.

Як і процес ініціювання угоди, ці питання КПК України ³⁸² належно не регламентує, хоча процес укладення угоди має безперечно важливе значення і потребує нормативного врегулювання. Проте фактично законодавець пов'язує особливості кримінального провадження на підставі угод не із самим процесом їх укладення, а вже із його наслідками.

До таких безпосередніх наслідків укладення угоди належить ³⁸³ виділення кримінального провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, в окреме кримінальне провадження, у разі якщо: (1) кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, а з одним (кількома) з підозрюваних чи

¹ **Лапкін А. В.** Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. URL : <http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/index.php>.

обвинувачених; (2) в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, а з одним (кількома) з них.

384 **3. Направлення угоди до суду.** Ініціювання та укладення угоди можливі як на стадії досудового розслідування, так і в судовому провадженні – до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. Аналіз статистичних даних показує, що переважна більшість угод укладаються на стадії досудового розслідування й розглядаються у стадії підготовчого провадження. Так, упродовж 2022 року у підготовчому судовому провадженні було ухвалено 9 862 вироки на підставі угод, тоді як під час судового розгляду – 1 119¹. При цьому процесуальний порядок кримінального провадження на підставі угод дещо відрізняється залежно від того, на якій стадії кримінального провадження її було укладено.

385 У разі, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилають до суду. Цей обов'язок покладається на прокурора незалежно від того, була укладена угода про визнання винуватості, чи угода про примирення. Отже, в разі укладення сторонами угоди законодавець передбачає невідкладне закінчення досудового розслідування та передання угоди на розгляд суду. Проте і перше, і друге формально пов'язуються не із самою угодою, а із затвердженням прокурором обвинувальним актом, скерування якого до суду є формою закінчення досудового розслідування згідно із ст. 283 КПК України та визначає межі судового розгляду згідно зі ст. 337 КПК України. Отже, укладення угоди зумовлює необхідність невідкладного складання або затвердження прокурором

¹ Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2022 р. Офіс Генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>.

обвинувального акту, а вже обвинувальний акт означає закінчення досудового розслідування та слугує підставою для розгляду судом угоди.

Хоча на стадії досудового розслідування законодавець ³⁸⁶ не передбачає можливості направити до суду угоду без затвердженого прокурором обвинувального акту, це не наділяє прокурора повноваженням оцінювати укладену угоду (це стосується угоди про примирення) чи відмовляти у її направленні до суду. Єдиним передбаченим законом випадком, коли прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою, є необхідність: 1) отримання висновку експерта; 2) завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання і фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі спливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату у разі відмови суду в затвердженні угоди. В усіх інших випадках прокурор, уклавши угоду про визнання винуватості, або отримавши угоду про примирення від її сторін, зобов'язаний невідкладно скласти або затвердити обвинувальний акт та направити його разом з угодою до суду.

При цьому обвинувальний акт, що направляється разом з угодою до суду, має відповідати всім вимогам до цього документа, передбаченим ст. 291 КПК України. Зміст угоди в частині формулювання підозри чи обвинувачення та його правової кваліфікації зі зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність, істотних для відповідного кримінального провадження обставин має відповідати положенням обвинувального акта. Перш ніж направити ці документи до суду прокурор повинен виконати вимоги ст. 290 КПК України щодо відкриття матеріалів іншій стороні.

Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, ³⁸⁸ застосовується інший порядок: суд невідкладно зупиняє

проведення процесуальних дій суд своєю ухвалою невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій, надає час для укладення тексту угоди та узгодження її умов і переходить до розгляду угоди. Тож, в цьому випадку суд переходить до розгляду угоди безпосередньо, без участі прокурора. Однак і в цьому випадку головною вимогою є зупинення загального порядку кримінального провадження і невідкладний перехід до особливого, що передбачає розгляд судом угоди.

389 **4. Розгляд угоди судом.** З метою спрощення, прискорення і скорочення кримінального провадження на підставі угод законодавець передбачає, що розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання (ч. 2 ст. 474 КПК України). Підготовче судове засідання в такому випадку поєднує в собі риси стадій підготовчого провадження (щодо строків та процедури) та судового розгляду (щодо вирішення кримінального провадження по суті та ухвалення вироку).

390 Згідно із загальними правилами підготовчого провадження, після отримання обвинувального акта разом з угодою головуєчий суддя не пізніше п'яти днів після дати передання (надходження) до його провадження відповідних документів має постановити ухвалу про призначення підготовчого судового засідання, визначити дату, час та місце його проведення, з обов'язковим зазначенням того, що саме укладення угоди є підставою дострокового закінчення досудового розслідування. Одночасно із прийняттям цього рішення суд вправі витребувати документи, подані сторонами під час досудового розслідування, а також інші матеріали досудового розслідування. Використання судом цього повноваження зумовлюється: 1) необхідністю реалізації покладених на нього обов'язків щодо з'ясування добровільності укладення угоди та перевірки її на відповідність вимогам КПК України та/або кримінального закону; 2) тим,

що затвердження угоди здійснюється вироком суду, тобто завершальним для судового провадження у суді першої інстанції судовим рішенням, яке вимагає належного з'ясування обставин справи для його ухвалення.

Згідно із ч. 2 ст. 314 КПК України, підготовче судове засідання ³⁹¹ відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Водночас ч. 2 ст. 474 КПК України передбачає обов'язкову участь у підготовчому судовому засіданні, в якому розглядається угода, лише її сторін, якими є: при розгляді угоди про визнання винуватості – прокурор та обвинувачений; при розгляді угоди про примирення – потерпілий та обвинувачений. Окрім того, судова практика визнає обов'язковою участь прокурора також при розгляді угоди про примирення з огляду на затвердження прокурором обвинувального акта та можливість оскарження ним вироку суду першої інстанції на підставі угоди, в тому числі й угоди про примирення¹. При розгляді угоди про визнання винуватості також обов'язковою має бути участь захисника (п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України). У разі якщо у судовому засіданні не прибув хтось із вказаних суб'єктів, головуєчий має відкласти судові засідання, призначити дату нового засідання і вжити заходів для забезпечення присутності цих осіб до суду.

Інших учасників судового провадження також повідомляють ³⁹² про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання на підставі угод, проте їх відсутність не є перешкодою для

¹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>

розгляду угоди судом. Повістку про виклик до суду надсилають поштою, факсом, телеграфом, телефонограмою чи іншими засобами зв'язку не пізніше ніж за три дні до дати призначення підготовчого судового засідання.

393 Порядок підготовчого судового засідання, в якому відбувається розгляд угоди судом, відповідає загальним правилам судового розгляду з урахуванням особливостей кримінального провадження на підставі угод. Так, після виконання підготовчих дій головуєчий оголошує про надходження до суду обвинувального акта та письмової угоди про примирення чи визнання винуватості (повідомляє про її вид, дату укладення і сторони).

394 Судове засідання розпочинається з оголошення прокурором короткого або повного змісту обвинувального акта. Після цього головуєчий, встановивши особу обвинуваченого, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле йому обвинувачення, чи визнає він себе винним. Якщо після роз'яснення суті обвинувачення обвинувачений заперечує проти затвердження угоди, вона не може бути затверджена.

395 Після проведення зазначених дій головуєчий відповідно до частин 4, 5 ст. 474 КПК України має з'ясувати в обвинуваченого, чи повністю він розуміє: 1) права, надані йому законом; 2) наслідки укладення та затвердження угод; 3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим (застосовується лише щодо угод про визнання винуватості, тоді як угода про примирення може укладатися щодо кримінальних правопорушень, у вчиненні яких особа може не визнавати вину або визнавати її лише частково); 4) вид покарання й інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом. Негативна відповідь на будь-яке із поставлених запитань зобов'язує суд дати відповідні роз'яснення.

При розгляді угоди про примирення суд під час судового засідання повинен з'ясувати у потерпілого, чи цілком він розуміє наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України. Стосовно угоди про визнання винуватості такого правила не закріплено, оскільки за загальним правилом укладення такої угоди не допускається у кримінальному провадженні, в якому беруть участь потерпілі. Проте, оскільки закон допускає можливість укладення угод про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, за умови надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення угоди, в таких випадках суд повинен перевірити наявність згоди потерпілих на укладення такої угоди, а також роз'яснити їм наслідки затвердження угоди. Якщо після відповідних роз'яснень обвинувачений чи потерпілий заперечуватимуть проти затвердження угоди, її не може бути затверджено.

Так, у справі № 431/385/18 до суду надійшов обвинувальний акт та угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні про обвинувачення ОСОБА_2 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 213 КК України. Обвинувачений ОСОБА_2 у підготовчому судовому засіданні після оголошення угоди про визнання винуватості зазначив, що він дійсно підписав цю угоду, проте він не погоджується з її затвердженням. Просив відмовити у затвердженні угоди, оскільки коли її підписував не повною мірою розумів суть обвинувачення та наслідки затвердження угоди. Прокурор у судовому засіданні пояснив, що угода про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим була підписана добровільно, без будь-якого примусу, а тому вона може бути затверджена. Заслухавши думку учасників судового провадження, вивчивши обвинувальний акт з угодою про визнання винуватості, суд дійшов висновку про відмову у затвердженні угоди, оскільки

заперечення обвинуваченого ОСОБИ_2 проти затвердження угоди виключає можливість її затвердження¹.

398 **При розгляді угоди суд має встановити відповідність угоди наступним умовам, що розглядаються у єдності й взаємозв'язку:**

- 1) чи відповідають умови угоди вимогам КПК України та/або закону. При цьому суд повинен перевірити угоду на відповідність вимогам КПК України (зокрема, щодо змісту та порядку її укладення) і Закону України про кримінальну відповідальність (зокрема, щодо правильності кваліфікації кримінального правопорушення, узгодженої міри покарання, звільнення від його відбування з випробуванням, наявність підстав для відмови в її затвердженні (ч. 7 ст. 474 КПК України), заслуховує прокурора щодо наведеного, думку сторін щодо можливості затвердження угоди, яка розглядається. Якщо умови угоди суперечать вимогам КПК України та/або КК України, наприклад, допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди, суд згідно із п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК України відмовляє у затвердженні угоди;
- 2) чи відповідають умови угоди інтересам суспільства. Оцінюючи цю умову, суд визначає наслідки укладення угоди та проводить порівняння переваг і недоліків від її укладення. Так, наприклад, якщо суд з'ясує, що укладення угоди має на меті лише ухилення обвинуваченого від кримінальної відповідальності і не несе реальних переваг для суспільства (відшкодування заподіяної

¹ Ухвала Старобільського районного суду Луганської області у справі № 431/385/18 від 30.01.2018. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71893677>

шкоди, допомога слідчому, прокурору у розслідуванні злочину), то в затвердженні угоди може бути відмовлено на підставі п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК України;

- 3) чи не порушують умови угоди права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб. При цьому суд встановлює, чи не порушують умови угоди чиїх-небудь прав: як сторін угоди (обвинуваченого та потерпілого), так і інших учасників кримінального провадження (наприклад, цивільного позивача або цивільного відповідача тощо) або третіх осіб, які не беруть участі у кримінальному провадженні. Прикладом такого порушення може бути укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, коли останній не надав згоди на укладення угоди. Встановивши факт такого порушення, суд має відмовити у затвердженні угоди на підставі п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК України;
- 4) чи було укладення угоди добровільним, або чи примирилися сторони. Для цього суд шляхом вивчення витребуваних документів, проведення опитування сторін, інших учасників судового провадження зобов'язаний переконатися, що укладення угоди не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені угодою. Якщо суд матиме обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або ж сторони в дійсності не примирилися, він відповідно до п. 4 ч. 7 ст. 474 КПК України зобов'язаний відмовити в затвердженні угоди;
- 5) чи існує можливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань. Для цього суд має з'ясувати в обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання,

зокрема відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік яких у ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості. Якщо ж суд встановить, що обвинувачений не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання, він відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК України має відмовити в затвердженні угоди;

- б) чи наявні фактичні підстави для визнання винуватості. Встановлення цієї умови вимагається лише для угод про визнання винуватості і передбачає перевірку судом факту визнання обвинуваченим своєї вини, а також з'ясування фактичних обставин кримінального провадження, які її підтверджують. Судова практика під беззастережним визнанням винуватості підозрюваним/обвинуваченим розуміє безумовне (повне) визнання ним своєї винуватості у вчиненні інкримінованого органом досудового розслідування кримінального правопорушення¹. При встановленні фактичних обставин суд під час опитування обвинуваченого, заслуховування прокурора чи вивчення матеріалів кримінального провадження може виявити факт самообмови з боку обвинуваченого, наявність у нього неспростовного алібі чи інших обставин, що спростовують вину особи у вчиненні кримінального правопорушення. В такому

¹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>

випадку суд має відмовити в затвердженні угоди на підставі п. 6 ч. 7 ст. 474 КПК України.

5. Прийняття судом рішення на підставі угоди. Виконавши ³⁹⁹ зазначені вище дії, суд невідкладно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення. За наслідками розгляду угоди в судовому засіданні суд має прийняти одне із таких рішень:

а) затвердити угоду про визнання винуватості чи про примирення. В цьому випадку суд ухвалює вирок, яким затверджує угоду, і призначає узгоджену сторонами міру покарання. Вирок, яким затверджено угоду, має відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків, визначених ст. 374 КПК, із урахуванням особливостей, передбачених ст. 475 КПК України. Зокрема, його мотивувальна частина має містити: формулювання обвинувачення та статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа; відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначена міра покарання; мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання про відповідність угоди вимогам КПК та КК України й ухваленні вироку, та положення закону, якими він керувався. Це означає, що суд має вказувати на обставини, які переконали його в тому, що обвинувачений усвідомлює свої права, наслідки укладення і затвердження угоди, характер обвинувачення, вид покарання, яке буде до нього застосовано, а також у тому, що укладення угоди було добровільним. У резолютивній частині вироку на підставі угоди повинно міститися рішення про затвердження угоди із зазначенням її реквізитів, рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини

статті) закону України про кримінальну відповідальність, рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання за кожним з обвинувачень та остаточна міра покарання, а також інші відомості, що мають міститися в кожному обвинувальному вирокі суду;

б) відмовити у затвердженні угоди в разі встановлення підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України. В цьому випадку подальші дії суду залежать від того, на якій стадії кримінального провадження було укладено угоду. Так, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, суд має повернути кримінальне провадження прокурору для його продовження в загальному порядку. Якщо угоду було укладено в судовому розгляді, суд повинен продовжити судовий розгляд у загальному порядку. Якщо угоду було укладено під час підготовчого провадження, суд має призначити судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку. Аналогічно суд має діяти в тому випадку, якщо угоду було укладено під час досудового розслідування, яке прокурор вважає закінченим, що підтверджується поданням прокурором відповідного клопотання. В останніх випадках суд має забезпечити відкриття сторонами кримінального провадження одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду.

⁴⁰⁰ Ухвала про відмову у затвердженні угоди оскарженню не підлягає. Також не допускається повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні (ч. 8 ст. 474 КПК України). Це означає, що відмова суду в затвердженні угоди унеможливорює подальше застосування відповідної угоди в цьому кримінальному провадженні.

⁴⁰¹ **6. Оскарження вироку на підставі угоди.** КПК України обмежує право сторін на оскарження вироку на підставі угоди,

що обумовлюється необхідністю гарантування додержання сторонами умов угоди, а також переваг застосування цього інституту в кримінальному провадженні, про які йшлося вище. Зважаючи на це, етап оскарження вироку на підставі угоди можна вважати не тільки факультативним, а й таким, що має виключний характер, оскільки він має місце лише за наявності обмеженого кола підстав, визначених законом.

Так, згідно із ч. 3 ст. 394 КПК України, вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення може бути оскаржений в апеляційному порядку: ⁴⁰²

- 1) обвинуваченим, його захисником, законним представником виключно з підстав: призначення судом покарання, суворішого ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог, встановлених частинами 5–7 ст. 474 КПК України, (нероз'яснення обвинуваченому його прав, наслідків укладення угоди тощо);
- 2) потерпілим, його представником, законним представником, виключно з підстав: призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; нероз'яснення йому наслідків укладення угоди; невиконання судом вимог, встановлених частинами 6 чи 7 ст. 474 КПК України (встановлення судом добровільності укладення угоди та відсутності обставин, що перешкоджають її затвердженню тощо);
- 3) прокурором виключно з підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому угода не може бути укладена.

Вирок суду першої інстанції на підставі угоди про визнання винуватості згідно з ч. 4 ст. 394 КПК України може бути оскаржений: ⁴⁰³

- 1) обвинуваченим, його захисником, законним представником виключно з підстав: призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; невиконання судом вимог, встановлених частинами 4, 6, 7 ст. 474 КПК України (нероз'яснення обвинуваченому його прав, наслідків укладення угоди, невстановлення судом добровільності укладення угоди та відсутності обставин, що перешкоджають її затвердженню тощо);
- 2) прокурором виключно з підстав: призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; затвердження судом угоди у провадженні, в якому угода не може бути укладена.

404 За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок на підставі угоди, відповідно до ч. 2 ст. 407 КПК України суд апеляційної інстанції має право прийняти як *загальні* для апеляційного перегляду рішення, а саме: 1) залишити вирок без змін; 2) змінити вирок; 3) скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок; 4) скасувати вирок і закрити кримінальне провадження; так і *спеціальні*, передбачені лише щодо кримінального провадження на підставі угод, як-от скасувати вирок і направити кримінальне провадження: 1) до суду першої інстанції для проведення судового провадження у загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження; 2) до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування.

405 **7. Виконання угод.** Виконання умов угоди про визнання винуватості є заключним етапом кримінального провадження на підставі угод, який має для її сторін найважливіше значення, оскільки дозволяє отримати ті переваги, на які вони розраховували при укладенні угоди. Разом з тим, КПК України

належно не регламентує правовідносини на етапі виконання угоди, передбачаючи лише наслідки невиконання угод.

Так, відповідно до ст. 476 КПК України, у разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий чи прокурор відповідно мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Звернення з клопотанням про скасування вироку на підставі угоди доцільно відрізнити від оскарження такого вироку, оскільки вони мають різні підстави і порядок реалізації, хоча й можуть співпадати у наслідку щодо скасування відповідного вироку та продовження кримінального провадження в загальному порядку.

Право на таке звернення гарантує сторонам угоди, які погодилися на пом'якшення кримінальної відповідальності обвинуваченого в обмін на певні дії з його боку (відшкодування заподіяної шкоди, співпрацю у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою), можливість вплинути на поведінку засудженого в разі порушення ним взятих на себе зобов'язань.

При цьому законодавець розрізняє дві підстави скасування вироку на підставі угоди:

- 1) *невиконання угоди* (ч. 1 ст. 474 КПК України), яке має місце, коли особа, засуджена на її підставі, не ухиляється від її виконання, а не має (чи втрачає) реальну (фактичну, об'єктивну) можливість виконати взяті на себе зобов'язання. Згідно із судовою практикою, у цих випадках під час укладання угоди особа, засуджена на її підставі, або помилково вважала, що має реальну можливість виконати покладені на неї угодою і взяті на себе зобов'язання (наприклад, помилково вважала,

що її родичі матеріально допоможуть їй відшкодувати спричинені збитки), або вже після укладення такої угоди втратила можливість її виконати (наприклад, унаслідок стихійного лиха були знищені наявні в неї кошти, за рахунок яких вона мала намір усунути спричинену шкоду)¹;

2) *умисне невиконання угоди* (ч. 5 ст. 476 КПК України), яке наявне, коли особа, засуджена на її підставі, хоча і має реальну можливість виконати її умови (взяті на себе зобов'язання), але цілком свідомо (бажаючи цього, тобто діючи з прямим умислом) здійснює певні зусилля, спрямовані на ухилення від виконання цих зобов'язань (наприклад, приховує кошти, які повинна була перерахувати на користь потерпілого тощо)². Умисне невиконання угоди є підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 389-1 КК України.

409 Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, розглядають у судовому засіданні в такому ж порядку, що і сама угода – за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

410 Під час судового розгляду такого клопотання на особу, яка його подала, покладається обов'язок довести, що засуджений не виконав умови угоди. На практиці зробити це досить складно. Так, наприклад, у прокурорів та потерпілих відсутні дієві механізми контролю за виконанням засудженими своїх

¹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>

² Там само.

зобов'язань за угодою. Особливі проблеми виникають в разі неконкретності формулювання зобов'язань в тексті угоди, відсутності чітких строків їх реалізації, переліку дій, які має вчинити обвинувачений тощо. Тому як правило клопотання про скасування угоди заявляються і можуть бути успішно задоволені в разі відсутності своєчасного або повного відшкодування засудженим заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. При цьому на практиці заявлення прокурором чи потерпілим клопотання про скасування угоди може стимулювати засудженого до її оперативного виконання.

Так, у справі № 676/4927/16-к вироком Кам'янець-Подільського міськрайонного суду від 26 липня 2017 року затверджено угоду про примирення від 24 липня 2017 року між потерпілим ОСОБА_1 та обвинуваченим ОСОБА_2, який обвинувачувався у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 190, ч. 2 ст. 15 ч.2 ст. 185 КК України. Згідно з п. 4 угоди, засуджений зобов'язався відшкодувати завдану шкоду потерпілій ОСОБА_1, зокрема він погодився щомісячно до четвертого числа під розписку повертати не менше однієї тисячі гривень готівкою в рахунок відшкодування збитків до повного відшкодування матеріальної шкоди, яка станом на 26 липня 2017 року становила 23 595 гривень. Проте обвинувачений ОСОБА_2 не виконував вимоги угоди щодо відшкодування збитків потерпілій, а тому відповідно до ч. 1 ст. 476 КПК України, ОСОБА_1 звернулася до суду із клопотанням про скасування вироку, яким затверджена угода. Під час розгляду клопотання потерпілої, ОСОБА_1 в судовому засіданні просила відмовити в задоволенні клопотання про скасування вироку на підставі угоди, оскільки засуджений на час розгляду клопотання повною мірою відшкодував завдані збитки. Факт повернення коштів потерпіла підтвердила розпискою, яку власноручно виконала і надала суду. У зв'язку із цим суд своєю ухвалою відмовив у

задоволенні клопотання про скасування вироку на підставі угоди¹.

412 Якщо особа, яка звернулася з відповідним клопотанням, доведе, що засуджений не виконав умови угоди, суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода. Наслідок цього є аналогічним відмові у затвердженні угоди та залежить від стадії кримінального провадження, на якій укладено скасовану угоду, а саме: призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування. При цьому ухвала про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову у скасуванні вироку може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Для вирішення кейсу необхідно керуватися необхідністю розмежування ситуацій оскарження вироку на підставі угоди та скасування угоди у разі її невиконання. Так, оскарження угоди про визнання винуватості прокурором допускається виключно з підстав: призначення судом покарання, менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; затвердження судом угоди у провадженні, в якому угода не може бути укладена (п. 2 ч. 4 ст. 394 КПК України). В цій ситуації підстави для оскарження прокурором вироку на підставі угоди про визнання винуватості відсутні, отже, суд має відмовити у відкритті провадження на підставі ч. 4 ст. 399 КПК України (судове рішення оскаржене виключно з підстав, з яких воно не може бути оскарженим згідно з положеннями ст. 394 КПК України). Водночас у цій ситуації вбачається умисне невиконання Ткачуком В. умов угоди про визнання винуватості. З огляду на це, прокурор згідно із ч. 1 ст. 476 КПК України має право звернутися до суду, який затвердив таку

¹ Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду у справі № 676/4927/16-к від 13.01.2020. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86893123>

◇ *угоду, з клопотанням про скасування вироку протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Якщо під час судового розгляду клопотання прокурор доведе, що засуджений не виконав умови угоди, суд своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода. Наслідком скасування вироку є направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, оскільки угода була ініційована на стадії досудового розслідування (ч. 3 ст. 376 КПК України). Одночасно, оскільки невиконання угоди Ткачуком В. має характер умисного та ознаки складу злочину, передбаченого ст. 389-1 КК України, прокурор має ініціювати початок досудового розслідування за цим фактом.*

Запитання для самоконтролю

1. Які риси кримінального провадження на підставі угод відрізняють його від загального порядку кримінального провадження?
2. Які етапи можна виділити у кримінальному провадженні на підставі угод?
3. Які наслідки зумовлює укладення угод на стадіях досудового розслідування та судового розгляду відповідно?
4. На якій стадії та в якому порядку суд розглядає угоду?
5. Які існують умови затвердження судом угоди?
6. Які особливості має вирок на підставі угоди?
7. В чому полягають особливості оскарження вироку на підставі угоди?
8. Які наслідки має невиконання угоди?

3.4. Особливості реалізації функції захисту та забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод

У підготовчому судовому засіданні з розгляду угоди про примирення обвинувачений після оголошення обвинувального акта та угоди про примирення зазначив, що він дійсно підписав угоду, проте, він не визнає себе винним у вчиненні інкримінованих йому кримінальних правопорушень та не погоджується з покаранням, зазначеним в угоді. Просив відмовити в затвердженні угоди, мотивуючи тим, що коли її підписував, йому не достатньо було роз'яснено про порядок укладення угоди та про правові наслідки цієї угоди, захисника у нього не було. Пояснив, що не впевнений, що зможе відшкодувати шкоду потерпілому у ті строки, що зазначені в угоді. Крім того, зауважив, що угода була укладена за ініціативою слідчого, де зазначено вид та міру покарання на розсуд слідчого. Прокурор просив угоду затвердити, оскільки вона була укладена добровільно. Потерпілий висловив таку ж думку.

Яке рішення повинен прийняти суд?

413

Реалізація функції захисту у кримінальному провадженні на підставі угод має свої особливості. Зрозуміло, що спеціальним елементом функції захисту у кримінальному провадженні на підставі угод є забезпечення дотримання прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого при укладенні, затвердженні та виконанні угоди. Участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угод є обов'язковою лише у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості – з моменту ініціювання укладення такої угоди; у провадженні щодо угоди про примирення така участь не є обов'язковою.

Участь захисника у кримінальному провадженні на підставі 414
угод має специфіку залежно від виду угоди, стадії кримінального
провадження, віку клієнта, а також при укладенні угоди, участі у
її розгляді судом, оскарженні вироку на підставі угоди, розгляді
клопотання про скасування вироку. Стандарти якості надання
безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному
процесі¹ передбачають роз'яснення захисником клієнту
можливість укладення угоди про визнання винуватості та
про примирення, її умови, порядок та наслідки укладення, і
за бажанням клієнта – підготовку проєкту відповідної угоди.
В угоді захисник повинен вказати документи, які підтверджують
його процесуальний статус у кримінальному провадженні.

При здійсненні захисту адвокату під час підготовки тексту 415
угоди, ведення переговорів (щодо угоди про примирення),
аналізу змісту угоди варто звернути увагу на те, що, за
загальним правилом, повторне звернення з угодою в одному
кримінальному провадженні не допускається; проте, судова
практика виходить з того, що, з огляду на заборону, передбачену
ч. 8 ст. 474 КПК України щодо повторного звернення з угодою
в одному кримінальному провадженні, правильним видається
надання можливості сторонам уточнення укладеної угоди,
внесення незначних змін до її змісту. При цьому такі зміни
мають бути погоджені між сторонами, відображені в журналі
судового засідання та судовому рішенні².

Перед судовим розглядом угоди треба роз'яснити 416
підозрюваному, обвинуваченому процедуру судового розгляду

¹ Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі: затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 25.02.2014 № 386/5. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14>

² Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. URL : https://zib.com.ua/ua/print/92557-uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo.html

угод, звернувши особливу увагу на те, що суд безпосередньо з'ясовуватиме у нього, чи цілком він розуміє: що він має право на справедливий судовий розгляд, під час якого сторона обвинувачення зобов'язана довести кожную обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь; наслідки укладення та затвердження угод, передбачені статтею 473 КПК України; характер кожного обвинувачення; вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом; добровільність укладення угоди, а також заслуховуватиме думку сторін щодо можливості затвердження угоди. Крім того, варто попередити підозрюваного, обвинуваченого про підстави відмови у затвердженні угоди, регламентовані ч. 7 ст. 474 КПК України, й у такому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку.

⁴¹⁷ **Розглянемо участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення.**

⁴¹⁸ Захисник зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому можливість примирення з потерпілим, пояснивши при цьому, які правові наслідки матиме примирення у формі укладення угоди про примирення, які позитивні та негативні наслідки це може мати для нього, особливо порівняно зі звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) та примиренням у кримінальному провадженні у формі приватного

обвинувачення, у яких наслідками, за загальним правилом, є закриття кримінального провадження.

У разі виявлення клієнтом бажання примиритися із потерпілим, захисник повинен пояснити, що домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно підозрюваним, обвинуваченим з потерпілим, а також захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді), зокрема, медіатора, і надати відомості, у разі бажання клієнта, про організації, які надають послуги з медіації, а якщо йдеться про неповнолітнього – про Програму відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення. 419

У разі, якщо домовленості проводяться особисто підозрюваним, обвинуваченим, представником, захисник зобов'язаний попередити про недопустимість будь-якого тиску на потерпілого, оскільки це може в суді стати підставою для відмови у затвердженні угоди. 420

При укладенні угоди з потерпілим-юридичною особою в особі його представника необхідно ретельно перевірити повноваження представника (зокрема, чи має він повноваження на укладення угоди в кримінальному провадженні), і наполягати на приєднанні до тексту угоди копії документів, які підтверджують повноваження. 421

Захисник повинен чітко та доступно роз'яснити клієнту, по-перше, характер кожного обвинувачення; по-друге, зміст угоди, у тому числі вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом; по-третє, наслідки укладення та затвердження угоди (ст. 473 КПК України), а також те, що укладенням угоди підозрюваний, обвинувачений відмовляється від права на справедливий судовий розгляд, під час якого сторона обвинувачення 422

зобов'язана довести кожную обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь.

423 Захисник зобов'язаний чітко роз'яснити обов'язки підозрюваного, обвинуваченого за угодою (оскільки в угоді про примирення обов'язково зазначають розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення), строки та порядок їх виконання, а також наслідки невиконання, зокрема, можливість подання потерпілим клопотання про скасування вироку, а також те, що підозрюваний, обвинувачений за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості може бути притягнений до кримінальної відповідальності (ст. 389¹ КК України) (є рекомендація наводити у змісті угоди, окрім викладених застережень, положення щодо ознайомлення підозрюваного чи обвинуваченого з кримінальною відповідальністю, передбаченою ст. 389¹ КК «Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості»¹).

424 **Участь захисника у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості також має свої особливості.** Захисник, у разі, якщо у кримінальному провадженні можливе укладення угоди про визнання винуватості та залежно від наявної доказової бази зі сторони

¹ Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. URL : https://zib.com.ua/ua/print/92557-uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo.html

обвинувачення, повинен поінформувати свого клієнта про таку можливість, роз'яснивши йому сутність цієї угоди, її можливі умови, у тому числі стосовно співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, та спеціальної конфіскації, позитивні та негативні наслідки її укладення для підозрюваного, обвинуваченого, указавши, що укладення такої угоди може бути можливим лише за умови беззастережного визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення.

При підготовці тексту угоди або оцінці запропонованого її тексту стосовно обвинувачення захисник повинен перевірити відповідність формулювань угоди вимогам ст. 472 КПК України; повинен наполягати на приєднанні до тексту угоди копії постанови керівника органу прокуратури про призначення прокурора – процесуального керівника у цьому провадженні для забезпечення можливості перевірки належності суб'єкта укладення угоди; чи не містить угода неконкретних формулювань щодо зобов'язань підозрюваного, обвинуваченого.

Захисник повинен чітко та доступно роз'яснити клієнту, по-перше, характер кожного обвинувачення; по-друге, зміст угоди, у тому числі вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом; по-третє, наслідки укладення та затвердження угоди (ст. 473 КПК України), а також законодавче положення, що укладенням угоди підозрюваний, обвинувачений відмовляється від свого права на справедливий судовий розгляд, під час якого сторона обвинувачення зобов'язана довести кожную обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а також, що він має такі права: мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що

свідчать на його користь. Захисник зобов'язаний чітко роз'яснити обов'язки підозрюваного, обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), а також те, що підозрюваний, обвинувачений за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості може бути притягнений до кримінальної відповідальності (ст. 389¹ КК України).

⁴²⁷ **Свої особливості має здійснення захисту при розгляді клопотання про скасування вироку на підставі угоди.**

⁴²⁸ Стаття 476 КПК України передбачає, що у разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий чи прокурор відповідно мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Таке клопотання може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Воно розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження, відсутність яких не є перешкодою для судового розгляду. Тягар доказування невиконання засудженим умов угоди покладається на: потерпілого (по угодах про примирення) та на прокурора (по угодах про визнання винуватості), тобто засуджений та захисник не зобов'язані доводити, що засудженим угода виконана в повному обсязі. Проте, враховуючи загальне правило ч. 1 ст. 47 КПК України та ст. 8 Правил адвокатської етики, не займаючи у справі позицію всупереч волі клієнта, захисник надає наявні у нього докази, які спростовують доводи клопотання. Ухвала про скасування вироку, яким була затверджена угода може бути оскаржена в апеляційному порядку засудженим, його законним представником, захисником, що має бути додатково роз'яснено захисником клієнту, та має бути погоджено правову позицію щодо оскарження ухвали.

Особливості забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод полягають у наступному. У кримінальному провадженні на підставі угод потерпілий є стороною лише за угодою про примирення. Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Проте, угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді); потерпілий не може бути примушений до проведення таких домовленостей та до укладення угоди, оскільки відсутність добровільності укладення угоди є підставою для відмови у її затвердженні судом. Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є обмеження права потерпілого на оскарження вироку згідно з положеннями ст.ст. 394 і 424 КПК України та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди.

Потерпілий має певні права і при укладенні угоди про визнання винуватості, адже укладення угоди у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, допускається лише у випадку надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення

ними угоди. Такі положення КПК України не дають відповіді на питання, на що саме потерпілий дає згоду: на факт укладення угоди про визнання винуватості, чи він погоджується з формулюванням підозри чи обвинувачення та його правовою кваліфікацією, з узгодженим покаранням, а також на питання, які правові наслідки заяви потерпілого у судовому засіданні, у разі його незгоди з угодою про визнання винуватості. Очевидно, що таке становище вимагає змін чи доповнень до ч. 4 та ч. 7 ст. 474 КПК України щодо встановлення та врахування у судовому засіданні волевиявлення потерпілого. Це важливо з огляду на те, що зміст угоди про визнання винуватості аж ніяк не захищає інтереси потерпілих, зокрема, щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням¹. Отже, у такій ситуації представник потерпілого має роз'яснити йому наслідки укладення угоди про визнання винуватості, її нетотожність угоді про примирення та в інтересах клієнта вжити заходів для можливого відшкодування шкоди або іншого відновлення прав до надання ним згоди на угоду про визнання винуватості.

⁴³¹ При укладенні угоди про примирення для потерпілого є надзвичайно важливим формулювання такої умови угоди, як «розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення». У судовій практиці наявні випадки, коли неправильне формулювання цієї умови унеможливило скасування вироку на підставі угоди

¹ Детальніше див.: **Гловюк І.** Укладення угод про визнання винуватості: окремі питання у контексті оновлення законодавства. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2017 року) / упоряд. О. Авраменко, С. Гнатюк, І. Красницький. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 40–42.

при невиконанні засудженим умов угоди. Наприклад, суд, розглядаючи клопотання про скасування вироку на підставі угоди про примирення, вказав, що відповідно до укладеної угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченою від 28.03.2014 року, потерпілий ОСОБА_1 до підозрюваної ОСОБА_2 ніяких моральних та матеріальних претензій немає. Крім того, в судовому засіданні під час проведення підготовчого судового засідання в кримінальному провадженні щодо ОСОБА_2, за результатами якого було затверджено угоду про примирення, потерпілий пояснив, що угода була укладена добровільно, без будь-якого примусу та йому було роз'ясненні наслідки укладання угоди йому. За таких обставин, оскільки в умовах договору не зазначено, що обвинувачена ОСОБА_2 повинна йому відшкодувати шкоду, суд вважає, що дане клопотання не підлягає розгляду¹.

При укладенні угоди варто врахувати, що у судовій практиці ⁴³² вироблено правову позицію, що в угоді про примирення, однією зі сторін якої (потерпілим) є юридична особа публічного права, або юридична особа приватного права, створена державою (ч. 3 ст. 167 ЦК), Автономною Республікою Крим (ч. 3 ст. 168 ЦК) чи територіальною громадою (ч. 3 ст. 169 ЦК), а також якщо одним із засновників юридичної особи приватного права є фізична чи (та) юридична особа, а іншим – держава, Автономна Республіка Крим чи територіальна громада, то у разі визнання факту заподіяння винним юридичній особі майнової шкоди і визначення її розміру, не допускається наведення переліку дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, або не визначення розміру шкоди².

¹ Ухвала судді Шевченківського районного суду м. Києва від 29.01.2015 року. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42503063>

² Про практику здійснення судами кримінального провадження на під-

433 Попри роз'яснення ВССУ, у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається¹, сучасна позиція ККС ВС є такою, що при визначенні того, чи можна укласти угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим щодо двооб'єктних (багатооб'єктних) злочинів суд має не тільки керуватися вимогами статей 468, 469, 474 КПК України, а й встановити, чи не суперечить зміст такої угоди інтересам суспільства та чи забезпечено баланс інтересів сторін угоди про примирення².

434 Учать потерпілого у судовому розгляді угоди є обов'язковою. Він має висловити свою думку стосовно можливості затвердження угоди, пояснити суду, чи розуміє він наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України, чи було укладення угоди добровільним. Якщо укладення угоди не було добровільним, суд має відмовити у її затвердженні: наприклад, у кримінальному провадженні потерпіла при підготовчому судовому розгляді обвинувального акта та угоди про примирення заявила, що попри її небажання підписати угоду про примирення, підписати угоду її змусив слідчий, який зауважив, що в іншому випадку обвинувачений звернеться до неї з позовом щодо розподілу спільно набутого майна. Крім

ставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 року. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>, п. 19

¹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 року. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>, п. 19

² Постанова Касаційного кримінального суду від 6 грудня 2018 року, справа № 756/11661/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78496216>

того, на її переконання, слідчий неправильно встановив суму матеріального збитку, завданого злочинцем, з чим вона категорично не згодна, оскільки золота обручка, яка була вкрадена обвинуваченим, вартує значно більше, аніж 2 356 грн¹.

У судовому розгляді угоди про примирення бере участь і прокурор, хоча він і не є її стороною. З огляду на затвердження прокурором обвинувального акту та можливість оскарження ним вироку суду першої інстанції на підставі угоди, в тому числі й угоди про примирення, його участь у судовому засіданні під час її розгляду має бути обов'язковою².

У разі, якщо засуджений не виконує умов угоди, потерпілий має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Таке клопотання може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Воно розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Тягар доказування невиконання умов угоди покладається на потерпілого. Наслідком скасування вироку є призначення судового розгляду в загальному порядку або направлення матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування.

¹ Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 липня 2013 року. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32385567>

² Інформаційний лист ВССУ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15 листопада 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>

Розв'язання кейсу:

Фактичні обставини: наявність угоди про примирення; невизнання винуватості обвинуваченим у судовому засіданні; твердження обвинуваченого у судовому засіданні, що він не погоджується з покаранням, зазначеним в угоді; що коли її підписував, йому не достатньо було роз'яснено про порядок укладення угоди та про правові наслідки цієї угоди; що не впевнений, що зможе відшкодувати шкоду потерпілому у ті строки, що зазначені в угоді, що угода була укладена за ініціативою слідчого; позиція прокурора та потерпілого про затвердження угоди.

Релевантні норми права. Згідно зі ст. 471 КПК України, в угоді про примирення зазначають її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правову кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) Закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 КПК України, наслідки невиконання угоди. Перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє: 1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожную обставину щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; мати захисника, у тому числі на отримання правової допомоги безоплатно у порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь; 2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені статтею 473 КПК України;

3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим; 4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом (ч. 4 ст. 474 КПК України). Суд перевіряє угоду на відповідність вимогам цього Кодексу та/або закону. Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо: 1) умови угоди суперечать вимогам цього Кодексу та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди; 2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства; 3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб; 4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися; 5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань; 6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості (ч. 7 ст. 474 КПК України).

Застосування норм права до фактичних обставин.

У цьому випадку обвинувачений: вказав на відсутність добровільності при укладенні угоди; нерозуміння умов угоди; висловив припущенні про невиконуваність угоди зі свого боку. Це свідчить про наявність таких підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК України: існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися; відсутні фактичні підстави для визнання винуватості. Те, що при укладенні угоди обвинуваченому недостатньо було роз'яснено про порядок укладення угоди та про правові наслідки цієї угоди при тому, що не надавалася професійна правнича допомога, має бути оцінено як те, що умови угоди порушують права, свободи чи інтереси обвинуваченого. Очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань не може бути констатована у судовому засіданні, оскільки обвинувачений висловив припущення, що він не зможе виконати умови угоди стосовно відшкодування шкоди у зазначені в угоді строки.

Висновок. Суд має постановити ухвалу про відмову у затвердженні угоди (за п. 3, 4, 6 ч. 7 ст. 474 КПК України), судове провадження у цьому кримінальному провадженні продовжити у загальному порядку.

Запитання для самоконтролю

1. Які особливості кримінального провадження на підставі угод?
2. Які права потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод?
3. Як можуть здійснюватися домовленості стосовно угоди про примирення? Хто може бути «іншою особою, погодженою сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді)»?
4. Яка роль потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості?
5. Як співвідноситься угода про примирення та звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України?

Рекомендована література

Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін. ; під ред. У. Гелльманна, В. В. Луцика. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.

Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.

Ковальчук А. М. Участь захисника в процесі примирення підозрюваного з потерпілим на досудовому розслідуванні : дис. ... на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. Київ, 2020. 218 с.

Лапкін А. В. Проблеми участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. С. 297–301. (Серія «Право» ; вип. 11 (1000)).

Лапкін А. В. Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. URL : <http://наука.jur-academy.kharkov.ua/index.php>.

Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 214 с.

Рогальська В. В., Таус М. М. Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: сучасний стан та перспективи. Київ : Гельветика, 2022. 296 с.

Саєнко Г. Ю. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : монографія. К., 2019. 224 с.

Сіроткіна М. В. Право на компроміс у кримінальному процесі України : теорія і практика : монографія. Київ : Талком, 2020. 432 с.

Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : монографія. Харків : Право, 2015. 288 с.

Freiberg A., Flynn A. Victims and Plea Negotiations: Overlooked and Unimpressed. Germany : Springer International Publishing, 2020. 139 p.

Rauxloh R. Plea Bargaining in National and International Law: A Comparative Study. UK : Routledge, 2014. 296 p.

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Під час досудового розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 239-1 КК України (незаконне заволодіння ґрунтовим покритвом (поверхневим шаром) земель), між підозрюваним Бойком Н. та прокурором було укладено угоду про визнання винуватості, згідно з умовами якої Бойко Н. зобов'язався визнати свою провину та активно сприяти у розкритті цього кримінального правопорушення шляхом повідомлення про спосіб, час та інші обставини його вчинення, а також відшкодувати заподіяну шкоду у повному обсязі. Під час розгляду судом угоди у підготовчому судовому засіданні Бойко Н. заявив клопотання про звільнення його від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям, оскільки кримінальне правопорушення вчинено ним вперше, діяння є кримінальним проступком, він щиро покаявся, беззастережно визнав свою вину, надав активну допомогу у розкритті кримінального правопорушення і повністю відшкодував заподіяні збитки, що підтверджують відповідні документи. Прокурор підтвердив вказані обставини, однак заперечував проти задоволення клопотання на тій підставі, що підозрюваний добровільно підписав угоду і її застосування має пріоритет порівняно зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Яке рішення має прийняти суд?

4.1. Поняття та види звільнення від кримінальної відповідальності

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності ⁴³⁷ є міжгалузевим і ґрунтується на нормах матеріального кримінального права в частині підстав звільнення від кримінальної відповідальності (їх складають положення Розділу IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» та низки інших статей КК України), а також кримінального процесуального права, які регулюють порядок звільнення від кримінальної відповідальності (§ 2 «Звільнення особи від кримінальної відповідальності» Глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування» КПК України). На вирішення спірних питань його практичного застосування спрямована Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23 грудня 2005 року «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності»¹ (далі – Постанова Пленуму ВСУ № 12), а також низка правових позицій Верховного Суду, втілених у його постановках, на які буде звернена увага в подальшому викладі.

Правова природа цього інституту полягає у позбавленні ⁴³⁸ особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тих обтяжень, які передбачає кримінальна відповідальність. Остання, згідно з позицією Конституційного Суду України, передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної і виступає як форма реалізації державою

¹ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>

правоохоронних норм, яка в підсумку, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду¹. Тож, звільнення особи від кримінальної відповідальності означає, що така оцінка діям особи не надається і відповідні заходи до неї не застосовуються.

439 Можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності є проявом реалізації ідей гуманізму, доцільності та компромісу у кримінальному правосудді. Адже в цьому випадку держава офіційно відмовляється від свого права на притягнення винного до кримінальної відповідальності в обмін на його позитивну посткримінальну поведінку або внаслідок певних об'єктивних обставин, за яких кримінальне правопорушення або особа, яка його вчинила, перестають бути суспільно небезпечними. Враховуючи, що в основі застосування такого інституту лежить компроміс, важлива роль у його реалізації надається медіації та переговорам.

440 При цьому звільнення від кримінальної відповідальності варто відрізнити від суміжних кримінально-правових та кримінальних процесуальних інститутів. Так, наприклад, як воно розмежовується зі звільненням від покарання? Звільнення від кримінальної відповідальності є більш широким поняттям і охоплює звільнення і від покарання. Але у тих випадках, коли щодо особи ухвалено обвинувальний вирок, її вже притягнуто до кримінальної відповідальності, тому може йтися лише про звільнення від покарання.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99. *Вісник Конституційного Суду України*. 1999. № 5. С. 7–13.

Окрім того, звільнення від кримінальної відповідальності⁴⁴¹ необхідно відрізнити від кримінального провадження на підставі угод. Хоча окремі прояви цих інститутів співпадають (наприклад, визнання вини та обов'язки щодо співпраці стосовно угоди про визнання винуватості та дійового каяття; примирення винного з потерпілим та відшкодування заподіяної шкоди щодо угоди про примирення та звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим), вони є різними. З цього приводу Верховний Суд наголосив на тому, що за загальним правилом, у випадку наявності підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, з огляду на те, що інститут угод у кримінальному провадженні, як і інститут призначення покарання у тому числі з урахуванням його особливостей у випадку затвердження угоди (ч. 5 ст. 65 КК України) ніяк (як в матеріальному, так і в процесуальному аспектах) не кореспондуються з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності, є взаємовиключними та потребують розмежування, суд має згідно з п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК України відмовити у затвердженні угоди та звільнити особу від кримінальної відповідальності¹. Зокрема, відрізняються: 1) сфера застосування цих інститутів (сфера звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям та примиренням є вужчою за колом кримінальних правопорушень); 2) підстави їх застосування; 3) процесуальний порядок реалізації; 4) оформлення результату (звільнення від кримінальної відповідальності тягне за собою закриття кримінального провадження ухвалою суду, а затвердження угоди – ухвалення обвинувального вироку); 5) правові наслідки (у першому випадку особа звільняється від кримінальної

¹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 439/1344/17 від 16 жовтня 2018 р. URL : https://protocol.ua/ru/institut_ugod_u_kriminalnomu_provadzenni_godnim_chinom/

відповідальності, а у другому – отримує узгоджене покарання тощо).

442 Водночас варто зауважити, що в перспективі можливою є інкорпорація інституту звільнення від кримінальної відповідальності до інституту угод. Це пов'язано, зокрема, з тим, що проект нового Кримінального кодексу України, що готується Робочою групою з питань розвитку кримінального права¹, взагалі не передбачає інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Тому, у разі прийняття цього проекту, інститут звільнення від кримінальної відповідальності у кримінальному праві буде ліквідовано, проте окремі його різновиди, ймовірно, будуть застосовуватися на практиці при визначенні доцільності укладення угод у кримінальному провадженні.

443 В українському законодавстві відсутнє визначення звільнення особи від кримінальної відповідальності. Разом з тим, воно вироблене судовою практикою. Так, згідно з п. 1 Постанови Пленуму ВСУ № 12 звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, передбачених Кримінальним кодексом обмежень її прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснюється у випадках, передбачених КК України, в порядку, встановленому КПК України².

444 Оскільки звільнення особи від кримінальної відповідальності – це міжгалузевий інститут, його поняття охоплює кримінально-правові та кримінальні процесуальні ознаки. Так, у

¹ Текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на вересень 2022. URL : <https://newcriminalcode.org.ua>

² Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>

кримінально-правовому сенсі звільнення від кримінальної відповідальності характеризується такими ознаками:

- 1) застосовується лише у випадках, передбачених КК України, що стосуються зниження суспільної небезпечності кримінально протиправного діяння чи особи, яка його вчинила;
- 2) не відбувається державний осуд особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (обвинувальний вирок суду не виноситься);
- 3) до винного не застосовується покарання;
- 4) через відсутність обвинувального вироку звільнена від кримінальної відповідальності особа вважається такою, що не має судимості¹.

У кримінальному процесуальному сенсі звільнення особи від кримінальної відповідальності характеризується такими ознаками: 445

- 1) застосовується лише до підозрюваного (обвинуваченого) та за його згодою;
- 2) має особливий порядок (що детальніше розглядатиметься у наступному підрозділі);
- 3) здійснюється судом за обов'язкової участі прокурора, підозрюваного (обвинуваченого), а в деяких випадках – потерпілого;
- 4) передбачає закриття кримінального провадження².

¹ Узагальнення судової практики місцевих судів м. Харкова і Харківської області щодо розгляду кримінальних справ у випадках звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від кримінального покарання за період 2011–2012 рр. URL : http://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/criminal6/

² **Лапкін А. В.** Участь прокурора в кримінальному провадженні зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 3 (71). С. 140.

446 З урахуванням викладеного, **звільнення особи від кримінальної відповідальності можна визначити як здійснювану судом у особливому процесуальному порядку офіційну відмову держави від засудження та покарання особи, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, що застосовується за наявності підстав, передбачених КК України, шляхом закриття кримінального провадження.**

447 Хоча процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності, що визначається КПК України, є єдиним, підстави та умови його застосування, регламентовані КК України, значно відрізняються, що дає змогу поділити звільнення особи від кримінальної відповідальності на певні види. Так, загальноприйнятим є виокремлення загальних та спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності.

448 **Загальні види** звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачені Загальною частиною КК України і застосовуються у будь-якому кримінальному провадженні, що відповідає визначеним умовам. До них відносять насамперед ті види звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачені Розділом IX Кримінального кодексу, а саме: 1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); 2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України); 3) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України); 4) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України); 5) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України).

449 До загальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності також зараховують: 1) добровільну відмову

при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК України); 2) добровільну відмову співучасників (ст. 31 КК України); 3) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України); 4) звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітньої особи у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 2 ст. 106 КК України)¹. Аналогом звільнення особи від кримінальної відповідальності, що застосовується до юридичних осіб, є звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-5 КК України). Хоча відповідні статті й містяться в інших, ніж Розділ IX, структурних частинах КК України, вони також мають загальний характер і передбачають ситуації звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності застосовуються лише за наявності умов, закріплених у конкретних статтях Особливої частини КК України стосовно окремих складів кримінальних правопорушень, зокрема у ч. 5 ст. 110-2, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 6 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447. Як правило, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачаються щодо кримінальних правопорушень, які мають значну суспільну небезпечність, латентний характер, складність у викритті та доказуванні. Наприклад, згідно із ч. 2 ст. 111 КК України звільняється від кримінальної відповідальності за державну зраду громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. С. 64.

не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання. Відповідно до ч. 3 ст. 263 КК України особа звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої.

451 Фактично, закріплені в Особливій частині КК України спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності є уточненням загальних підстав стосовно конкретних складів кримінальних правопорушень (передусім, дійового каяття), тому в межах цього підрозділу ми зосередимо увагу саме на загальних видах звільнення від кримінальної відповідальності.

452 Залежно від обов'язковості застосування тієї чи іншої підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності вони поділяються на дискреційні (факультативні, диспозитивні) та імперативні (обов'язкові).

453 **Дискреційні види** звільнення особи від кримінальної відповідальності наявні у випадках, коли суд може, але не зобов'язаний, прийняти відповідне рішення за наявності передбачених законом підстав. Щодо цих видів звільнення законодавець вказує, що особа «може бути звільнена від кримінальної відповідальності». До таких факультативних видів належать: звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею на поруки (ст. 47 КК України), звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовця із застосуванням до нього заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України (ч. 4 ст. 401 КК України). В таких

випадках для звільнення особи від кримінальної відповідальності недостатньо лише встановлення підстав та умов такого звільнення, передбачених законом. Натомість рішення про те, звільняти чи ні особу від кримінальної відповідальності, суд приймає, виходячи із обставин кримінального провадження, особи підозрюваного (обвинуваченого) та інших умов, керуючись власним переконанням (розсудом), внаслідок чого ці підстави й іменуються дискреційними.

Імперативні види звільнення особи від кримінальної відповідальності передбачають однозначний і безальтернативний обов'язок суду звільнити особу від кримінальної відповідальності за наявності відповідних підстав, оскільки щодо них у відповідних статтях КК України безальтернативно вказується що особа «звільняється від кримінальної відповідальності». В таких випадках суд діє незалежно від свого розсуду, і не може відмовити у звільненні особи від кримінальної відповідальності за власним переконанням. До імперативних належать всі інші, крім зазначених вище, види звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності поділяється на певні види також залежно від характеру підстави для цього. Так, згідно із п. 2 Постанови Пленуму ВСУ № 12, підставою звільнення від кримінальної відповідальності може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує (дійове каяття, примирення винного з потерпілим, припинення злочинної діяльності та добровільне повідомлення про вчинене тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строків давності)¹. Відповідно,

¹ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>

можна виокремити суб'єктивні та об'єктивні підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

456 **Суб'єктивні підстави** пов'язуються із певною позитивною посткримінальною поведінкою підозрюваного, обвинуваченого. Це свідоме, цілеспрямоване вчинення особою певних позитивних дій, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків кримінального правопорушення (щире каяття, добровільне повідомлення про кримінальне правопорушення, сприяння його розкриттю, відшкодування заподіяної шкоди тощо) або утримання від вчинення певних негативних дій (ухилення від заходів виховного характеру, порушення громадського порядку тощо). До суб'єктивних належить переважна більшість підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності: дійове каяття (ст. 45 КК України), примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК України), передача особи на поруки (ст. 47 КК України), звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України), спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

457 **Об'єктивні підстави** звільнення від кримінальної відповідальності не залежать від поведінки особи та її ставлення до кримінального правопорушення, а ґрунтуються на певних подіях або явищах об'єктивної дійсності, на які особа ніяк не впливає. До об'єктивних підстав звільнення від кримінальної відповідальності належать: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України); звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-5 КК України). Наприклад, зміна обстановки означає, що вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність або

ця особа перестала бути суспільно небезпечною, що не залежить від посткримінальної поведінки цієї особи. Строки давності, зі спливом яких пов'язується необхідність звільнення особи від кримінальної відповідальності, також мають об'єктивний характер і не залежать від волі чи поведінки правопорушника.

Звільнення від кримінальної відповідальності можна 458 поділити на види також залежно від наслідків прийняття такого рішення. В певних випадках воно передбачає покладення на особу певних зобов'язань, невиконання яких є підставою для перегляду відповідного рішення і притягнення її до кримінальної відповідальності на загальних підставах. Залежно від цього **звільнення від кримінальної відповідальності може бути безумовним та умовним.**

Безумовне звільнення від кримінальної відповідальності 459 передбачає остаточність і безповоротність закриття кримінального провадження, рішення про яке не може бути переглянуте залежно від наступної поведінки особи після набрання ним законної сили. Більшість видів звільнення особи від кримінальної відповідальності мають безумовний характер. Наприклад, не може бути переглянуте рішення про звільнення підозрюваного у зв'язку із примиренням з потерпілим у випадку, якщо після закриття кримінального провадження він не виконає взятих на себе зобов'язань із відшкодування потерпілому заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. Так само не передбачено скасування рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям чи зміною обстановки у разі наступного вчинення особою нових кримінальних правопорушень.

Умовне звільнення особи від кримінальної відпо- 460 відальності можливе у випадку, коли особа, щодо якої розглядається відповідне питання, бере на себе певні

зобов'язання, невиконання яких є підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності в загальному порядку. До таких різновидів звільнення від кримінальної відповідальності належать передача особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації (ст. 47 КК України) та звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК України). Наприклад, згідно із ст. 47 КК України, особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку. У разі порушення умов передачі на поруки особу притягають до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення. Неповнолітнього звільняють від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру на підставі ст. 97 КК України за умови, що він не ухилятиметься від застосування до нього відповідних заходів. У разі його ухилення від таких заходів, ці заходи скасовуються і неповнолітнього притягують до кримінальної відповідальності.

⁴⁶¹ Розглянемо окремі **підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності**, передбачені Розділом IX КК України.

⁴⁶² **Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям** передбачене ст. 45 КК України і належить до загальних, імперативних, суб'єктивних та безумовних. Воно може застосовуватися за одночасної наявності двох груп умов: 1) тих, що характеризують кримінальне правопорушення; 2) тих, що стосуються посткримінальної поведінки особи, яка його вчинила.

Перша з цих груп умов передбачає, що кримінальне ⁴⁶³ правопорушення: 1) вчинено вперше; 2) за ступенем тяжкості є: а) кримінальним проступком або б) необережним нетяжким злочином; 3) не належить до корупційних або пов'язаних з корупцією; 4) не належить до порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Згідно з позицією Верховного Суду, такою, яка вчинила ⁴⁶⁴ кримінальне правопорушення уперше, вважається особа, котра раніше не вчиняла кримінальних правопорушень або раніше вчинила кримінальне правопорушення, що вже втратило правове значення. Вчинення триваючого або продовжуваного кримінального правопорушення, двох або більше кримінальних правопорушень, які утворюють сукупність (за винятком реальної), не виключає застосування цієї підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 3 Постанови Пленуму ВСУ № 12).

Кримінальним проступком є передбачене КК України ⁴⁶⁵ діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (частини 2 і 4 ст. 12 КК України). Вина у вчиненні кримінального проступку у цьому випадку може бути як у формі умислу, так і необережності, а у вчиненні нетяжкого

злочину – тільки у формі необережності (як злочинної самовпевненості, так і злочинної недбалості).

466 Корупційними кримінальними правопорушеннями, відповідно до Примітки до ст. 45 КК України, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України, а кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 КК України. З огляду на підвищену суспільну небезпечність корупції особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності за відповідні кримінальні правопорушення.

467 Діяння, що становлять порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, передбачені ст. 286-1 КК України. З огляду на підвищену суспільну небезпечність цих діянь, а також значний суспільний резонанс, які вони викликають, щодо них встановлено виняток із підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

468 Посткримінальна поведінка підозрюваного, обвинуваченого має полягати в тому, що після вчинення кримінального правопорушення він: 1) щиро покався; 2) активно сприяв розкриттю кримінального правопорушення; 3) повністю відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду. Так, щире розкаяння характеризує суб'єктивне ставлення винної особи до вчиненого кримінального правопорушення, яке виявляється в тому, що вона визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажання виправити ситуацію, що склалася. При цьому щирість каяття стосується морально-психологічної оцінки винним кримінального

правопорушення, тому має виключно суб'єктивний характер, об'єктивно встановити який прокуророві й суду досить складно. Активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення полягає у наданні особою прокурору та органам досудового розслідування будь-якої допомоги в установленні невідомих їм обставин справи: явці з повинною, повідомленні обставин вчиненого, викритті співучасників, наданні доказів тощо. Повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу. Відсутність хоча б однієї із зазначених складових дійового каяття, на думку Верховного Суду, виключає звільнення особи від кримінальної відповідальності. Виняток можуть становити лише випадки вчинення кримінального правопорушення чи замаху на нього, внаслідок яких не заподіяно шкоду або не завдано збитки (п. 3 Постанови Пленуму ВСУ № 12).

Так, у справі № 349/1780/19 ОСОБА_1 обвинувачувалася ⁴⁶⁹ у вчиненні умисних дій, які виразились у грубому порушенні громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалися особливою зухвалістю, а саме безпричинно нанесла неповнолітньому ОСОБА_3 чотири удари куском металевого троса по спині, а також нанесла кілька ударів по вхідних дверях житлового будинку, спричинивши вм'ятини на поверхні металевих дверей та пошкодивши металевий замок. Суд встановив, що обвинувачена свою вину визнала повністю; у вчиненому щиро розкаюється, засуджує свою поведінку; з потерпілим помирилася та повністю відшкодувала заподіяні збитки, що підтверджено у судовому засіданні потерпілим

та його законним представником. На підставі клопотання про звільнення ОСОБИ_1 від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, заявленого її захисником, суд ухвалив звільнити ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України на підставі ст. 45 КК України, у зв'язку з дійовим каяттям, та закрити кримінальне провадження¹.

470 **Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим** передбачене ст. 46 КК України і належить до загальних, імперативних, суб'єктивних і безумовних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Умови його застосування також можна поділити на дві групи: 1) ті, що характеризують кримінальне правопорушення; 2) ті, що стосуються посткримінальної поведінки особи, яка його вчинила. Перша з цих груп умов аналогічна до тих, що застосовуються при дійовому каятті (див. вище): вчинення вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

471 Умови, що стосуються посткримінальної поведінки особи включають таке: 1) примирення підозрюваного, обвинуваченого з потерпілим; 2) відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Відповідно до ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути

¹ Ухвала Рогатинського районного суду Івано-Франківської області у справі № 349/1780/19 від 12.02.2020. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87533165>

фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»¹ діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Права й обов'язки потерпілого виникають в особи з ⁴⁷³ моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) Верховний Суд розглядає як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів (п. 4 Постанови Пленуму ВСУ № 12). Закон не передбачає, як сторони дійдуть до примирення і що лежить у його основі, головне, щоб воно було підтвержене перед судом та було добровільним. Зважаючи на такі особливості цієї підстави звільнення від кримінальної відповідальності, саме стосовно неї найбільш актуальним є застосування медіаційних процедур у кримінальному провадженні.

При цьому звільнення винної особи від кримінальної ⁴⁷³ відповідальності та закриття кримінального провадження у зв'язку з примиренням із потерпілим можливе тільки в разі відшкодування завданих збитків або усунення іншим способом заподіяної шкоди. Однак, на відміну від дійового каюття, законодавець не передбачає щодо цієї підстави вимогу повного відшкодування. Отже, відшкодування здійснюється на розсуд потерпілого: він може вимагати повного або навіть надмірного

¹ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лютого 2006 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

відшкодування, що є умовою досягнення примирення, або ж частково чи повністю пробачити винному заподіяну ним шкоду, обмежившись, наприклад, вибаченням тощо.

474 Так, у справі № 201/13307/19 ОСОБА_2 обвинувачувався у тому, що 26 жовтня 2019 року скоїв ДТП, що спричинило потерпілому ОСОБА_1 середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 286 КК України. Під час судового розгляду обвинувачений та потерпілий заявили клопотання про звільнення ОСОБИ_2 від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим. Виходячи з того, що ОСОБА_2 вперше притягається до кримінальної відповідальності, інкриміноване йому кримінальне правопорушення відповідно до ст. 12 КК України віднесено до категорії злочинів невеликої тяжкості, після вчинення злочину щиро покаявся і повністю відшкодував завданні ним збитки, суд ухвалив звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого з потерпілим на підставі ст. 46 КК України та закрити кримінальне провадження¹.

475 Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим варто відрізнити від укладення угод про примирення між потерпілим та обвинуваченим. Хоча їх об'єднує факт примирення, досягнення домовленостей з цього приводу та відшкодування завданої шкоди, ці інститути є різними і виключають одне одного. Оскільки звільнення від кримінальної відповідальності за цією підставою має вужчу сферу застосування, ніж стосовно укладення угод про примирення, і водночас є більш сприятливим для винного, оскільки він звільняється від кримінальної відповідальності,

¹ Ухвала Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області у справі № 201/13307/19 від 12.02.2020. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87528912>

а не отримує узгоджене покарання, то за одночасної наявності підстав для як затвердження угоди про примирення, так і для звільнення особи від кримінальної відповідальності суд зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки належить до загальних, дискреційних, суб'єктивних та умовних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Воно передбачено ст. 47 КК України. Умови його застосування поділяються на: 1) ті, що характеризують кримінальне правопорушення; 2) ті, що стосуються посткримінальної поведінки особи, яка його вчинила.

Перша з цих груп умов передбачає, що кримінальне правопорушення: 1) вчинено вперше; 2) за ступенем тяжкості є: а) кримінальним проступком або б) нетяжким злочином; 3) не належить до корупційних або пов'язаних з корупцією; 4) не належить до порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Отже, на відміну від дійового каяття та примирення, особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності із передачею її на поруки також за нетяжкий злочин, що є умисним.

Умови другої групи охоплюють таке: 1) особа щиро покаялася; 2) її було взято на поруки колективом підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням; 3) особа взяла на себе зобов'язання протягом року з дня передачі її на поруки: а) виправдати довіру колективу; б) не ухилятися від заходів виховного характеру; в) не порушувати громадського порядку. Перша з цих умов є аналогічною щирому каяттю як умові дійового каяття, і передбачає щире розкаяння особи, яке

свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку. Згідно з позицією Верховного Суду, особу, яка не визнала себе винною у вчиненні злочину, передавати на поруки не можна (п. 5 Постанови Пленуму ВСУ № 12).

479 Основною особливістю цієї підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності є те, що воно можливе лише за клопотанням колективу підприємства, установи чи організації, членом якого є особа, про передачу її на поруки. Таке клопотання являє собою письмове звернення колективу, прийняте на загальних зборах, до слідчого, прокурора або суду з мотивованим проханням звільнити члена їхнього колективу від кримінальної відповідальності за вчинений злочин з визначенням взаємних зобов'язань колективу і цієї особи протягом строку поруки. Отже, звільнити від кримінальної відповідальності на цій підставі можна лише особу, яка офіційно працює або навчається, тоді як непрацездатні, безробітні, самозайняті або працюючі за цивільно-правовими договорами особи не відповідають його умовам. За наявності зазначених вище обставин, а також належно оформленого клопотання суд вправі (але не зобов'язаний) звільнити особу від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу.

480 Передача особи на поруки передбачає взяття нею на себе відповідних зобов'язань позитивного та негативного характеру. Так, до зобов'язань позитивного характеру належить те, що особа повинна виправдати довіру колективу, а до негативних зобов'язань – не ухилятися від заходів виховного характеру та не порушувати громадського порядку. Тож, передача особи на поруки передбачає двосторонні зобов'язання колективу й винного: колектив зобов'язується взяти особу під контроль і здійснювати щодо неї заходи виховного характеру, а ця особа, зобов'язується виправдати довіру колективу своєю

законослухняною поведінкою та сумлінною працею, брати участь в усіх заходах виховного характеру колективу, дотримуватися правил поведінки в колективі, а також у побуті та громадських місцях тощо.

Так, у справі № 305/2194/19 по обвинуваченню ОСОБИ_1 ⁴⁸¹ у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України (незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення) трудовий колектив подав суду письмове клопотання про звільнення ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності, на підставі ст. 47 КК України та передачі його на поруки трудового колективу ДП «Рахівське ЛДГ». Клопотання обґрунтовано тим, що кримінальне правопорушення ОСОБА_1 вчинив вперше, воно відноситься до категорії середньої тяжкості, щиро розкався у вчиненому, позитивно характеризується по місцю роботи, у зв'язку з чим трудовий колектив ДП «Рахівське ЛДГ» просить передати його на поруки, а кримінальне провадження про обвинувачення ОСОБА_1 за ч. 2 ст. 240 КК України, закрити. В судовому засіданні обвинувачений ОСОБА_1 клопотання трудового колективу ДП «Рахівське ЛДГ» про його звільнення від кримінальної відповідальності підтримав. Суд ухвалив ОСОБУ_1 від кримінальної відповідальності звільнити у зв'язку з передачею його на поруки трудовому колективу ДП «Рахівського ЛДГ», якщо він протягом року з дня передачі на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку¹.

Вказані зобов'язання діють протягом року з дня набрання ⁴⁸² ухвалою суду про закриття кримінального провадження з цієї підстави законної сили. Кримінально-правовим наслідком

¹ Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області у справі № 305/2194/19 від 05.02.2020. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87378409>

виконання особою умов передачі на поруки є остаточне звільнення її від кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення після закінчення зазначеного строку (без ухвалення судового рішення). Оскільки відповідні зобов'язання реалізуються вже після закриття кримінального провадження, існує необхідність забезпечення гарантій їх додержання, які зумовлюють можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за їх невиконання.

483 Зокрема, про те, що особа не виправдала довіру колективу, свідчать: систематичне або грубе порушення нею правил внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації; невиконання зобов'язань щодо своєї поведінки, взятих на загальних зборах колективу; вчинення нового кримінального чи іншого правопорушення тощо. Ухилення особи від заходів виховного характеру полягає в її намаганні уникнути виховного впливу колективу, залишенні з цією метою місця роботи або навчання та ін. Порушення громадського порядку – це вчинення особою проступку (наприклад, із числа передбачених статтями 173, 173-1, 174, 178, 179, 181, 181-1, 182, 183 КупАП), за який на неї накладено адміністративне стягнення.

484 Процедура вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності внаслідок відмови від поручительства передбачена у ст. 289 КПК України. Згідно з нею, якщо протягом року з дня передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації вона не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від заходів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, загальні збори відповідного колективу можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взяту ними на поруки особу. Відповідне рішення направляється до суду, який прийняв рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, суд скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судові провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки належить до загальних, дискреційних, об'єктивних та безумовних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Воно передбачено ст. 48 КК України. Розглядаючи умови його застосування, варто зазначити, що вони є тотожними передачі особи на поруки, а саме: вперше вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. ⁴⁸⁵

Хоча, як об'єктивний вид звільнення від кримінальної відповідальності, зміна обстановки не пов'язана із посткримінальною поведінкою особи, вона може бути застосована за наявності на час кримінального провадження одного із таких наслідків: 1) вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність або 2) ця особа перестала бути суспільно небезпечною. Верховний Суд зазначає, що при цьому треба розрізняти зміну обстановки в широкому розумінні, тобто соціальних, економічних, політичних, духовних, міжнаціональних, воєнних, міжнародних, природних, організаційних, виробничих та інших процесів у масштабах ⁴⁸⁶

країни, регіону, області, міста, району, підприємства, установи, організації, та у вузькому, – тобто об'єктивних (зовнішніх) умов життя, в яких перебувала особа на час вчинення кримінального правопорушення та які значною мірою позначались на її суспільній небезпечності. Для застосування вказаної підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності необхідно встановити, що після вчинення певного кримінального правопорушення обстановка змінилася так, що вчинене діяння вже не є суспільно небезпечним. Особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливають вчинення нею нового кримінального правопорушення (п. 7 Постанови Пленуму ВСУ № 12). Наприклад, це зміна місця роботи або місця проживання, кола спілкування, лікування від алкогольної або наркотичної залежності, тяжка хвороба або інвалідність та ін.

⁴⁸⁷ Наприклад, у справі № 477/1358/19 по обвинуваченню ОСОБИ_1 у вчиненні злочину, передбаченого ст. 335 КК України за фактом ухилення від призову на військову службу, прокурор заявив клопотання про звільнення обвинуваченого ОСОБА_1 від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. Своє клопотання прокурор обґрунтував тим, що 30.05.2019 до Жовтневого районного суду Миколаївської області був скерований обвинувальний акт у кримінальному провадженні щодо ОСОБА_1. Разом з тим, згідно з витягом з наказу № 25 від 31.05.2019 року обвинувачений був призваний на військову службу та йому присвоєне військове звання солдат. Крім цього, згідно з витягом з наказу № 124 від 31.05.2019 його зараховано до особового складу військової частини 3039. Раніше обвинувачений до кримінальної відповідальності не притягувався, а тому відповідно до ст. 48 КК України його може бути звільнено від кримінальної відповідальності,

оскільки обвинувачений перестав бути суспільно небезпечним внаслідок зміни обстановки. Суд ухвалив звільнити ОСОБУ_1 від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки та закрити кримінальне провадження¹.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності ⁴⁸⁸ є загальною, імперативною, об'єктивною і безумовною підставою, яка передбачена ст. 49 КК України. Умови її реалізації суттєво відрізняються від інших видів звільнення від кримінальної відповідальності. Так, вона застосовується до будь-якого кримінального правопорушення, за винятком злочинів: проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109-114-2 КК України; катування, передбаченого ч. 3 ст. 127 КК України; проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437-439 і ч. 1 ст. 442 КК України. Щодо особливо тяжкого злочину, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, питання застосування до особи давності вирішує суд, тобто має дискреційний характер. Однак у цьому випадку, якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і заміняється позбавленням волі на певний строк (ч. 4 ст. 49 КК України).

Стосовно усіх інших складів злочинів давність застосовується ⁴⁸⁹ імперативно, проте її строки диференціюються залежно від ступеню тяжкості злочину (в деяких випадках також залежно від виду покарання за нього). Так, згідно зі ст. 49 КК України, строки давності становлять: 1) два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі; 2) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання

¹ Ухвала Жовтневого районного суду Миколаївської області у справі № 477/1358/19 від 12.02.2020. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87538293>

у вигляді обмеження або позбавлення волі; 3) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості; 4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; 5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

490 Обчислення строків давності відбувається з дня вчинення кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили. Виняток становить вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтями 151-2-156-1, 301-1-303 КК України, стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи, у випадку якого обчислення строків давності розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття (ч. 6 ст. 49 КК України).

491 При цьому законодавець передбачає обставини, що перешкоджають перебігу строків давності, якими є: 1) ухилення особи від досудового розслідування або суду (ч. 2 ст. 49 КК України); 2) вчинення нового злочину, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років (ч. 3 ст. 49 КК України). У першому випадку особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна бути відомою органам слідства або суду, тобто йдеться про підозрюваного, обвинуваченого, місцезнаходження якого невідоме та який у зв'язку із цим оголошений у розшук. У такому випадку перебіг строків давності зупиняється, і відновлюється із дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, тобто час, протягом якого особа ухилялася від слідства чи суду не включається до строків давності. У будь-якому випадку, незважаючи на ухилення від слідства чи суду, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років, а з часу вчинення кримінального проступку – п'ять років.

492 У випадку вчинення особою до закінчення строків давності нового злочину, за винятком нетяжкого злочину, за який

передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, перебіг давності переривається. Його обчислення в цьому разі починається заново з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин. Це вимагає від суду встановлення того, що особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності за цією підставою, не вчиняла нових злочинів протягом строків давності. Разом з тим, ураховуючи, що від кримінальної відповідальності у зв'язку зі спливом строків давності може бути звільнено невстановлену особу, ця вимога закону в низці випадків ігнорують.

Так, у справі № 264/472/20 прокурор звернувся до ⁴⁹³ суду з клопотанням про звільнення невстановленої особи від кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 190 КК України, у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до відповідальності. Зважаючи на те, що строк давності притягнення до кримінальної відповідальності у цьому провадженні закінчився, а особу правопорушника не встановлено, суд ухвалив закрити кримінальне провадження у зв'язку з невстановленням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення та закінченням строку давності притягнення до кримінальної відповідальності¹.

Скорочені строки давності встановлюються для звільнення ⁴⁹⁴ від кримінальної відповідальності неповнолітніх, а саме: 1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку; 2) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину; 3) сім років – у разі вчинення тяжкого злочину; 4) десять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину (ст. 106 КК України).

¹ Ухвала Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області у справі № 264/472/20 від 12.02.2020. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87531778>

495 Строки давності застосовуються також щодо звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-5 КК України), якщо з дня вчинення її уповноваженою особою будь-якого кримінального правопорушення, зазначеного у статті 96-3 КК України, і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки: 1) три роки – у разі вчинення кримінального проступку; 2) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину; 3) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; 4) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

496 Встановлення строків давності як підстави звільнення від кримінальної відповідальності зумовлено втратою кримінальним правопорушенням суспільної небезпечності після спливу значного часу з дня його вчинення, а також тим, що особа не може все життя знаходитися під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності, якщо з тих чи інших причин, що від неї безпосередньо не залежать, цього не здійснено своєчасно. Крім того, через тривалий час забезпечити притягнення особи до кримінальної відповідальності належною доказовою базою стає все складніше через втрату речових доказів, погіршення пам'яті свідків та ін. Отже, зі спливом відповідних строків кримінальне правопорушення офіційно піддається забуттю, а особа, яка його вчинила – звільняється від кримінальної відповідальності.

❖ *Для вирішення кейсу необхідно виходити із необхідності розмежування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та угод у кримінальному провадженні. У цій ситуації наявні всі підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям: кримінальне правопорушення вчинено вперше, це є кримінальний проступок, який не відноситься до корупційних чи пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, а також порушень*

правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Окрім того, особа щиро покалася, активно сприяла у розкритті кримінального правопорушення та повністю відшкодувала заподіяну нею шкоду. Укладення угоди не перешкоджає звільненню особи від кримінальної відповідальності за наявності підстав для цього. Згідно з позицією Верховного Суду, викладеній у постанові Касаційного кримінального суду у справі № 439/1344/17 від 16 жовтня 2018 р., звільнення особи від кримінальної відповідальності має пріоритет перед затвердженням угоди. Водночас, угоду про визнання винуватості не може бути укладено, якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти цього. Крім того, дійове каяття належить до імперативних підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, яку суд зобов'язаний застосувати за наявності підстав для цього. Зважаючи на це, суд має ухвалити рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням ОСОБИ_1 від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте правову природу і значення звільнення особи від кримінальної відповідальності.
2. Чим звільнення особи від кримінальної відповідальності відрізняється від звільнення від кримінального покарання та інституту угод у кримінальному провадженні?
3. Наведіть визначення поняття «звільнення від кримінальної відповідальності» та його характерні ознаки.
4. Які існують види звільнення особи від кримінальної відповідальності та які критерії їх розмежування?
5. Охарактеризуйте дійове каяття як підставу звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Розділ 4 • Кримінальне провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності

6. Розкрийте умови звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим.
7. За яких умов особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності із передачею її на поруки?
8. В чому полягає зміна обстановки як підстава для звільнення особи від кримінальної відповідальності?
9. Розкрийте підставу та умови звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

4.2. Порядок кримінального провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності

До суду надійшло клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її примиренням із потерпілим (ст. 46 КК України). В суді прокурор повідомив, що підозрюваний щиро розкався, активно сприяв досудовому розслідуванню та повністю відшкодував майнову шкоду, яку було завдано потерпілому. Потерпілий заперечував проти звільнення від відповідальності, адже підозрюваний так і не приніс йому публічних вибачень, а тому примирення між ним та підозрюваним не відбулось. Сторона захисту наполягала на задоволенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, надаючи докази повного відшкодування майнової шкоди потерпілому.

Яке рішення повинен ухвалити суд?

Порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності регулюється § 2 Глави 24 КПК України. Сама процедура звільнення особи від кримінальної відповідальності має пройти декілька етапів: а) попереднє притягнення особи як підозрюваного та роз'яснення суті обвинувачення; б) роз'яснення прав підозрюваного, передбачених КПК України, зокрема роз'яснення суті правових наслідків рішення, яке приймається, право заперечувати проти закриття кримінального провадження за цією обставиною та ознайомлюватися зі всіма матеріалами провадження, про що складається відповідний протокол; в) отримання письмової згоди особи на звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 286, ч. 1 ст. 287 КПК України); г) складання прокурором мотивованого клопотання до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; д) ознайомлення

підозрюваного, його захисника, потерпілого або його представника з клопотанням та з'ясування думки потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 286 КПК України); е) ознайомлення з усіма матеріалами кримінального провадження, якщо на те є вимога підозрюваного, потерпілого; є) розгляд клопотання прокурора судом в судовому засіданні; ж) винесення судом ухвали про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності¹.

⁴⁹⁸ Відповідно до ст. 285 КПК України, особі, яку підозрюють, обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у разі здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення. Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено суть підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

⁴⁹⁹ Перед тим, як виконувати будь-які передбачені чинним КПК України процесуальні дії, прокурор повинен перевірити матеріали провадження, які надійшли до нього для звільнення особи від кримінальної відповідальності. КПК України зобов'язує прокурора «встановити... підстави звільнення від кримінальної

¹ Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.

відповідальності». Отже, перш за все прокурор повинен перевірити повноту та всебічність проведеного досудового розслідування, проаналізувати усі докази, наявні у провадженні, перевірити форму та порядок їх закріплення з метою дотримання вимог чинного законодавства. Встановивши, що слідчий не зібрав необхідну сукупність доказів для винесення рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, прокурор повинен повернути кримінальне провадження відповідному слідчому з вказівками, які ще процесуальні дії треба провести та які ще докази необхідно отримати.

Залежно від обставин, за наявності яких передбачається 500 звільнення особи від кримінальної відповідальності, можна визначити **декілька локальних предметів доказування як підстав звільнення від кримінальної відповідальності**. Так, наприклад, у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям має бути доведено три підстави: щире каяття, активне сприяння розслідуванню правопорушення та повне відшкодування збитків або усунення шкоди.

Чинний КПК України не вимагає, щоб особа, яка розкаюється 501 у вчиненні кримінального правопорушення, з'явилася з повинною до правоохоронного органу, тобто щире каяття може проявлятися вже після того, як місцезнаходження особи стало відомим. Тому затримання особи, яка була у розшуку, не є підставою для відмови у звільненні від кримінальної відповідальності. При цьому з'явлення з повинною значно підвищує шанси винної особи уникнути кримінального покарання. У разі звернення особи до правоохоронного органу з повідомленням про вчинення нею кримінального правопорушення уповноважена посадова особа повинна скласти протокол, який в подальшому долучається до матеріалів кримінального провадження. Також, окрім усного, з'явлення

з повинною може мати і письмову форму. В такому випадку особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, складає заяву довільної форми із зазначенням власного прізвища, імені, по батькові, адреси проживання, іншої контактної інформації та викладенням стислого змісту самої події правопорушення. В кінці такої заяви особа ставить власний підпис та дату, коли ця заява була складена. В подальшому така заява також повинна бути долучена до матеріалів кримінального провадження як доказ дійового каяття.

502 Щире каяття проявляється в тому, що особа визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажає виправити ситуацію, яка сталася. Всі перелічені складові щирого каяття є виключно суб'єктивними, і, відповідно, не можуть бути встановлені доказами, які не стосуються самої особи підозрюваного. В такому випадку основним джерелом доказу, який свідчить про визнання особою своєї провини, є відповідний протокол допиту. Під час такого допиту підозрюваний повинен визнати себе винуватим у вчиненні правопорушення та щиро розкаятись.

503 Сприяття розкриттю кримінального правопорушення означає, що особа своїми діями надає активну допомогу правоохоронним органам з виявлення знарядь вчинення кримінального правопорушення, слідів та предметів злочину; у виявленні, затриманні та викритті співучасників; у проведенні слідчих дій; у встановленні усіх фактичних обставин, які мають відношення до відповідного провадження; у з'ясуванні причин та умов кримінального правопорушення. Активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення висуває перед підозрюваним одразу дві вимоги. По-перше, таке сприяння повинно бути добровільним. По-друге, така поведінка повинна бути наслідком ініціативи самого підозрюваного.

504 Відшкодування збитків або усунення шкоди проявляється у наданні підозрюваним (або іншою особою) коштів на

лікування потерпілого, ремонт або придбання пошкодженого/зруйнованого майна, утримання непрацездатних осіб померлого тощо. Також таке відшкодування може проявлятися у принесенні публічного вибачення, наданні відповідною особою послуг, нематеріальної допомоги, результати якої повністю відшкодовують завдані збитки. Підтвердженням відшкодування можуть бути чеки, квитанції, інші документи, які підтверджують надання винною особою коштів, послуг з метою усунення шкоди. Такі документи долучаються до матеріалів кримінального провадження. Також до джерел доказів, які підтверджують усунення шкоди, можна віднести протокол допиту потерпілого (чи окрему заяву), в якому особа повідомляє, що винний надав кошти на відшкодування збитків у повному обсязі чи усунув шкоду іншим способом.

Підставами звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є сам факт примирення та відшкодування збитків і усунення шкоди. Примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів. Таке примирення повинно бути результатом вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором та з яких мотивів. Тому уповноважена особа в кожному випадку повинна перевірити, що згода потерпілого на примирення не була отримана під примусом, внаслідок залякування чи погроз.

Примирення може мати різні форми. Наприклад, потерпілий та підозрюваний можуть скласти письмовий документ, який підтверджує факт примирення між цими суб'єктами та відшкодування шкоди. В такому документі повинні міститися

дані про осіб, які його склали (прізвище, ім'я, по батькові, адреса проживання тощо), відомості про кримінальне правопорушення, яке вчинила винувата особа, умови, які повинен виконати (або вже виконав) підозрюваний з метою відшкодування шкоди, сам факт добровільного примирення, викладений у чіткій формі, підписи та дата складання цього документа. Такий документ має бути наданий слідчому або прокурору, які матимуть можливість перевірити ті відомості, що в ньому зазначені, з'ясувати думку потерпілого та підозрюваного і тільки після цього долучити його як доказ примирення.

507 Крім того, підозрюваний та потерпілий можуть усно повідомити слідчого або прокурора про примирення. КПК України в такому випадку не зобов'язує складати будь-які документи, адже думка потерпілого та позиція підозрюваного щодо звільнення від кримінальної відповідальності (в тому числі і щодо примирення) має бути окремо встановлена прокурором та внесена до клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того, суд під час розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності повинен додатково встановити ставлення підозрюваного та потерпілого щодо звільнення від кримінальної відповідальності. Проте навіть за таких умов слідчому або прокурору ще до складання клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності бажано запропонувати підозрюваному та потерпілому скласти спільний документ, який має підтвердити факт примирення. Такий документ має додатково гарантувати, що жодна зі сторін не зможе зловживати своїми правами при звільненні підозрюваного від кримінальної відповідальності.

508 **Підставою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки** є клопотання підприємства, установи чи організації. Таке клопотання приймається на загальних зборах відповідної юридичної установи, які повинні

бути проведені відповідно до чинного трудового законодавства та правил внутрішнього розпорядку. Збори мають бути проведені за необхідної кількості працівників, а рішення щодо взяття особи на поруки повинно бути прийняте простою більшістю голосів. У випадку позитивного голосування таке рішення повинно бути оформлене на офіційному бланку підприємства, установи чи організації (якщо є) із зазначенням повної назви юридичної особи, її адреси, суті прийнятого рішення та скріплене печаткою і підписом уповноваженої особи. В подальшому такий документ передається слідчому або прокурору, які долучають його до матеріалів кримінального провадження.

У випадку **звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміненням обстановки** слідчий повинен довести, що обстановка навколо кримінального правопорушення або самої особи правопорушника змінилася настільки, що вони втратили суспільну небезпеку. В цьому випадку необхідно встановити, що після вчинення певного кримінального правопорушення обстановка змінилася так, що вчинене діяння вже не є суспільно небезпечним. Особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливляють вчинення нею нового злочину.

У разі **звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі закінченням строків давності** слідчий або прокурор мають переконатися, що минули строки, передбачені ст. 49 КК України з дня вчинення особою злочину до набрання вироком законної сили, і така особа не ухилялася від слідства або суду та не вчинила нового злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого¹.

¹ Детальніше див.: **Торбас О. О.** *Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України* : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. С. 62.

511 Згідно зі ст. 286 КПК України прокурор, встановивши підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного, складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду. Проте перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

512 Виконавши всі необхідні процесуальні дії та переконавшись, що підозрюваний не заперечує проти звільнення від кримінальної відповідальності, прокурор складає відповідне клопотання, яке має відповідати вимогам ст. 287 КПК України. З урахуванням вимог цього положення КПК України та практики складання клопотань, **клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності повинно складатися з вступної, мотивувальної та резолютивної частин.** У вступній частині клопотання прокурор зазначає найменування кримінального провадження та реєстраційний номер і дату внесення до ЄРДР, анкетні відомості підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство), а також дату та місце складання відповідного клопотання.

513 Мотивувальна частина складається з викладення фактичних обставин кримінального правопорушення та його правової кваліфікації із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри, розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомостей про її відшкодування, доказів, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення, наявності обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, а також відомостей про озна-

йомлення з клопотанням потерпілого та його думки щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

У резолютивній частині прокурор, керуючись вищевикладеним, звертається до суду з проханням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. 514

В кінці клопотання вказують додатки-матеріали, які будуть направлені до суду разом з клопотанням, зазначають дату та місце його складання, після чого відповідне клопотання підписує прокурор. Також у КПК України вказано, що до клопотання прокурора обов'язково повинна додаватися письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності. Така згода обов'язково повинно мати письмову форму, проте інших вимог чинне кримінальне процесуальне законодавство не висуває. Очевидно, що такий документ може мати форму письмової заяви з боку особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, на ім'я прокурора про те, що суть підозри, підстава звільнення і право заперечувати їй роз'яснено, і вона не заперечує проти такого звільнення. Також можливе складання протоколу на виконання вимог відповідних положень ст. 286 та 287 КПК України, в якому підозрюваний підписав би відмову від заперечення проти його звільнення від кримінальної відповідальності. У подальшому такий документ може додаватися до клопотання та передаватися до суду. 515

Розгляд клопотання прокурора здійснюється у судовому засіданні за участю сторін кримінального провадження та потерпілого в загальному порядку, передбаченому КПК України, із особливостями, визначеними в ст. 288 КПК України. Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, 516

обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. У разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду. **Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржена в апеляційному порядку.**

517 Якщо протягом року з дня передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації вона не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від заходів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, загальні збори відповідного колективу можуть прийняти рішення про відмову від поручительства за взяту ними на поруки особу. Відповідне рішення направляють до суду, який прийняв рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому ст. 288 КПК України. Переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, суд своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про

звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

***Розв'язання кейсу:** суд повинен відмовити у задоволенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Хоча відшкодування шкоди потерпілому є однією з умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням, потерпілий повинен підтвердити сам факт примирення, а не лише відшкодування шкоди. Відповідно до Постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 № 12, примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти як акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів. Факт відшкодування шкоди може бути врахований судом у подальшому як обставина, що пом'якшує покарання, проте одне лише відшкодування шкоди не вказує на факт примирення підозрюваного з потерпілим.*

Запитання для самоконтролю

1. Яким нормативно-правовим актом регулюється порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності?
2. Які відомості зазначають у клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності?
3. Хто може звернутися з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності під час судового розгляду?
4. Яке рішення повинен прийняти суду разі визнання необґрунтованості клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності?
5. З яких елементів складається процедура звільнення особи від кримінальної відповідальності?

4.3. Забезпечення прав учасників кримінального провадження при звільненні від кримінальної відповідальності

518 Кримінальна процесуальна діяльність на всіх стадіях кримінального провадження повинна відповідати загальним умовам, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Відповідно, права підозрюваного та потерпілого, які передбачені ст. ст. 42, 55, 56 КПК України також мають дотримуватися і при здійсненні провадження щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Водночас специфіка процедури звільнення від кримінальної відповідальності також встановлює певні особливості у процесуальному статусі учасників кримінального провадження, що обов'язково має бути враховано особами, які ведуть провадження.

519 З аналізу положень § 2 Глави 24 КПК України можна зробити висновок, що **в кримінальному провадженні щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності підозрюваний (обвинувачений) володіє наступними правами:**

520 *1) заявляти клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.*

Відповідно до ст. 220 КПК України, клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про виконання будь-яких процесуальних дій та у випадках, установлених КПК України, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних

підстав. Про результати розгляду клопотання повідомляють особу, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова, копію якої вручають особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилають їй.

КПК України не конкретизує, які саме клопотання можуть 521
бути подані до слідчого або прокурора, надаючи можливість учасникам кримінального провадження звертатися з клопотаннями щодо максимально широкого кола питань, в тому числі і про звільнення від кримінальної відповідальності, яке має бути розглянуте не пізніше трьох днів з моменту його подання. У випадку порушення строків розгляду такого клопотання зацікавлена особа має право оскаржити бездіяльність слідчого або прокурора до слідчого судді в порядку Глави 26 КПК України.

Відповідно до ч. 4 ст. 286 КПК України, якщо під час здійснення 522
судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання. У цьому випадку необхідно звернути увагу одразу на дві особливості щодо подання клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. По-перше, законодавець наголошує, що з таким клопотанням можуть звертатися сторони. Тобто **подати клопотання до суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності під час досудового розслідування має право лише прокурор, а під час судового розгляду таким правом наділений як прокурор, так і сторона захисту.**

По-друге, законодавець не встановлює чітких часових 523
меж, протягом яких таке клопотання може бути подане, обмежившись лише формулюванням «під час здійснення судового провадження». Відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК

України, судове провадження – це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами. При цьому звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише тоді, коли вирок ще не набрав законної сили, тобто під час розгляду кримінального провадження в суді першої та апеляційної інстанції. Тож, **клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути подане під час підготовчого судового засідання, судового провадження в суді першої або апеляційної інстанції в будь-який момент судового розгляду до видалення суду до нарадчої кімнати для ухвалення рішення по суті обвинувачення.**

524

2) знати суть підозри чи обвинувачення.

КПК України не містить тлумачення поняття «суть підозри чи обвинувачення». Відповідно, необхідно користуватися положеннями, які стосуються змісту підозри чи обвинувачення. Так, повідомлення про підозру, крім інших, має містити відомості щодо змісту підозри, правової кваліфікації правопорушення та стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру. Обвинувальний акт, окрім інших, повинен містити виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (КК України) та формулювання обвинувачення. Саме ці відомості можна вважати суттю підозри чи обвинувачення.

Слідчий або прокурор повинні роз'яснити підозрюваному, в 525
якому саме кримінальному правопорушенні його підозрюють, які
обставини правопорушення були встановлені, а також повідомити
про правову кваліфікацію кримінального правопорушення з
обов'язковим уточненням санкції, яка передбачена за відповідне
кримінальне правопорушення. Таке роз'яснення відбувається
мовою, яка є зрозумілою для підозрюваного, а за необхідності –
із залученням перекладача. Після цього уповноважена особа
повинна з'ясувати, чи розуміє підозрюваний суть підозри чи
обвинувачення, та, за необхідності, повинен додатково пояснити
у формі, доступній для підозрюваного, всі незрозумілі аспекти
підозри чи обвинувачення.

*3) знати підставу звільнення від кримінальної відпові- 526
дальності та наслідки такого звільнення.*

До моменту складання клопотання про звільнення
від кримінальної відповідальності прокурор або слідчий
повинен роз'яснити підозрюваному підставу звільнення
від кримінальної відповідальності та наслідки такого
звільнення. Так, підозрюваному має бути повідомлено, за
якою саме статтею КК України його може бути звільнено від
кримінальної відповідальності, які існують додаткові умови
такого звільнення, які обов'язки можуть бути покладені на
підозрюваного (наприклад, відшкодування шкоди), фактичну
необхідність визнання своєї винуватості, а також чи є таке
звільнення правом або обов'язком суду. У випадку необхідності
уповноважена посадова особа повинна роз'яснити підставу та
наслідки звільнення від кримінальної відповідальності у формі,
доступній для підозрюваного.

4) ознайомитись з матеріалами досудового розслідування. 527

КПК України не містить чіткої вимоги щодо обов'язку слідчого
або прокурора надати підозрюваному доступ до матеріалів
досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо

звільнення особи від кримінальної відповідальності. Проте таке право впливає зі ст. 221 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відповідно, на етапі прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності надання доступу до матеріалів досудового розслідування фактично зашкодити такому розслідуванню вже не може. Крім того, підозрюваний, погоджуючись на звільнення від кримінальної відповідальності, фактично визнає свою винуватість, а тому сторона захисту до надання згоди підозрюваному на звільнення від кримінальної відповідальності має уважно ознайомитися з матеріалами досудового розслідування та оцінити зібрані докази в сукупності, а також оцінити перспективу подальшого досудового розслідування та судового розгляду.

528 Тож слідчий та прокурор з метою повного гарантування прав та законних інтересів підозрюваного зобов'язані до отримання згоди підозрюваного на звільнення від кримінальної відповідальності надати доступ до матеріалів досудового розслідування. У випадку ненадання такого доступу сторона захисту може звернутися з відповідним клопотанням в порядку ст. 221 КПК України, яке має бути задоволене уповноваженими на те особами.

529 *5) погодитись (або не погодитись) на звільнення від кримінальної відповідальності.*

Згода підозрюваного (або обвинуваченого) є однією з головних умов звільнення особи від кримінальної відповідальності:

- у разі якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку (ч. 3 ст. 285 КПК України);
- прокурор складає та направляє до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності лише після отримання згоди підозрюваного на таке звільнення (ч. 2 ст. 286 КПК України);
- до клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності повинна бути додана письмова згода особи на таке звільнення (ч. 1 ст. 287 КПК України);
- ухвалити рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності можна лише за наявності її згоди на закриття провадження з відповідної підстави (п. 2 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005).

б) ознайомитися з клопотанням прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності. 530

У КПК України відсутня чітка вказівка на обов'язок прокурора надати для ознайомлення підозрюваному клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Поряд із цим підозрюваний, який погоджується на звільнення від кримінальної відповідальності, повинен ознайомитися зі самим змістом клопотання, в якому мають міститися виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його правова кваліфікація зі зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування, а

також докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення.

531 7) *оскаржувати ухвалу про закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності в апеляційному порядку.*

Апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути подана підозрюваним, обвинуваченим, його захисником чи законним представником через суд, який постановив ухвалу, протягом семи днів з дня її проголошення. За результатами розгляду такої апеляційної скарги суд апеляційної інстанції може залишити ухвалу без зміни або скасувати ухвалу та винести нову ухвалу, закрити кримінальне провадження або призначити новий розгляд в суді першої інстанції.

532 **Потерпілий у кримінальному провадженні щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності має досить подібні права до прав підозрюваного.** Так, потерпілий має право:

533 1) *заявляти клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.*

Таке клопотання може бути подане слідчому або прокурору під час досудового розслідування в порядку ст. 220 КПК, або вже під час судового розгляду (наприклад, у випадку підтримання обвинувачення потерпілим);

534 2) *знати підставу звільнення від кримінальної відповідальності та наслідки такого звільнення.*

Відповідно до положень КПК України, потерпілий є активним учасником процедури звільнення від кримінальної відповідальності, а його позиція має бути врахована як прокурором, так і судом при винесенні остаточного рішення. У зв'язку з цим слідчий, прокурор або суд повинні роз'яснити, за

якої підстави буде звільнено підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності, та які наслідки потягне таке звільнення.

3) ознайомитись з матеріалами досудового розслідування. 535

Як і у випадку щодо підозрюваного, КПК України не містить чіткої вказівки надати потерпілому доступ до матеріалів досудового розслідування. В той же час потерпілий має право знати, яка сукупність доказів була зібрана в кримінальному провадженні, та чи відповідає звільнення особи від кримінальної відповідальності інтересам самого потерпілого. У випадку ненадання таких документів потерпілий може сам звернутися до слідчого або прокурора з відповідною вимогою в порядку ст. 221 КПК України.

4) висловлювати власну думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. 536

У КПК України неодноразово згадується обов'язок уповноважених осіб встановити думку потерпілого щодо можливості звільнення винної особи від кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 3 ст. 286 КПК України, перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 287 КПК України, **в клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності повинні міститися відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.** Відповідно до ч. 2 ст. 288 КПК України, суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Тож, кримінальне процесуальне законодавство України досить чітко визначає обов'язок

уповноважених осіб з'ясувати думку потерпілого. Проте КПК України не містить уточнень, як саме думка потерпілого може вплинути на звільнення особи від кримінальної відповідальності.

537 Наприклад, у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею на поруки суд буде враховувати тяжкість злочину, особу підозрюваного та можливість його виправлення шляхом передачі на поруки трудовому колективу. І першочергове значення тут матиме саме клопотання колективу, а позиція потерпілого буде відігравати лише допоміжну роль. У випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки суддя повинен керуватися не суб'єктивною думкою будь-кого з учасників кримінального провадження (у т. ч. й потерпілого), а лише дійсними об'єктивними обставинами, які вказують, що кримінальне діяння або сама особа перестали бути суспільно небезпечними. У випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності суд бере до уваги лише тяжкість вчиненого злочину, строк його вчинення та відсутність підстав для зупинення чи перерви перебігу давності. Крім того, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строку давності є обов'язком, а не правом суду, і таке звільнення не може і не повинно залежати від позиції потерпілого у відповідному кримінальному провадженні¹.

538 Отже, думка потерпілого має значення лише у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності за двома умовами: у випадку дійового каяття та у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Проте в першому випадку суд має враховувати не стільки думку потерпілого щодо звільнення

¹ Детальніше див.: **Торбас О. О.** *Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України* : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. С. 62.

від кримінальної відповідальності, скільки факт (або наміри) відшкодування шкоди, завданої потерпілому. Але в другому випадку думка потерпілого дійсно має вирішальне значення, і це пов'язано не лише з прямою вказівкою в КПК України.

Фактично примирення підозрюваного (обвинуваченого) з ⁵³⁹ потерпілим та відшкодування шкоди може мати одразу декілька правових наслідків: таке примирення може бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності або для укладення угоди про примирення (а у випадку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення – навіть закриття кримінального провадження за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України). При цьому різні форми закінчення кримінального провадження будуть мати різні правові та процесуальні наслідки. Наприклад, у випадку укладення угоди про примирення суд має винести обвинувальний вирок, наслідком якого буде судимість для обвинуваченого. Відповідно, у випадку закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності така особа не буде мати судимість.

У цьому випадку, задля встановлення єдиної правильної ⁵⁴⁰ процедури закінчення кримінального провадження у випадку примирення підозрюваного та потерпілого слідчий або прокурор в першу чергу повинні роз'яснити потерпілому наслідки затвердження угоди про примирення та наслідки звільнення особи від кримінальної відповідальності, і лише врахувавши позицію потерпілого, здійснювати відповідні процесуальні дії.

Саме такої позиції притримується ВССУ, який зазначав, що у ⁵⁴¹ випадку затвердження угоди про примирення у випадках, коли у кримінальному провадженні одночасно вбачаються підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, передбачені

ст. 46 КК України, та для призначення обвинуваченій особі покарання на підставі угоди між потерпілим і підозрюваним/обвинуваченим (надійшла укладена між сторонами угода про примирення), суд, враховуючи, що стаття кримінального закону, яка передбачає таке звільнення від кримінальної відповідальності, має імперативний (обов'язковий) характер¹.

542 5) ознайомитися з клопотанням прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності.

На відміну від підозрюваного, ч. 3 ст. 286 КПК України містить чітку вимогу щодо обов'язку прокурора ознайомити потерпілого з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

543 6) оскаржувати ухвалу про закриття кримінального провадження та звільнення від кримінальної відповідальності в апеляційному порядку.

Запитання для самоконтролю

1. Якими повноваженнями наділений прокурор при звільненні особи від кримінальної відповідальності?
2. Якими правами володіє підозрюваний (обвинувачений) при звільненні від кримінальної відповідальності?
3. Якими правами володіє потерпілий при звільненні особи від кримінальної відповідальності?
4. Які кримінальні процесуальні наслідки може мати примирення підозрюваного з потерпілим (крім звільнення від кримінальної відповідальності)?
5. Який наслідок матиме незгода підозрюваного з клопотанням про звільнення його від кримінальної відповідальності?

¹ Детальніше див.: Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 11 грудня 2015 року, № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15/print>

Рекомендована література

Батан Ю. Д., Гуменюк А. С. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності: перспективи вдосконалення. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 73. С. 23–31.

Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.

Григор'єва М. Є. Кримінально-правові наслідки при звільненні особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 318–321.

Кобернюк В. М. Взаємодія суду, прокурора та інших учасників кримінального провадження при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 4. С. 44–52.

Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні : монографія / ред. О. М. Бандурка. Київ : Освіта України, 2009. 204 с.

Лапкін А. В. Участь прокурора в кримінальному провадженні зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 3 (71). С. 131–142.

Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.

Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 168 с.

РОЗДІЛ 5

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У ВИРІШЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ ПІД КУТОМ ЗОРУ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

5.1. Поняття та основні ознаки конфлікту як психологічного феномену. Класифікація конфліктів

Вашій увазі пропонуємо коротку відеоісторію
(див. <https://www.youtube.com/watch?v=iy31cmLASro>
або скористайтесь QR-кодом:

Після перегляду відео, дайте відповіді на такі
запитання:

*Про що ця відеоісторія? Чи наявні в цій ситуації ознаки кон-
флікту? Якщо так, то які саме?*

544 В етимологічному розумінні поняття «**конфлікт**» походить від латинського «**conflictus**» (*зіткнення*) й означає зіткнення протилежних інтересів, поглядів, прагнень, серйозних розбіжностей.

545 З *філософського* погляду конфлікт розглядається як важко вирішуване протиріччя¹. З *психологічного* погляду – як гострий

¹ Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 751 с.

спосіб розв'язання значущих протиріч, що супроводжується негативними емоціями та почуттями, або як хвороба спілкування¹. Однак головним елементом у понятті конфлікту виступає все ж таки соціальний складник. Це дає підставу визначати, що в основі всіх видів конфліктів лежить *соціальний чинник*.

Конфлікт – це загострення суперечностей, що виникають 546 у результаті зіткнення поглядів, інтересів, прагнень людей і сприймаються та оцінюються його учасниками як несумісні з їх власними².

У кожному конфлікті можна виділити такі аспекти: 547 **пізнавальний, емоційний, волеспонукальний**³.

Пізнавальний аспект полягає в протиріччі сприйняття тих 548 чи інших подій, явищ, фактів його учасниками в існуючій ситуації, викривленні уявлень про індивідуальні особливості один одного та займану позицію, справжні причини напруженості, можливі варіанти вирішення ситуації. Конфлікт також може викликатися акцентуванням уваги не на цілісному тлі події, а на окремих її фрагментах; загостренням пам'яті на негативних обставинах; недостатньою критичністю мислення, нездатністю зрозуміти позицію іншого чи визнати правильність відмінної від своєї думки, упередженість оцінок.

Емоційний аспект конфлікту полягає у взаємній антипатії 549 один до одного, роздратованості, неприйнятті емоційній синтонності один до одного, намаганням нав'язати власний емоційний стан іншим учасникам та очевидцям конфлікту.

¹ Конфліктологія : навч. посібник / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. 128 с.

² **Лисенко С. О.** Конфлікт як проблема психології. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 457–466.

³ Там само.

550 **Волеспонукальний** аспект конфлікту виражається через взаємну демонстрацію, зазвичай словесну, суперечності позицій, непоступливість, небажання зрозуміти один одного і розібратися в ситуації, що склалася, вперте нав'язування своєї думки.

551 Зазначені аспекти конфлікту взаємопов'язані між собою та проявляються по-різному. Конфлікт може виникнути непередбачено (випадково, ситуативно) або викликатися спеціально (провокуватися), загострюватися у сприятливій ситуації. Також можливе поступове накопичення незначних суперечностей, їх загострення, аж до цілковитої неможливості нормального співіснування.

552 **Основними ознаками конфлікту як психологічного феномену є:**

1. наявність протиріччя (реального чи уявного, вигаданого), що оцінюється як непереборне і набуває відкритої, демонстративної форми;
2. зміна характеру спілкування в напрямі конфронтації, негативної спрямованості мінімум однієї, а частіше – обох сторін;
3. активність сторін, прагнення до перемоги будь-що, поступове розширення арсеналу використовуваних засобів – осуд, залякування, погрози, фізичний вплив та ін.;
4. підвищений емоційний фон, загострення негативних емоцій аж до втрати контролю над ними¹.

553 Враховуючи, що сфер, у яких виникають, формуються і змінюються суспільні відносини, велика кількість, можна говорити про те, що видів соціального конфлікту досить багато – політичний, правовий, економічний та інші.

¹ **Лисенко С. О.** Конфлікт як проблема психології. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 457–466.

Дослідження правових конфліктів – новий актуальний 554
напрямок у сучасній вітчизняній науці, виникнення якого зумовлене
великою практичною потребою в конфліктологічних пошуках.

Сьогодні між науковцями активно ведеться дискусія 555
стосовно **розмежування понять «юридичний» та «правовий»
конфлікт**. Деякі вчені ототожнюють їх, проте більшість
дослідників (С. Бобровник, Д. Зеркін, В. Малахов, М. Панов та
ін.) розмежовують ці поняття, керуючись тим, що, по-перше,
категорія «правове» за обсягом ширша, ніж «юридичне»,
по-друге, вибір терміна «юридичний» як більш коректного є
доречним у разі здійснення логічного наголосу на формальних
засадах виникнення правових конфліктів¹.

Отже, будь-який юридичний конфлікт – це конфлікт 556
правовий, але не кожний правовий конфлікт виявляється,
інституціоналізується та фіксується в юридичній формі.
Термін «юридичне» позначає те, що зафіксовано в чинному
законодавстві тієї чи іншої держави, а термін «правове» охоплює
процеси і явища, що перебувають у сфері дії права. Крім того,
під час здійснення юридичної діяльності використовуються
як правові, так і неправові процедури, отже, вважаємо, що у
своєї роботі юрист стикається саме із правовими конфліктами.
Водночас усі дослідники погоджуються з тим, що основна ознака
такого типу конфлікту – це протиборство суперечливих позицій
на основі домінування права².

За визначенням С. В. Бобровник, **«правовий конфлікт** – це 557
стан двостороннього зв'язку суб'єктів, базований на правовому
протиріччі, що характеризується порушенням або перешкодою

¹ **Бобровник С. В.** Компромід і конфлікт у праві: антрополого-комуні-
кативний підхід до аналізу. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.

² **Жданюк А. В.** Щодо історико-філософських аспектів розвитку уявлень
про конфлікт у системі правовідносин. *Вісник Університету імені Альфреда
Нобеля*. 2017. № 1. С. 14–20. (Серія : Педагогіка і психологія).

в реалізації ними інтересів та слугує причиною розвитку або кризи суспільних відносин»¹.

558 Зокрема, О. М. Сенік дає визначення **правового конфлікту** як «зіткнення протилежно спрямованих, несумісних позицій сторін, що засноване на правовому протиріччі і розв'язати яке можна за допомогою правових засобів із застосуванням як формальних, так і неформальних процедур (переговорів)»².

559 Враховуючи, що більшість учених пов'язують правовий конфлікт з певною сферою правовідносин³, то і найвідомішою класифікацією правового конфлікту є галузева⁴.

560 З погляду дослідження, особливий інтерес становить саме **кримінально-правовий конфлікт**, який визначається як *конфлікт, що виникає у сфері кримінально-правових відносин та торкається інтересів учасників тих чи інших суспільних відносин, створюючи протиріччя між особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, і особою/особами, які стали потерпілими у результаті її незаконної поведінки.*

561 **Зазначений тип конфлікту має всі ознаки, що притаманні правовим конфліктам**⁵, зокрема: 1) заснований на неподоланому протиріччі між сторонами конфлікту, що

¹ **Бобровник С. В.** Компромiс i конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.

² **Сенік О. М.** Динаміка розвитку правового конфлікту. *Інформація і право*. 2013. № 1 (7). С. 121–130.

³ **Сенік О. М.** Загальна теорія правового конфлікту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 22 с.; **Іванов В. М., Іванова О. В.** Юридична конфліктологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

⁴ Зокрема, виділяють цивільно-правовий, цивільно-процесуальний, кримінально-процесуальний, міжнародно-правовий, трудовий, сімейний, адміністративно-правовий, фінансово-правовий, **кримінально-правовий** та інші.

⁵ **Бобровник С.** Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 26–33.

зумовлюється ступенем суспільної небезпеки та розміром спричиненої шкоди потерпілій особі; 2) носить деструктивний характер, оскільки посягає на основні, охоронювані державою, суспільні відносини, права, свободи та інтереси: а) порушує структуру суспільних відносин, створюючи «розрив» між правами та обов'язками; б) створює перешкоди для реалізації суб'єктивного інтересу; 3) тягне за собою певні правові наслідки для учасників конфлікту.

Однак у **кримінально-правовому конфлікті, порівняно з іншими видами конфліктів, варто звертати увагу на такі особливості**, як: ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння; обов'язковість реалізації компенсаторної функції у вигляді покарання та відшкодування/компенсації завданої шкоди, що зумовлене не тільки бажанням потерпілого, але й позицією суспільства/держави. У зв'язку з цим важливість формування належного механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту є першочерговим завданням держави на рівні правового регулювання з урахуванням визначених вище особливостей кримінально-правового конфлікту¹.

Найпоширеніші **класифікації конфліктів** засновані на таких критеріях, як: 1) джерело виникнення; 2) часові параметрами; 3) сфера життєдіяльності людини; 4) результативність конфліктів.

I. За джерелом виникнення конфлікту поділяють на:

- **об'єктивно зумовлені** – конфлікту, породжені складними ситуаціями, у яких опиняються люди (наприклад, незадовільні умови праці, нечіткий розподіл функцій та відповідальності в колективі);
- **суб'єктивно зумовлені** – конфлікту, які є наслідком дій конфліктуючих сторін, які гостро проявляють себе,

¹ **Бобровник С.** Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 26–33.

наштовхуючись на перешкоди в задоволенні своїх прагнень, бажань, інтересів¹.

565 **II. За часовими параметрами конфлікту** підрозділяються на:

- короткочасні;
- швидкоплинні;
- тривалі, що тягнуться іноді роками та десятиліттями, якими нерідко бувають державні, національні та релігійні конфлікту.

566 **III. За сферами життєдіяльності людей** виділяють: побутові; сімейні; трудові; військові; та інші конфлікту.

567 **IV. За критерієм результативності** конфлікту діляться на:

- **конструктивні**, при яких групи, де вони відбуваються, зберігають свою цілісність, а відносини між членами групи – характер співробітництва, кооперації;
- **деструктивні**, коли взаємини між людьми набувають нецивілізованих форм, характеру протистоянь, боротьби, що веде навіть до руйнування та розпаду організації.

568 **В основу класифікації кримінально-правових конфлікту** може бути покладено кілька додаткових підстав².

569 1. Так, підставою для класифікації кримінальних конфлікту можуть бути **види кримінальних правопорушень, якими вони завершуються**. За цим чинником кримінальні конфлікту можна систематизувати за групами споріднених суспільних відносин (проти життя та здоров'я особи, проти власності, у сфері господарської діяльності, проти довкілля тощо).

570 2. Кримінальні конфлікту можуть також розрізнятися **за тяжкістю кримінального правопорушення**: а) кримінальний

¹ **Моргулець О. Б.** Менеджмент у сфері послуг: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 384 с.

² **Іванов В. М.** Юридична конфліктологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

проступок; б) нетяжкий злочин; в) тяжкий злочин; г) особливо тяжкий злочин. Достеменно різняться як за змістом, так і за формою, наприклад, конфлікти, результатом одного з яких стало умисне вбивство, а другого – порушення вимог законодавства про охорону праці.

3. Серед критеріїв диференціації кримінальних конфліктів 571 виділяють **часовий критерій**, тобто тривалість та кількість епізодів конфліктної взаємодії.

За цим критерієм конфлікти поділяються на тривалі та 572 ситуативні (спонтанні).

Тривалі кримінальні конфлікти – це, як правило, ціла серія 573 конфліктних епізодів. Суб'єктами таких конфліктів виступають часто родичі, сусіди, знайомі, співробітники та інші люди, між якими накопичується незгода, суперечливість, ворожість і постійно виникають суперечки. Такі конфлікти можуть тривати місяці й роки. Кримінальне правопорушення є завершальним епізодом цього конфліктного протистояння. Проте конфлікти цього типу можуть мати елементи застосування насилля вже на ранніх стадіях (майбутнім злочинцем чи майбутньою жертвою), або в процесі розвитку.

За даними зарубіжних дослідників (*С. Філд, М. Страус*), 574 важлива особливість кримінальних конфліктів з «насильницькою складовою» полягає в тому, що частота й інтенсивність застосування насилля постійно збільшується і справа завершується, як правило, тяжким або особливо тяжким злочином¹.

Ситуативні конфлікти виникають і відбуваються у межах 575 одного епізоду взаємодії; зазвичай, такі явища виникають під час спілкування між людьми, які раніше не були знайомі один з одним. Вони виникають спонтанно і по суті є конфліктами інтересів.

¹ **Іванов В. М.** Юридична конфліктологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке конфлікт?
2. Назвіть ознаками конфлікту як психологічного феномену?
3. Як співвідносяться поняття «юридичний» та «правовий» конфлікти?
4. Що варто розуміти під «кримінально-правовим конфліктом»?
5. Які характерні ознаки кримінально-правового конфлікту Ви можете назвати?
6. Які класифікації конфліктів Вам відомі?
7. Назвіть класифікації кримінально-правового конфлікту.

5.2. Причини виникнення конфлікту, його структура та стадії розвитку (динаміка) конфлікту

Пропонуємо Вашій увазі коротку відеоісторію
(див. <https://www.youtube.com/watch?v=iy31cmLASro>
або скористайтеся QR-кодом:

Після перегляду відео, дайте відповіді на такі
запитання:

**Що, на Вашу думку, є причиною цього конфлікту? Хто є
сторонами цього конфлікту?**

**Визначте позиції, інтереси і потреби кожного учасника
конфлікту.**

Які стадії розвитку конфлікту Ви відзначили?

В основі кожного конфлікту незалежно від його перебігу ⁵⁷⁶
лежать причини його виникнення – усвідомлене двома
різними суб'єктами протиріччя.

Конкретні причини конфліктів дуже різні. У конфліктології ⁵⁷⁷
та в інших науках, які досліджують конфлікти, існує дуже багато
підходів до розуміння і виокремлення причин конфліктів. Серед
такої великої різноманітності передусім виділяють **загальні
причини**, які так чи інакше проявляються практично в усіх
виникаючих конфліктах. До них належать такі:

1. соціально-політичні та економічні (пов'язані із соціально-політичною ситуацією в країні);
2. соціально-демографічні (відмінності в установках і мотивах людей, зумовлені їх статтю, віком, приналежністю до етнічних груп);
3. соціально-психологічні (соціально-психологічні явища у групах: взаємовідносини, лідерство, групові мотиви тощо);
4. індивідуально-психологічні (відображають індивідуально-психологічні особливості особистості: здібності, темперамент, характер, потреби тощо).

578 **Часткові причини** безпосередньо пов'язані з конкретним видом конфлікту (порушення норм закону, порушення трудового законодавства, службової етики, незадоволеність умовами діяльності та ін.).

579 Конфлікти споконвічно виникають унаслідок порушення балансу інтересів двох і більше сторін. У зв'язку з цим виділяють **об'єктивні і суб'єктивні причини конфліктів**.

580 **Об'єктивні причини** конфліктів існують незалежно від волі і бажання учасників взаємодії. Основні з них: обмеженість ресурсів, які треба ділити; взаємозалежність завдань; розбіжності в меті; розбіжності в уявленнях і цінностях; розбіжності у манері поведінки і життєвому досвіді; незадовільні комунікації тощо.

581 **Суб'єктивні причини** зумовлені передусім конкретною поведінкою індивіда та психологічною структурою особистості – характером, темпераментом, спрямованістю, ціннісними орієнтаціями, потребами тощо. Оскільки кожна людина як особистість багатогранна, суб'єктивні причини набувають різноманітних форм і видів. Вони проявляються як невідповідність цих факторів конкретній життєвій ситуації¹.

582 Будь-який **конфлікт можна розглядати у статичі** (як систему взаємозалежних структурних елементів) і в **динаміці** (як процес).

583 **Під структурою конфлікту** розуміють сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів, які характеризують його як явище соціального життя та забезпечують його цілісність.

584 **Кожен конфлікт складається з об'єктивних і суб'єктивних складових**.

¹ Види конфліктів та причини їх виникнення. Лекції з курсу конфліктології. ЛНУ, 2019. URL : <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/LEKTSIYA-3.pdf>

До об'єктивних складових конфлікту належать: 585

1. Учасники (сторони) конфлікту – окремі індивіди, 586
групи людей, організації, держави. Іншими словами, це суб'єкти взаємодії, інтереси яких порушено безпосередньо, або суб'єкти, які їх підтримують/представляють.

Головними учасниками конфлікту є протидіючі сторони. 587
Наявність протидіючих сторін у конфлікті є головною його умовою, оскільки якщо одна зі сторін вийде з конфлікту, то він припиняється. У конфлікті також можна виділити сторону, яка першою почала конфліктні дії. Її називають ініціатором конфлікту¹.

Сторонами кримінально-правового конфлікту є: 588
а) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення; б) носій (фізична особа, організація, суспільство чи держава) соціальних цінностей, на які спрямовано кримінальне правопорушення.

2. Предмет конфлікту – те, через що виник конфлікт, на що 589
претендує кожна із конфліктуючих сторін. Наприклад, ресурси, право власності тощо. Варто зазначити, що для виникнення конфліктної ситуації не обов'язковою є наявність предмета конфлікту. Конфлікт може розпочатися і без нього (так, поганий настрій, неприязнь до колеги можуть також спровокувати конфлікт)².

Також виділяють ще такі структурні елементи як: 590

3. Об'єкт конфлікту – матеріальні, соціальні або духовні 591
цінності, до володіння або користування якими прагнуть сторони конфлікту³.

¹ **Леко Б., Чуйко Г.** Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.

² **Величко О., Янковська Т.** Управління конфліктами та стресом посібник для працівників апарату суду. Київ, 2010. 192 с.

³ Варто розрізняти поняття «об'єкт» і «предмет» конфлікту. Об'єктом конфлікту можна назвати ту частину реальності, яка залучена у взаємодію із суб'єктами конфлікту. На відміну від цього предметом конфлікту є ті проти-

592 **4. Умови, у яких відбувається конфлікт**, – це обставини, за яких виник та розвивається конфлікт і які складають його макро- та мікросередовище. Кожен конфлікт має свої просторові (географічні), часові та соціально-просторові (кількість та інтереси людей) межі.

593 До суб'єктивних складових належать:

594 **Образ конфлікту** – це сприйняття предмета конфлікту його учасниками та відображення його в їхній свідомості.

595 Вплив учасників конфлікту одне на одного ніколи не здійснюється безпосередньо. Проміжною ланкою є **образи конфліктної ситуації**, які утворюються в кожного учасника конфлікту. Ці внутрішні картини ситуації включають уявлення учасників про самих себе (свої мотиви, цілі, цінності тощо), уявлення про протилежну сторону конфлікту та уявлення про ситуацію, в якій склалися та вирішуються конфліктні стосунки. Ці образи зумовлюють наші дії та викликають відповідні вчинки опонента¹.

596 **Мотиви конфлікту** – це внутрішні спонукальні сили, які підштовхують сторони до конфлікту. Мотиви виявляються у формі потреб, інтересів, цілей, переконань. У більшості випадків справжні мотиви поведінки учасників конфлікту складно визначити. Те, що люди декларують як свої потреби, часто серйозно відрізняється від глибинних, ретельно прихованих, а часто й неусвідомлених мотивів вчинків.

річчя, які виникають між взаємодіючими сторонами, і які вони намагаються вирішити за допомогою протиставлення. Ще одна відмінність між об'єктом і предметом конфлікту полягає в тому, що об'єкт конфлікту може бути як явним, так і латентним (прихованим). Але предмет конфлікту завжди проявляється чітко. Наприклад, батьки можуть не розуміти, через що раптом на них образилася дитина, але вони не можуть не помітити самого факту цієї образи (див. детальніше: **Леко Б., Чуйко Г.** Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.).

¹ **Леко Б., Чуйко Г.** Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.

Позиції сторін конфлікту – це заявлені та відкрито ⁵⁹⁷ підтримувані вимоги, бажання, пропозиції сторін конфлікту¹.

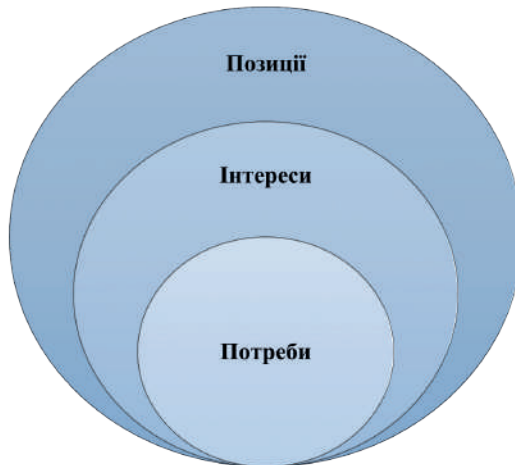

Рис. 2. Позиції–інтереси–потреби

Зовнішній шар – позиції, які декларуються у присутності ⁵⁹⁸ інших. Наступний шар – інтереси, те, чого особа хоче насправді. Ще глибший шар – головні потреби.

Мета зображення (рис. 2) – графічно показати можливість ⁵⁹⁹ зняття якомога більшої кількості шарів, які «наросли» в результаті конфлікту. Довгостроковою метою є покращення

¹ Часто позиції, які заявляють сторони, є абсолютно протилежними. «Я не зйду з цього місця, поки не отримаю на руки рішення суду», – каже громадянка. «Рішення суду ви сьогодні не отримаєте, оскільки у вас для цього немає потрібних документів», – відповідає працівник суду. Позиції – діаметрально протилежні. А як щодо інтересів? Чи вони також протилежні? Інтереси часто, навпаки, дуже схожі. Так, у зазначеній ситуації громадянка хоче одержати інформацію, з'ясувати для себе ситуацію, заспокоїтися. Співробітник суду, за визначенням, також має бути зацікавлений у тому, щоб забезпечити не лише справедливе судочинство, а й відповідне інформування громадян щодо рішень суду.

спілкування і довіри до такого рівня, коли люди зможуть відверто обговорювати свої реальні потреби і потреби іншої сторони.

600 Як соціально-психологічне явище, конфлікт має динаміку, іншими словами, є процесом, у якого є початок, певні етапи розвитку і завершальна фаза.

601 **Динаміка конфлікту** (грец. *dinamicon* – сильний, могутній) – процес розвитку, зміни конфлікту під впливом діючих на нього чинників¹.

602 Найбільш узагальнено можна виділити **три стадії конфлікту**: передконфліктну, конфліктну і постконфліктну.

603 **Перша стадія** (латентна, передконфліктна) включає такі етапи:

1. виникнення конфліктної ситуації.
2. усвідомлення та сприйняття конфліктної ситуації суб'єктами взаємодії.

604 *Виникнення конфліктної ситуації. Конфліктна ситуація* – це таке поєднання обставин, яке об'єктивно і суб'єктивно створює ґрунт для реального протиборства між суб'єктами.

605 На етапі її виникнення є дві групи явищ: *об'єктивна життєва ситуація*, у якій перебувають потенційні суб'єкти конфлікту, і *самі ці суб'єкти* – люди, які мають ті чи інші інтереси. Тобто зміст конфліктної ситуації характеризується наявністю об'єкта, який може існувати задовго до її виникнення (наприклад, невідповідність прав і обов'язків, передбачених у посадовій інструкції), і наявність учасників конфлікту, але відсутністю зіткнень, які учасники трактують як конфлікт².

¹ **Котлова Л. О.** Психологія конфлікту: курс лекцій : навч. посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2013. 112 с.

² **Сеник О. М.** Динаміка розвитку правового конфлікту. *Інформація і право*. 2013. № 1 (7). С. 121–130.

Конфліктна ситуація може скластися об'єктивно, незалежно від волі і бажання потенційних суб'єктів, а може бути викликана або створена однією зі сторін чи обома (тобто, окрім об'єктивних конфліктних ситуацій, можливі й суб'єктивні конфліктні ситуації, породжені окремим суб'єктом, а не об'єктивними обставинами розвитку процесу). Кожна ситуація має об'єктивний зміст, який визначається реальними подіями, що відбулися, і суб'єктивний зміст, який залежить від інтерпретації цих подій кожною зі сторін. Конфліктні ситуації мають як просторові, так і часові характеристики. Кожного разу, коли виникає нова ситуація, вона загострюється і може бути дуже затяжною.

Усвідомлення, сприйняття конфліктної ситуації суб'єктами взаємодії. Сприйняття ситуації як конфліктної і розуміння необхідності щось робити для врегулювання суперечностей відбуваються на цьому етапі розвитку конфлікту.

Щоб правовий конфлікт став реальним, його учасники повинні усвідомити ситуацію, що склалася, як конфліктну. Ці внутрішні моделювання ситуації враховують уявлення учасників про самих себе (свої інтереси, мотиви, цілі, можливості, права й обов'язки тощо) й уявлення про інтереси іншої сторони. Саме сприйняття, розуміння реальності породжує конфліктну поведінку. Від того, наскільки правильно і повно сприймається суть конфліктної ситуації, залежать виникнення і подальший розвиток самого конфлікту¹.

Оскільки сприйняття конфліктної ситуації суб'єктивне, воно певною мірою може бути викривлене, помилкове. Неадекватність оцінок ситуації можна пояснити особистісними факторами людини (особливостями характеру, темпераменту, впливами психічних станів, недостатньою правовою соціалізацією тощо), різними соціально-політичними процесами².

¹ **Сеник О. М.** Динаміка розвитку правового конфлікту. *Інформація і право*. 2013. № 1 (7). С. 121–130.

² Юридична конфліктологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

Б10 Із викладеного виливає, що суб'єктивне віддзеркалення конфліктної ситуації не завжди відповідає дійсному стану справ. Неадекватне або помилкове сприйняття необов'язково властиве обом сторонам конфлікту. Частіше у правових конфліктах лише один суб'єкт сприймає ситуацію помилково або спотворено, а інший – цілком адекватно.

Б11 Сприймавши ситуацію як конфліктну, суб'єкти можуть перейти до конфліктних дій.

Б12 Потрібно виділити і перехідний момент від передконфліктної стадії до наступної, який охоплюватиме конкретні дії, вчинені одним із суб'єктів для відстоювання своїх інтересів. Ці дії однієї сторони недоцільно виділяти в самостійний етап, оскільки за тривалістю вони можуть бути дуже короткими (коли дія однієї сторони відразу призводить до конфлікту). В науці його прийнято називати **інцидентом**¹.

Б13 **Інцидент** – це дія або сукупність дій учасників конфліктної ситуації, що провокують різке загострення суперечності і початок боротьби між ними.

Б14 Під час аналізу конфліктної ситуації правового протистояння важливо виявляти ті явища і процеси, з настанням яких закон пов'язує виникнення відповідних правових наслідків. Тому в кожному конкретному випадку йдеться про наявність саме правового інциденту, з яким безпосередньо пов'язане виникнення правового конфлікту².

¹ Інцидент належить до передконфліктної стадії, оскільки він тільки підштовхує до конфлікту, але не розпочинає його у зв'язку з відсутністю поки що дій супротивної сторони, – це перехідний момент до конфліктної стадії (початок конфлікту), який в більшості випадків дає змогу визначити того, хто спровокував протидію (див. детальніше: Сенік О. М. Динаміка розвитку правового конфлікту. Інформація і право. 2013. № 1 (7). С. 121–130).

² **Сенік О. М.** Динаміка розвитку правового конфлікту. *Інформація і право*. 2013. № 1 (7). С. 121–130.

Правовим інцидентом може виступати позитивний або негативний правовий факт у вигляді правомірної або протиправної дії суб'єкта. З появою такого факту суб'єкти конфлікту набувають прав та обов'язків (з поданням позовної заяви до суду і позивач, і відповідач наділяються конкретними правами й обов'язками).

Якщо після інциденту знайти компроміс і запобігти подальшому розвитку конфлікту не вдалося, то за першим інцидентом слідує другий, третій. Конфлікт вступає в наступний етап – відбувається його розвиток і ескалація.

Другий період (конфліктна взаємодія, відкритий конфлікт) охоплює етапи:

- початок конфліктного протистояння сторін;
- ескалація конфлікту.

Відкрита стадія конфлікту характеризується щонайменше трьома обставинами. По-перше, наявність конфлікту стає очевидною для кожного з учасників. По-друге, дії стають практичними, вони отримують зовнішнє оформлення, включаючи використання засобів масової інформації, дії щодо захоплення спірного об'єкта, насильство, погрози і т. ін. По-третє, про конфлікт, що вийшов з латентної стадії, будуть поінформовані треті особи, сторонні, які тією чи іншою мірою в стані впливати на конфлікт¹.

Початок конфліктного протистояння сторін. Цей етап характеризується діями учасників, які спрямовані один проти одного. Ключовим моментом є наявність інциденту, тобто неприємного випадку або непорозуміння, дії або сукупності дій учасників конфліктної ситуації, шляхом яких провокується різке загострення суперечності й початок боротьби між ними².

¹ **Леко Б., Чуйко Г.** Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.

² **Котлова Л. О.** Психологія конфлікту: курс лекцій : навч. посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2013. 112 с.

З'являються запеклі суперечки та суттєві розбіжності в баченні ситуації. Сторони конфлікту вдаються до взаємних образ і втрачають контроль над своїми емоціями.

620 *Ескалація конфлікту* – це ключовий, найбільш напружений його етап, коли відбувається загострення всіх протиріч між його учасниками та використовуються всі можливості для перемоги в протиборстві, де питання стоїть тільки так: «хто кого», тому що це вже не локальний бій, а повномасштабна битва. Відбувається мобілізація всіх ресурсів: матеріальних, політичних, фінансових, інформаційних, фізичних, психічних та інших.

621 **Кульмінація конфлікту (пік)** – це вища точка ескалації, яка відображається в якомусь «вибуховому епізоді». При кульмінації конфлікт досягає такої напруги, що стає ясно, що продовжувати конфлікт просто немає сенсу. Тобто кульмінація безпосередньо підводить сторони до усвідомлення необхідності перервати дії і шукати вихід із конфлікту¹.

622 **Третій період** (завершення конфлікту, післяконфліктний) охоплює етапи:

- часткова нормалізація відносин;
- повна нормалізація відносин.

623 *Часткова нормалізація відносин.* На цьому етапі негативні емоції, які були в конфлікті, ще не зникають. Сторони конфлікту відчувають певні переживання і починають усвідомлювати свої позиції. Відбувається корекція самооцінок та ставлення до опонента. Спостерігається поява відчуття власної вини за свої дії в конфлікті. Негативні установки, спрямовані одна на одну, не дають можливості відразу нормалізувати відносини. Однак відчувається певне згасання конфлікту.

¹ **Калаур С. М., Фалинська З. З.** Соціальна конфліктологія : навч.-метод. посібник. Тернопіль : Астон, 2010. 362 с.

Повна нормалізація відносин відбувається завдяки 624
усвідомленню сторонами важливості подальшої конструктивної
взаємодії. Цьому сприяє подолання негативних установок,
продуктивна участь у спільній діяльності, установлення довіри.

Повна нормалізація відносин охоплює три основні 625
компоненти: припинення конфліктної протидії, позитивна
поведінка обох учасників; зниження негативних емоцій, відмова
від сприйняття опонента як ворога; обговорення проблем,
прагнення зрозуміти і прийняти інтереси другої сторони.

Якщо конфлікт вирішується і задовольняються інтереси 626
всіх його учасників, то створюється основа для подальших
конструктивних (партнерських, дружніх) відносин. У разі
придушення або часткового врегулювання конфлікту, приховані
і незадоволені потреби в подальшому можуть посилюватися і
вибухати в більш серйозній формі¹.

Варто зазначити, що поняття «**завершення конфлікту**» і 627
«**розв'язання конфлікту**» не тотожні. Розв'язання конфлікту
є окремий випадок, одна з форм завершення конфлікту, і
виражається в позитивному, конструктивному вирішенні
проблеми сторонами конфлікту².

Оскільки конфлікт є динамічним процесом, він може 628
характеризуватися не лише послідовною зміною певних стадій
та етапів, а й певними параметрами, залежно від дії різних
факторів. Саме тому аналіз динаміки конфлікту передбачає і
розгляд цих параметрів та факторів.

Фактори, що впливають на хід конфлікту:

1. Характеристики сторін конфлікту – їх цінності, мотивація, 629
прагнення та цілі, їх психологічні, інтелектуальні та
соціальні ресурси для участі та завершення конфлікту.

¹ Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / за ред.
Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

² Детальніше про форми завершення конфлікту див. **Підрозділ 5.4.**

2. Передісторія їх взаємовідносин – відносини один до одного, взаємні стереотипи та очікування, включаючи їх уявлення про те, що протилежна сторона думає про них самих, особливо ступінь полярності їх поглядів за системою «добре–погано», «заслуговує довіри – не заслуговує довіри».
3. Природа того, що спричинило конфлікт (його межі, жорстокість, мотиваційну цінність, визначення, періодичність тощо).
4. Соціальне середовище, у якому виник конфлікт.
5. Зацікавлені сторони – їх відношення до сторін конфлікту і один до одного, їх зацікавленість у тих чи інших результатах конфлікту, їх характеристики.
6. Стратегія і тактика, що застосовується сторонами конфлікту.
7. Результати конфлікту для його сторін та зацікавлених осіб – вигоди чи втрати, пов'язані з безпосереднім предметом конфлікту, внутрішні зміни в учасників конфлікту, пов'язані з їх участю в конфлікті, довгострокові перспективи взаємовідносин між учасниками конфлікту, репутація учасників у ході конфлікту тощо¹.

Запитання для самоконтролю

1. Що варто розуміти під причиною конфлікту?
2. Які класифікації причин виникнення конфлікту Вам відомі? Назвіть їх.
3. Що таке динаміка конфлікту?
4. Які стадії конфлікту Вам відомі? Охарактеризуйте їх.
5. Що таке ескалація конфлікту?
6. Які фактори впливають на хід конфлікту?

¹ **Тихомирова Є. Б., Постолювський С. Р.** Конфліктологія та теорія переговорів : підручник. Рівне : Перспектива, 2007. 389 с.

5.3. Характеристика конфліктної поведінки та основні стратегії поведінки у конфлікті

Пропонуємо Вашій увазі коротку відеоісторію (див. <https://www.youtube.com/watch?v=iy31cmLASro> або скористайтеся QR-кодом: Після перегляду відео, дайте відповіді на такі запитання:

Яку стратегію поведінки у конфлікті обрали його учасники? На Ваш погляд, чи правильний вони зробили вибір?

У ході конфлікту кожна зі сторін проводить свою лінію поведінки, що може залежати від багатьох об'єктивних та суб'єктивно-психологічних факторів. Узагальнивши їх, можна виділити дві основні групи факторів, що впливають на прийняття рішення щодо вибору стратегії поведінки у конфлікті.

Перша група – ситуаційні фактори, куди ми можемо віднести оцінку можливого успіху обраного способу дії, роль і соціальний статус протилежної сторони, наявність необхідного часу для вибору найбільш успішних дій.

Інша група – особистісні фактори, куди відносяться мотивації учасників конфлікту, домінування типу відносин до оточуючих, наявність в учасників яких-небудь акцентуацій характеру.

Стратегія поведінки в конфлікті – обраний спосіб поведінки особи (групи осіб) під час конфлікту; установка на певні форми поведінки в конфлікті.

Коли людина перебуває у конфліктній ситуації, для більш ефективного вирішення проблеми необхідно вибрати певний стиль поведінки, що властивий їй, враховуючи при цьому стиль інших людей, а також природу самого конфлікту.

635 Однією з найпоширеніших методик діагностики поведінки особи в конфліктній ситуації є опитувальник **Кеннета-Томаса (Kenneth-Thomas)** «Визначення способів регулювання конфліктів»¹. Професор **Кеннет Томас (Kenneth Thomas)** керувався тим, що людям не варто уникати конфліктів або намагатися вирішити їх будь-якою ціною, а потрібно вміти грамотно ними управляти. Він спільно з **Ральфом Кілманном (Ralph Kilmann)** запропонував двомірну модель вирішення конфліктів *Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument (TKI)*², виміром якої є поведінка особистості, заснована на увазі до інтересів інших людей, друге – поведінка, яка передбачає ігнорування цілей оточуючих і захист власних інтересів.

636 *Тож, дослідники виокремлюють п'ять основних стратегій поведінки в конфлікті: суперництво, ухилення, пристосування, компроміс, співробітництво.*

637 Розглянемо вказані стратегії поведінки під час конфлікту більш докладно.

638 **Суперництво** передбачає прагнення задовольнити власні інтереси за рахунок інтересів іншої сторони конфлікту або нашкодивши її інтересам. Якщо особа обирає таку стратегію поведінки, вона домагається задоволення своїх бажань і намагається переконати або примусити іншу сторону піти на поступки. Бажаним результатом протистояння є лише перемога над «суперником» – іншою стороною. Конфліктуючі сторони не можуть мати спільних цілей і інтересів, боротьба ведеться жорстко. Тривале в часі суперництво в якості стратегії втрачає ефективність, тому що виснажує ресурси обох сторін, може вплинути на розміщення балансу сил, підштовхнути до

¹ Опитувальник Кеннета-Томаса. URL : http://psychologis.com.ua/test_tomasa_-_tipy_povedeniya_v_konflikte.htm

² Див. детальніше: URL : <https://kilmannndiagnostics.com/overview-thomas-kilmann-conflict-mode-instrument-tki/>

переходу на більш цинічні методи боротьби або втягування в нього інших сил.

Стратегія ухилення передбачає уникнення щодо вирішення проблеми (конфлікту), бажання виграти час або небажання вирішувати проблему взагалі. Особа намагається бути нейтральною, знаходиться поза межами конфлікту, тримається осторонь. Тобто особа нічого не робить і не прагне робити для задоволення власних інтересів і водночас їй байдуже до інтересів (потреб, переживань) іншої особи¹.

Стратегія пристосування або поступок реалізується однією зі сторін через свідоме зменшення своїх вимог, прийняття умов опонента аж до повного визнання позиції іншої сторони. Поступове визнання правоти протилежної сторони може на одному з етапів таких поступок привести до повної капітуляції перед його вимогами. Вибір цієї стратегії може бути викликаний різними причинами, це можуть бути і визнання правоти опонента, і виснаження своїх ресурсів, і визнання безперспективності продовження боротьби, і спроба зберегти сили для подальшої боротьби, прагненням зберегти мир і добрі взаємини з іншими людьми та ін.

Компроміс як стратегія передбачає взаємні поступки з обох сторін, що можуть бути не завжди вигідними, однак, саме через поступки кожна зі сторін може реалізувати найбільш вагомому частину своїх первинних цілей. Причини переходу до такої стратегії можуть бути найрізноманітніші, часом компроміс є єдиним способом зберегти мирний варіант вирішення проблеми. У той же час, коли він реалізується не на паритетній основі, то може законсервувати глибинні причини конфлікту і привести в подальшому до його рецидиву.

¹ **Барабаш О.** Стратегії поведінки в конфліктній ситуації. *Підприємство, господарство і право.* 2017. № 3. С. 208–212.

Б42 **Співробітництво** – визнання розбіжностей у поглядах та готовність зрозуміти і прийняти позицію іншої сторони, прагнення розібратися в причинах конфлікту і знайти можливості задовольнити власні інтереси та інтереси іншої сторони. Така поведінка передбачає взаємодію сторін щодо конструктивного розв'язання конфліктної ситуації. Погляди сторін спрямовані не один проти одного, а на спільний пошук оптимального рішення.

У реальних конфліктних протистояннях використовується комбінація декількох стратегій при можливому домінуванні однієї з них.

Б43 Стратегія поведінки в конкретному конфлікті зумовлюється тією мірою, якою особа бажає задовольнити власні інтереси, діючи при цьому пасивно або активно, та інтереси іншої сторони, діючи спільно або індивідуально. Якщо представити це в графічній формі, то отримаємо **сітку Томаса-Кілмена** (рис. 3), що дає змогу проаналізувати конфлікт та обрати оптимальну стратегію поведінки. Вона своєю чергою дає змогу кожній людині створити власний стиль вирішення конфлікту¹.

Б44 Стратегія поведінки в конфлікті реалізується через різноманітні **тактики**, тобто сукупність прийомів, способів і методів впливу на опонента.

Б45 За своїм характером конфліктні тактики можна розділити на жорстокі, нейтральні і м'які; за своєю ефективністю – на раціональні та ірраціональні.

¹ **Сінгаєвський І. О.** Управління конфліктами : [конспект лекцій.]. Київ : НУХТ, 2012. 80 с.

Рис. 3. Стратегії поведінки у конфлікті – сітка Томаса-Кілмена

Запитання для самоконтролю

1. Що таке стратегія поведінки в конфлікті?
2. У чому зміст сітки Томаса-Кілмена?
3. Які стратегії поведінки у конфлікті Вам відомі?
4. Назвіть характерні риси співробітництва як стратегії поведінки у конфлікті.
5. Назвіть характерні риси уникнення як стратегії поведінки у конфлікті.

5.4. Управління конфліктом.

Сутність та способи (форми) завершення конфлікту

Пропонуємо Вашій увазі коротку відеоісторію
(див. <https://www.youtube.com/watch?v=iy31cmLASro>
або скористайтеся QR-кодом:

Після перегляду відео, дайте відповіді на такі
запитання:

До яких наслідків призвів конфлікт?

Хто зі сторін конфлікту став переможцем, а хто – переможеним?

На вашу думку, чи була можливість вирішити конфлікт на якійсь зі стадій його розвитку? Якщо так, то що для цього можна було зробити? Якщо ні, то чому?

Які важливі висновки з цього відео Ви зробили особисто для себе?

646 **Управління конфліктом** – це цілеспрямований вплив на процеси конфліктних взаємодій, що має метою забезпечення конструктивного вирішення проблеми, яка стала предметом конфлікту¹.

647 Управління конфліктом передбачає переведення його в сферу раціональної діяльності і взаємодій людей; продуманість впливу на конфліктну поведінку суб'єктів з метою досягнення бажаного результату; обмеження протиборства рамками конструктивного залучення в суспільний процес.

648 Реалістичність процесу управління конфліктами обумовлена низкою необхідних **умов**. До них відносимо:

- усвідомлення конфлікту як реального/дійсного факту;
- розуміння можливості впливу на конфлікт та наявність

¹ **Орлянський В. С.** Конфліктологія : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 160 с.

відповідних ресурсів (матеріальних, інформаційних та інших);

- існування правової основи для управління конфліктами;
- бажання та здатність суб'єктів конфлікту до узгодження своїх позицій, інтересів та поглядів;
- наявність в системі управління необхідних механізмів (інститутів, форм тощо) здатних виконувати переговорні, медіаторні і арбітражні функції.

Як зазначалося, конфлікти за функціональною спрямованістю можуть мати конструктивний або деструктивний (руйнівний) характер. Останні часто, наприклад, у кримінальній сфері, пов'язані з насильством, агресивною поведінкою. Вони є небезпечними, бо завдають людям і суспільству шкоди. Безперечно, що їх краще спрогнозувати, попередити, ніж розв'язувати. 649

Управлінню конфліктом повинна передувати стадія його діагностики, тобто визначення основних складових конфлікту, його причин. Діагностика допомагає визначити: 650

- причини конфлікту (природу конфлікту);
- учасників конфліктної протидії;
- динаміку розвитку конфлікту;
- позиції конфліктуючих сторін (мета, потреби, очікування тощо);
- методи, засоби та форми вирішення конфлікту¹.

Управління конфліктами – це складний процес що охоплює такі види діяльності²: 651

- прогнозування конфлікту і оцінку його функціональної спрямованості;
- попередження чи стимулювання конфлікту;
- регулювання конфлікту;
- завершення конфлікту.

¹ Конфліктологія / за ред. Д. В. Коваленко та ін. Харків : Точка, 2012. 221 с.

² Там само.

652 Розглянемо детальніше кожен із видів діяльності в процесі
ефективного управління конфліктами.

653 **Прогнозування конфліктів** – це один із найважливіших
видів діяльності суб'єктів управління, який спрямовано на
з'ясування причин конфлікту в потенційному розвитку.

654 Основними джерелами прогнозування конфлікту є вивчення
об'єктивних та суб'єктивних умов та факторів взаємодії між
людьми, а також індивідуально-психологічних особливостей
особистостей. Важливе місце в прогнозуванні конфліктів
належить постійному аналізу причин конфліктів.

655 **Попередження конфлікту** – це вид діяльності, спрямований
на недопущення виникнення конфлікту. Попередження
конфліктів базується на їх прогнозуванні. На основі отриманої
інформації про причини назріваючого небажаного конфлікту
проводиться активна діяльність щодо нейтралізації усього
комплексу факторів, що викликають конфлікт.

656 Найбільш ефективною формою попередження конфліктів вва-
жається усунення їх причин. Виділяють часткове і повне попере-
дження конфлікту. Часткове полягає в усуненні однієї із причин
конфлікту, або в обмеженні її негативного впливу. Повне попере-
дження – нейтралізація усіх факторів, що викликають конфлікт.

657 **Стимулювання конфлікту** – це комплекс заходів, спрямо-
ваний на розпалювання, загострення конфлікту. Стимулювання
може бути виправданим лише щодо конструктивних конфлік-
тів. Дедалі більше стає зрозумілим, що конфлікти – це нормаль-
не явище у житті кожної людини, групи, організації, суспільства
загалом. Багато конфліктів несуть у собі потенційну цінність і
можуть, навіть, допомогти (знайти нові, більш досконалі шляхи
вирішення проблем, налагодити міцні й довготривалі відносини
між людьми, отримати нову й достовірнішу інформацію щодо
проблеми, а також про можливості її вирішення тощо)¹.

¹ **Іванов В. М.** Юридична конфліктологія : навч. посібник для студ. вищ.
навч. закл. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

Регулювання конфлікту – це діяльність направлена на ослаблення і обмеження конфлікту, забезпечення його розвитку в сторону вирішення. Регулювання як складний процес являє собою низку етапів, які важливо враховувати¹.

Перший етап – визнання реальності конфлікту сторонами, що конфліктують.

Другий етап – легітимізація конфлікту. Легітимізація конфлікту передбачає досягнення угоди між конфліктуючими сторонами щодо визнання і дотримання установлених норм і правил конфліктної взаємодії.

Третій етап – інституціалізація конфлікту, тобто створення відповідних органів, робочих груп для регулювання конфлікту.

Завершення конфлікту – це заключний етап управління конфліктом, пов'язаний із його закінченням.

Отже, формами (способи) **завершення конфлікту** можуть бути²:

1. Розв'язання конфлікту (одна з форм завершення конфлікту, виражається в позитивному, конструктивному вирішенні проблеми сторонами конфлікту). Різновидом цієї форми є **врегулювання конфлікту** (успішне вирішення конфлікту, усунення протиріч за участю третьої сторони)³.

2. Згасання конфлікту – це тимчасове припинення протидії між сторонами при збереженні основних ознак конфлікту: наявності протиріччя і напружених відносин.

¹ Конфліктологія / за ред. Д. В. Коваленко та ін. Харків : Точка, 2012. 221 с.

² Там само.

³ Варто наголосити, що переважна більшість науковців та практиків розглядають цю форму завершення конфлікту у нерозривному зв'язку із розв'язанням конфлікту. Оскільки за сутністю і бажаним результатом ці форми є фактично тотожними, за винятком єдиного – осіб, що беруть у ньому участь. Проте існує також позиція, що врегулювання конфлікту є самостійною формою його завершення.

666 Причини згасання конфлікту можуть бути: виснаження ресурсів обох сторін; втрата мотиву до боротьби; переорієнтація мотиву тощо.

667 **3. Усунення конфлікту** – це вплив на конфлікт, у результаті якого ліквідуються його основні структурні компоненти. Способи усунення конфлікту: вилучення з конфлікту одного з опонентів; усунення об'єкта конфлікту тощо.

668 **4. Переростання конфлікту в інший конфлікт** (відбувається, коли у відносинах сторін виникає нове, більш значуще протиріччя).

669 Найпродуктивнішою формою завершення конфлікту є **розв'язання конфлікту**.

670 Проблему розв'язання конфліктів сучасна конфліктологія розглядає з урахуванням двох протилежних підходів (стратегій): а) конфронтаційного протиборства; б) співробітництва.

671 Перший, сутністю якого є досягнення односторонніх переваг, звичайно пов'язується з можливостями впливу на суперника. Зусилля учасників конфліктної взаємодії переважно спрямовуються проти один одного, а не на вирішення проблеми. Зрозуміло, що результатом протиборства може бути лише програш однієї або обох сторін. У такому разі постконфліктні відносини сторін не будуть тривкими, підвищується ризик того, що конфлікт набуватиме незворотного характеру. Незважаючи на суттєві недоліки силових методів вирішення конфліктів, вони під дією стереотипів конфронтаційно-конфліктної поведінки популярні й сьогодні.

672 Сутність другого підходу полягає у максимальному зближенні позицій і досягненні угоди щодо взаємоприйнятних способів задоволення протилежних інтересів шляхом прямої взаємодії сторін або за участі третьої незалежної сторони.

673 Цей напрям у розв'язанні конфліктів характеризується такими ознаками:

- повним завершенням конфлікту, коли проблеми остаточно вирішуються й усуваються всі перешкоди для погодження сторін;
- загальною прийнятністю в цілому, тобто для всіх сторін, які брали участь у конфлікті;
- задоволенням уявлення сторін про чесне й справедливе вирішення проблеми;
- відмовою від компромісу як половинчастого рішення, пов'язаного з вимушеними взаємними поступками та «принесенням у жертву» своїх життєво важливих цілей;
- встановленням між сторонами нових позитивних взаємовідносин та інше.

На практиці традиційно використовуються такі неюридичні ⁶⁷⁴ способи розв'язання конфлікту, як переговори (прямі переговори), посередництво (медіація) та інші.

Ці способи розв'язання конфліктів застосовуються для ⁶⁷⁵ вирішення широкого кола конфліктів; у тому числі вони можуть бути використані як неформальні процедури при розв'язанні спорів правового характеру.

Щодо механізму вирішення кримінально-правового ⁶⁷⁶ конфлікту, то він традиційно перебуває під контролем держави, оскільки спричиняє шкоду охоронюваним державою інтересам та несе значну суспільну небезпеку. При цьому держава в особі органів досудового розслідування та суду бере на себе зобов'язання щодо здійснення кримінального провадження з метою вирішення кримінально-правового конфлікту відповідно до чинного законодавства. Закріплення засобів вирішення кримінально-правового конфлікту відбувається у нормах кримінального права та кримінально-процесуальних нормах.

При цьому варто відзначити, що способи досягнення ⁶⁷⁷ поставленої мети механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту, відповідно до сучасної парадигми

врегулювання кримінально-правових відносин, поділяються на каральні та відновні¹.

678 Традиційний каральний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту знаходить своє відбиття у КК України і реалізується у порядку, передбаченому КПК України.

679 Переоцінка традиційних каральних способів вирішення кримінально-правового конфлікту відбулася на початку ХХ століття та призвела до розширення диспозитивних засад вирішення кримінально-правового конфлікту у західній кримінально-правовій та кримінально-процесуальній доктрині². Застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правового конфлікту на базі домовленостей та примирення призвело до формування відновного підходу у кримінальному провадженні.

Запитання для самоконтролю

1. Що варто розуміти під управлінням конфліктом?
2. Яка, на Ваш погляд, мета управління конфліктом?
3. Які види діяльності охоплює в собі управління конфліктом?
4. Які Вам відомі способи завершення конфлікту?
5. Що таке розв'язання конфлікту?
6. Чи є тотожними поняття завершення і розв'язання конфлікту?
7. Яка форма завершення конфлікту є найпродуктивнішою?

Рекомендована література

Барабаш О. Стратегії поведінки в конфліктній ситуації. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 208–212.

Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.

¹ **Коваль О.** Альтернативні способи врегулювання кримінально-правових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 139–143.

² **Сімонцева Л. О.** Механізм розв'язання кримінально-правового конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 321–324.

Конфліктологія / за ред. Д. В. Коваленко та ін. Харків : Точка, 2012. 221 с.

Котлова Л. О. Психологія конфлікту: курс лекцій : навч. посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 112 с.

Коулман П., Фергюсон Р. Результативний конфлікт – це сила, що працює на вас / пер. з англ. Інни Софієнко. Київ : Наш Формат, 2016. 320 с.

Леко Б., Чуйко Г. Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.

Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилук, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

Орлянський В. С. Конфліктологія : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 160 с.

Сеник О. М. Динаміка розвитку правового конфлікту. *Інформація і право*. 2013. № 1 (7). С. 121–130.

Сімонцева Л. О. Механізм розв'язання кримінально-правового конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 321–324.

Тихомирова Є. Б., Постоловський С. Р. Конфліктологія та теорія переговорів : підручник. Рівне : Перспектива, 2007. 389 с.

Blankley K. M., Weston M. Understanding Alternative Dispute Resolution. USA : Carolina Academic Press, 2017. 259 p.

Bromwich R., Harrison T. Negotiation and Conflict Resolution in Criminal Practice: A Handbook. Canada: Canadian Scholars, 2019. 190 p.

Friedman G. Challenging Conflict: Mediation Through Understanding. Publisher : American Bar Association; 1st edition. 2009. 225 p.

Zehr H. Little Book of Restorative Justice: Revised and Updated. Part of: Justice and Peacebuilding. Good Books; 2nd Edition, 2015. 112 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти та судова практика

Взаємодія та заходи у відповідь: стратегічні союзи в сфері попередження злочинності і кримінального правосуддя: Бангкокська декларація ООН від 25 квітня 2005 року. URL : http://www.un.org/russian/events/11thcongress/bangkok_decl.pdf.

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою: прийнята ООН 29 листопада 1985 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_114

Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради Європи про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a95

Європейський кодекс поведінки медіатора (European Code of Conduct for Mediators) від 02 червня 2004 року. URL : https://decisionlab.com.ua/DLfiles/European_Code_of_Conduct_for_Mediators-UA.pdf

Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2022 р. Офіс Генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2>.

Інформаційний лист ВССУ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15 листопада 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>

Каракаська декларація: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 15 грудня 1980 року. Резолюція 35/171. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_964

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Голос України*. 2001. 10 січня, № 3.

Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20200101>

Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» від 15 листопада 2012 року. URL : http://sc.gov.ua/ua/2012_rik.html.

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): прийняті на 96 пленарному засіданні ООН 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

Наказ Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» №172/5/10 від 21 січня 2019 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

Основні принципи ООН щодо впровадження програм відновного правосуддя у кримінальних справах. URL : <http://ipcj.org.ua/upload/bazovi-printsipi-on-ukr.pdf>

Основоположне рішення ради Європейського союзу від 15 березня 2001 року «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» (2001/220/ЈНА).

Порядок ведення Координаційним центром з надання правової допомоги Реєстру медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затверджений Наказом Міністерства юстиції України 28 листопада 2022 року № 5298/5.

Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 439/1344/17 від 16 жовтня 2018 р. URL : https://protocol.ua/ru/institut_ugod_u_kriminalnomu_provadgenni_godnim_chinom/

Постанова Касаційного кримінального суду від 6 грудня 2018 року, справа № 756/11661/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78496216>

Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>Про положення жертв у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р. URL : https://issuu.com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr

Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 11 грудня 2015 року, № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15/print>

Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лютого 2006 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

Рамкове рішення Ради ЄС від 15 березня 2001 р. «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві».

Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН «Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя у питаннях кримінального правосуддя» № 2002/12 від 24 липня 2002 року.

Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету міністрів державам-членам стосовно відновного правосуддя у кримінальних справах / ухвалено Комітетом міністрів 3 жовтня 2018 року. URL : <http://ipc.org.ua/upload/Recommendation-CM-Rec20188-UKR-upd.pdf>

Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 15 вересня 1999 року № R(99)19. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_828

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99. *Вісник Конституційного Суду України*. 1999. № 5. С. 7–13.

Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі : затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 25.02.2014 № 386/5. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14>

Текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на вересень 2022. URL : <https://newcriminalcode.org.ua>

Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. URL : https://zib.com.ua/ua/print/92557-uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo_html

Узагальнення судової практики місцевих судів м. Харкова і Харківської області щодо розгляду кримінальних справ у випадках звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від кримінального покарання за період 2011–2012 рр. URL : http://hra.court.gov.ua/sud2090/inf_court/generalization/criminal6/.

Ухвала Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області у справі № 201/13307/19 від 12 лютого 2020 року. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87528912>.

Ухвала Жовтневого районного суду Миколаївської області у справі № 477/1358/19 від 12 лютого 2020 року. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87538293>.

Ухвала Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області у справі № 264/472/20 від 12 лютого 2020 року. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87531778>.

Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду у справі № 676/4927/16-к від 13 січня 2020 року. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86893123>.

Ухвала Касаційного кримінального суду у справі № 608/2388/20 від 27 травня 2021 року. URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum>

=97220665&red=100003d0c825650414bbadaa4481e66266a45c&d=5.

Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 липня 2013 року. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32385567>

Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області у справі № 305/2194/19 від 05 лютого 2020 року. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87378409>.

Ухвала Рогатинського районного суду Івано-Франківської області у справі № 349/1780/19 від 12 лютого 2020 року. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87533165>.

Ухвала Старобільського районного суду Луганської області у справі № 431/385/18 від 30 січня 2018 року. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71893677>.

Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 29 січня 2015 року. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42503063>

Code of Conduct for Third Party Neutrals/ Centre for Effective Dispute Resolution (CEDR), 2018 Edition. URL : https://www.cedr.com/about_us/modeldocs/?id=4

European Code of Conduct for Mediators, 02.06.2004. URL : https://www.euromed-justice.eu/en/system/files/20090128130552_adr_ec_code_conduct_en.pdf

Guidelines for the Prevention of Crime: ECOSOC Resolution 2002/13. URL : https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/resolution_2002-13.pdf

Наукові джерела

Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін. ; під ред. У. Гелльманна, В. В. Луцика. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.

Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2019. 324 с.

Барабаш О. Стратегії поведінки в конфліктній ситуації. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 208–212.

Басиста І. В. Прогалини чинного КПК щодо унормування кримінальних проваджень на підставі угод. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Вип. 4. С. 297–309.

Батан Ю. Д., Гуменюк А. С. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності: перспективи вдосконалення. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 73. С. 23–31.

Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження : монографія. Львів : Галицький друкар. 2014. 263 с.

Біцай А. В. Участь адвоката в медіації : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Яновицької. Київ : Алерта, 2017. 260 с.

Бобровник С. Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 26–33.

Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.

Васильєв С. В. Переговори як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів: питання теорії. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 2. С. 28–29.

Величко О., Янковська Т. Управління конфліктами та стресом : посібник для працівників апарату суду. Київ, 2010. 192 с.

Види конфліктів та причини їх виникнення. Лекції з курсу конфліктології, ЛНУ, 2019. URL : <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/LEKTSIYA-3.pdf>

Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.

Відновне правосуддя. Особливості провадження процедури медіації: європейський досвід : навч. посібник / за ред. О. М. Боброва. Київ : Наш час, 2006. 164 с.

Гловюк І. Укладення угод про визнання винуватості: окремі питання у контексті оновлення законодавства. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2017 року) / упоряд. О. Авраменко, С. Гнатюк, І. Красницький. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 40–42.

Гриб А. М., Михайлов О. М. Ставлення та розвиток інституту примирення на українських землях (IX ст. – 1917 р.) : монографія. Одеса : 2018. Фенікс. 212 с.

Григор'єва М. Є. Кримінально-правові наслідки при звільненні особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 318–321.

Громадянська освіта: онлайн курс. Як подолати шлях від конфлікту до порозуміння? URL : https://www.citizen.in.ua/topic-yak_podolati_shlyah_vid_konfliktu_do_porozuminnya-ua

Дубовик О. І. Перспективи впровадження відновного правосуддя в Україні. *Вісник Запорізького національного Університету. Юридичні науки*. 2015. №1 (2). С. 51–56.

Дубовик О. І. Історико-порівняльний аналіз європейських моделей відновного правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 219 с.

Дубовик О. І. Теоретико-правові аспекти відновного правосуддя. *Право і громадянське суспільство*. 2015. Вип. № 2. С. 4–21.

Єрмоєнко Г., Комбікова А. Про проект закону «Про медіацію в Україні». *Право України*. 2011. № 11–12. С. 217–224.

Жданюк А. В. Щодо історико-філософських аспектів розвитку уявлень про конфлікт у системі правовідносин. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. 2017. № 1. С. 14–20. (Серія : Педагогіка і психологія).

Землянська В. В. Запровадження відновних підходів: зміна погляду на кримінальне судочинство. *Право України*. 2003. № 10. С. 154–156.

Землянська В. В., Ільковець Л. Б., Седегін В. Б. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України : посібник. Київ. 2008. 200 с.

Землянська В. В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.

Зер Г. Зміна об'єктивна: новий погляд на злочин та правосуддя / пер. з англ. М. Яковлева. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 224 с.

Іванов В. М., Іванова О. В. Юридична конфліктологія : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

Іщенко О. М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. С. 126–129. (Серія : Право ; вип. 39(2)).

Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціальна конфліктологія : навч.-метод. посібник. Тернопіль : Астон, 2010. 362 с.

Коваль О. Альтернативні способи врегулювання кримінально-правових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 139–143.

Коваль Р. Стан впровадження відновного правосуддя в Україні. *Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень*. 2012. № 1–4 (18). С. 44–57.

Конфліктологія : навч. посібник / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. 128 с.

Конфліктологія / за ред. Д. В. Коваленко та ін. Харків : Точка, 2012. 221 с.

Котлова Л. О. Психологія конфлікту: курс лекцій : навч. посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2013. 112 с.

Коулман П., Фергюсон Р. Результативний конфлікт – це сила, що працює на вас / пер. з англ. Інни Софієнко. Київ : Наш Формат, 2016. 320 с.

Лапкін А. В. Участь прокурора в кримінальному провадженні зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 3 (71). С. 131–142.

Лапкін А. В. Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. URL : <http://наука.jur-academy.kharkov.ua/index.php>.

Лапкін А. В. Проблеми участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. С. 297–301. (Серія «Право»; вип. 11 (1000)).

Леко Б., Чуйко Г. Медіація : підручник. Чернівці : Книги – XXI, 2014. 520 с.

Лисенко С. О. Конфлікт як проблема психології. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 457–466.

Маєрс Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия: [специальное издание для участников конференции «Формирование украинской модели восстановительного правосудия». Киев, 2004. С. 69.

Мазаракі Н. Щодо поняття медіабельності спору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 258–262.

Мазур М. Р., Дмитренко А. А. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. С. 273–277. (Серія ПРАВО; Вип. 67).

Мазур М. Р. Відновне правосуддя щодо неповнолітніх : правове регулювання та практика реалізації в Україні. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXVIII звітної науково-практичної конференції (3–4 лютого 2022 р.) : у 2 ч. Ч. 2. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2022. С. 233–236.

Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : [монографія]. Київ : Юрінком Інтер. 2005. 512 с.

Мачужак Я. В. Медіація як ефективний засіб для перевиховання та попередження злочинності серед неповнолітніх. *Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень*. 2005. № 4. С. 63–65.

Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилук, І. Городиський та ін.; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.

Микитин Ю. І. Сімейні конференції і кола як форми відновного правосуддя. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2017. Вип. 44. С. 76–87.

Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 384 с.

Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с.

Нестор Н. В. Поняття, принципи та форми відновного правосуддя. *Форум права*. 2010. № 2. С. 330–333.

Орлянський В. С. Конфліктологія : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 160 с.

Перепадя О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 18 с.

Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : монографія. Харків : Право, 2014. 223 с.

Праніс К. Кола примирення. Від злочину до повернення в громаду / [пер. з англ.]. К. Прані, Б. Стюарт, М. Уедж. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. 272 с.

Пушкар П. В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Академія адвокатури України. Київ, 2005. 23 с.

Рогальська В. В., Таус М. М. Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України: сучасний стан та перспективи. Київ : Гельветика, 2022. 296 с.

Розвиток медіації в Україні. Польсько-українська співпраця : зб. статей. Київ : Арт-Бюро, 2004. 228 с.

Сальберг А.-К. Посередництво: від розриву до зв'язку: матеріали конференції «Становлення відновного правосуддя у світі та Україні. Роль прокуратури у відновному правосудді». Київ : Український Центр порозуміння, 2007. С. 20–21.

Сеник О. М. Динаміка розвитку правового конфлікту. *Інформація і право*. 2013. № 1 (7). С. 121–130.

Сеник О. М. Загальна теорія правового конфлікту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 22 с.

Симоненко З. В. Угода про примирення сторін в кримінальному провадженні як елемент відновного правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 7. С. 220–223. (Сер.: Юриспруденція).

Сімонцева Л. О. Механізм розв'язання кримінально-правового конфлікту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 321–324.

Сінгаєвський І. О. Управління конфліктами : [конспект лекцій]. Київ : НУХТ, 2012. 80 с.

Старченко Н. Честь кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга пол. XVI–XVII ст.). Київ : Laurus, 2014. 510 с.

Тихомирова Є. Б., Постоловський С. Р. Конфліктологія та теорія переговорів : підручник. Рівне : Перспектива, 2007. 389 с.

Торбас О. О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 168 с.

Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : «Абрис», 2002. 751 с.

Цувіна Т. А. Впровадження інституту присудової медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства* : зб. наук. праць. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 липня 2017 р.). Київ : ВД Дакор, 2017. С. 195–200.

Юридична конфліктологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2004. 224 с.

Юрійчук І. Медіація в Польщі: коротко про головне. URL : <https://law.chnu.edu.ua/mediatsiia-v-polshchi/>

Яковець І. С. Медіація на стадії виконання покарання як показник виправлення засуджених боротьби зі злочинністю. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2006. Вип. 11. С. 195–200.

Alternative Dispute Resolution System: Global and National Perspective. N.p.: K.K. Publications, 2021. 728 p.

Barrett Jerome T., Barrett Joseph. A. History of Alternative Dispute Resolution: The Story of a Political, Social, and Cultural Movement. Wiley, 2004. 336 p.

Blake S., Browne J., Sime S. A Practical Approach to Alternative Dispute Resolution. England : Oxford University Press, 2016. 610 p.

Blankley K. M., Weston M. Understanding Alternative Dispute Resolution. USA : Carolina Academic Press, 2017. 259 p.

Braithwaite J. Restorative Justice and Responsive Regulation (Studies in Crime and Public Policy. Oxford : Oxford University Press Inc. 2002. P. 11.

Byrne H. C. Punishment Without Trial: Why Plea Bargaining Is a Bad Deal. USA: ABRAMS, 2021. 288 p.

Craver Ch. B. The Negotiation Process. *American Journal of Trial Advocacy*. 2003. Vol. 27. P. 271.

Daniel W. Van Ness, Karen Heetderks Strong, Jonathan Derby, L. Lynette Parker. Restoring Justice: An Introduction to Restorative Justice, Sixth Edition. Routledge, 2022. 240 p.

Fisher R., Ury W. Getting to Yes. Negotiating Agreement Without Giving In. New York : Penguin Books, 1983.

Fisher R., Ury W., Bruce P. Getting to Yes: Negotiating an Agreement without Giving in. Random House Business. 2012. 240 p.

Folberg J., Golann D. Lawyer Negotiation: Theory, Practice, and Law. USA : Wolters Kluwer, 2016. 378 p.

Folberg J., Reynolds J. Lawyer Negotiation: Theory, Practice, and Law. USA : Wolters Kluwer, 2021.264 p.

Fradella Henry F. Criminal Law: An Introduction to Key Concepts and Cases. USA, Arizona Law School : Oxford University Press, 2022. 526 p.

Freiberg A., Flynn A. Victims and Plea Negotiations: Overlooked and Unimpressed. Germany : Springer International Publishing, 2020. 139 p.

Friedman G. Challenging Conflict: Mediation Through Understanding. Publishe : American Bar Association; 1st edition. 2009. 225 p.

Golann D. Mediation: The Roles of Advocate and Neutral. Publ. : Wolters Kluwer; 3rd edition, 2016. 404 p.

Hass-Wisecup A. Y., Saxon C. E. Restorative Justice: Integrating Theory, Research, and Practice. USA : Carolina Academic Press, 2021. 352 p.

Herman G. N., Cary J. M., Kennedy J. E. *Legal Counseling and Negotiating: A Practical Approach*. Metthew Company and Co, 2001. P. 152–154.

Kelly William R. Confronting Underground Justice: Reinventing Plea Bargaining for Effective Criminal Justice Reform. USA : Rowman & Littlefield Publishers, 2018.

Janke M. Der Tater – Opfer – Ausgleich im Strafverfahren. Hamburg : Vereag Dr. kovac, 2005. S. 24.

Lincoln W. F. In Pursuit of Promises: The Practitioner’s Course in Collaborative Negotiations and Cooperative Problem Solving. National Center Associate, Inc., Yashon Island. Washington, 1995. P. 54.

Mantle M. Mediation: A Practical Guide for Lawyers. UK : Edinburgh University Press, 2017. 191 p.

Marshall T. Criminal Mediation in Great Britain 1980–1996. 4 (4) *European Journal on Criminal Policy and Research*. 1996.

Marshall T. Restorative Justice. An Overview. London : Home Office, Research. Development & Statistics Directorate, 1999. 40 p.

McCold P. Restorative Justice Handbook. Washington, DC : Prison Fellowship International. 1998. 23 p.

Moore Christopher W. The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict. Publishe : Jossey-Bass; 4th edition, 2014. 704 p.

Norjihan binti Ab Aziz. Incorporating Mediation in the Criminal Procedure Code of Malaysia. Malaysia : Ahmad Ibrahim Kulliyah of Laws, International Islamic University Malaysia, 2016. 586 p.

Pollock Joycelyn M. Criminal Law. UK : Taylor & Francis, 2020. 610 p.

Rauxloh R. Plea Bargaining in National and International Law: A Comparative Study. UK : Routledge, 2014. 296 p.

Victim-Offender Mediation with Juveniles in Belgium: Victim-Offender Mediation Organisation and Practice in the Juvenile Justice Systems: materials of the conference (Sept. 2002). Bologna, Italy. 232 p.

Walters J. Building Alternatives to Custody : Lessons from the Czech Republic and Other European States. Walters J. *Perspectives on Probation, Criminal Justice and Civil Renewal*. Vista. 2004. 75 p.

Wolski B. The New Limitations of Fisher and Ury`s Model of Interest-Based Negotiation: Not Necessarily the Ethical Alternative. *James Cook University Law Review*. 2012. Vol. 19. P. 130.

Zehr H. Little Book of Restorative Justice: Revised and Updated. Part of: Justice and Peacebuilding. Good Books; 2nd Edition, 2015. 112 p.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Алгоритм проведення медіації 114
Альтернативне вирішення спорів 60

В

Відновне правосуддя 10, 15–21, 27, 32, 33, 36, 37, 96, 145–147, 152

Г

Гарвардський метод ведення переговорів 53

Д

Добровільна медіація 69
Добровільність участі сторін 93, 96

Е

Ескалація конфлікту 292, 293, 295

З

Завершення конфлікту 293, 294, 301, 302, 304, 305, 307
Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям 27, 29, 227, 233, 237, 254
Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки 227, 240, 257
Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з

примиренням 27, 29, 97, 131, 169, 227, 262

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки 227, 229, 244, 245, 271

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності 227, 231, 246, 251, 271

І

Інституціональні принципи (медіації) 93
Інцидент 291, 292

К

Клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності 257, 259, 263, 264, 266, 268, 296

Кола правосуддя 37, 41, 42, 47
Конфіденційність процедури медіації 93, 99, 102

Кримінальне правопорушення 19, 57, 84, 91, 96, 160, 161, 171, 173, 175, 196, 212, 221–223, 226, 231, 233, 234, 237, 239–241, 243, 247–249, 255, 257, 261, 266, 279, 282, 286

Кримінально-правовий конфлікт 279

Кримінальне провадження на підставі угод *57, 97, 183, 184*

М

Медіабельність *70, 115*

Моделі медіації *89*

Моделі переговорів *50, 52, 54, 58*

Н

Нейтральність медіатора *98*

О

Обов'язкова медіація *69, 70*

Організаційні принципи (медіації) *96*

П

Підстави звільнення від кримінальної відповідальності *229, 231, 233, 235, 238, 249*

Переговори позиційні *52*

Переговори за інтересами *52–54, 57, 120*

Позасудова медіація *68*

Правовий конфлікт *278, 279, 290*

Примирення сторін *11, 20, 25, 27, 28, 47, 60, 84, 153, 154, 171, 178*

Принципи медіації *33, 93, 102*

Присудова медіація *68, 105*

Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення *58, 109, 126, 138, 139*

Р

Реєстр медіаторів *108*

Розв'язання конфлікту *113, 294, 304–307*

С

Самовизначення та рівність прав сторін медіації *33, 97*

Сімейні конференції *37–39, 43*

Сітка Кеннета-Томаса *300*

Стадії конфлікту *289*

Стратегія поведінки в конфлікті *296, 299*

Структура конфлікту *285*

У

Угода про визнання винуватості *157, 170, 172, 174, 175, 187, 192*

Угода про примирення *29, 45, 131, 157, 159–162, 164, 165, 179, 184, 187, 191, 212, 273*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Гловюк Ірина Василівна

(Розділ 2, підрозділ 2.6; Розділ 3, підрозділ 3.4)

Професор кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

Сфера наукових інтересів: захист прав людини у кримінальному провадженні, адвокатська діяльність у кримінальному провадженні, кримінально-процесуальні функції, заходи забезпечення кримінального провадження.

Лапкін Андрій Васильович

(Розділ 3, підрозділ 3.3; Розділ 4, підрозділ 4.1)

Доцент кафедри кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, доцент.

Сфера наукових інтересів: організація та діяльність прокуратури, кримінальний процес, судове право, військова юстиція, запобігання і протидія корупції, етика правника.

Мазур Марта Романівна

(Розділ 2, підрозділи 2.2, 2.3, 2.5 (у співавторстві з Цувіною Т.), Розділ 5)

Доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат юридичних наук, доцент.

Сфера наукових інтересів: кримінальний процес (захист прав особи в кримінальному провадженні), юридична психологія, альтернативні способи вирішення конфліктів (переговори, медіація).

Нор Василь Тимофійович

(Розділ 1, підрозділи 1.1, 1.2; Розділ 3, підрозділи 3.1, 3.2)

Завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, професор. Академік Національної академії правових наук України.

Сфера наукових інтересів: проблеми захисту прав та законних інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень, проблеми кримінального судочинства, відновне правосуддя.

Торбас Олександр Олександрович

(Розділ 4, підрозділи 4.2, 4.3)

Доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент.

Сфера наукових інтересів: досудове розслідування, розсуд у кримінальному процесі.

Туманянц Ануш Робертівна

(Розділ 2, підрозділ 2.4)

Доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент.

Сфера наукових інтересів: кримінальний процес, судовий контроль у кримінальному провадженні, заходи забезпечення кримінального провадження, альтернативне вирішення кримінально-правових конфліктів.

Цувіна Тетяна Андріївна

(Розділ 2, підрозділи 2.1, 2.5 (у співавторстві з Мазур М.)

Доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент.

Сфера наукових інтересів: міжнародні стандарти права на справедливий судовий розгляд у цивільних справах, реалізація принципу верховенства права у цивільному судочинстві, альтернативні способи вирішення правових спорів, медіація.

Електронне навчальне видання

Удосконалення магістерської програми з кримінальної юстиції

**ГЛОВЮК Ірина Василівна,
ЛАПКІН Андрій Васильович,
МАЗУР Марта Романівна,
НОР Василь Тимофійович,
ТОРБАС Олександр Олександрович,
ТУМАНЯНЦ Ануш Робертівна,
ЦУВІНА Тетяна Андріївна**

ПЕРЕГОВОРИ І МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Навчальний посібник

За редакцією
доктора юридичних наук, професора Василя НОРА,
кандидата юридичних наук, доцента Марти МАЗУР

Редактор *Уляна Крук*
Комп'ютерне верстання *Світлани Сенік*

Формат 60x84/₁₆. Ум. друк. арк. 19,1. Тираж 300 пр. Зам.

Видавець та виготовлювач:
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.